אפרים אורבך

בעקבות הגאולה

נהגי הפרדות בגליפולי

הוצאת מחברות למקרות

א. אורבך

בעקבות הגאולה

(נהגי־הפרדות בגליפולי)

מאידיש :

ישראל זמורה

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

הוצאת מחברות לספרות
תל־אביב, תשכ"ח

הזכויות שמורות
להוצאת מחברות לספרות
©
Copyrights
Machbaroth Lesifrut Ltd.

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

דפוס א. מוזס בע"מ

מ ו ק ד ש

לבני צ ב י,

שהשתתף במלחמת העולם השניה

מלחמה זוטא

(מעין מבוא)

כפי שאתה רואה, הרי אביך, שהזקין, בני שלי, השתתף גם הוא במלחמה. ודאי, מלחמתך היתה מלחמה גדולה, כלל־עולמית, ומלחמתי היתה מלחמת־זוטא, מלחמה בזעיר אנפין. אבל המות היה גם בה, והאדם בתוכה היה גם נדרס גם מרומס. ובמלחמות הקטנות ביותר, עליך לדעת, המות גדול הוא. עששית קטנה בבקתה דלה, כשהיא כבה, בא אחריה חושך כחושך בארמון עשיר כשכבות בו נברשות של אלפי נרות.

ועוד משהו, אביך היה במלחמה ולא ירה. הוא היה צעיר עדיין ולא נאה היה לו העסק שהוא משתתף במלחמה ואיננו יורה. רובה היה לו, אבל הוא היה חלוד. לפעמים כשאביך שקע במצב רוח פילוסופי־הומניסטי, רחם על הרובה. אש רועשת, רובים יורים, כדורים עפים והוא, הרובה המסכן של אביך, — יש לו פה, יש לו קן לכדורים, יש לו לשון, אבל הוא נדון לשתיקה עגומה. לשם מה, נשאלת השאלה, יש רובה, בתוך להבת המלחמה, ותהא זו אפילו מלחמה זוטא, — אם לא לירות? הוא נפל, המסכן, לידים רעות, שכן אביך היה בסך הכל נהג פרדות. מלחמת־הזוטא היתה זקוקה לנהגי פרדות. מלחמתך הגדולה היתה זקוקה למטיל פצצות, לטילי־אש, לפצצות גרעיניות, כל מלחמה, בני שלי, יש לה אופי שלה, צרכיה הפרטיים, אבל התוך הוא אותו תוך: דחיפה כמוסה למות. יתכן שיש מישהו בעולם היודע מאין נובעת הדחיפה למות, אבל אביך לא שמע עליו. אינני מדבר על הידענים, המספרים לך שצריך להציל, כי העולם נתון בסכנה, כי ארצך נתונה בסכנה, כי אתה עצמך חשוף למות.

יתכן כי הם צודקים, אבל תמיד ישנו גם האחר, שהוא הוא הסכנה לעולם, לי, לך, — והוא נושא סכנה לאחרים, נושא סכנה

לעצמו, — מאין באה לו, לאחר, הדחיפה הכמוסה למות? באורח פוליטי־חמרני מוסבר הכל, אבל המטריאליזם הפוליטי גם הוא נדחף על יד איזה כוח אשר יש לו לעצמו הכרה, אפילו טעם. טוב, בני שלי, אנו שנינו יודעים על „התהליכים ההיסטוריים" ועל „תהליכים של סטיכיה", אבל שעה שאנו מקלפים את הקליפה מעל שני המושגים איננו מגיעים אל הגרעין, אלא אל קליפה נוספת.

אבל מה שאני רוצה לומר לך הוא דבר אחר לגמרי. למלחמה־זוטא הלך אביך מכוחו של רעיון, שהוא עצמו בחר בו, והוא עצמו הגיע אליו בזכות מחשבותיו. עוד היה זמן, לפני 50 שנה, שהיהודי יכול היה עדין להיות בורר לו רעיון, לא עמדו עדין עם אקדח שלוף אל רקתו של היהודי, ולא נתנה לו ברירה: או שאתה מתגיס להרג, או שתהרג ממילא. ועל כן כשאביך סוקר את הזמן שלפני 50 שנה, שעה שנחלץ למלחמת־זוטא, — נופלת עליו אימה. הוא מתנסה בהרגשת אשמה בזה שלא חשד כי ממלחמה־זוטא זו יצמח חורבן נורא לעם היהודי. ולמה דוקא הוא? וכי כל שאר המיליונים כמוהו, שהלכו אז למלחמה הגדולה, ידעו שזו מלחמה הפותחת את כל מקורות הרצח בעולם?

ועוד משהו לא ידע אביך והוא, כי הפתוי שמלחמה־זוטא זו, שהוא משתתף בה למען א"י, תגלה עוד בחייו לא כפתוי שוא. אפילו בפנטסיה הנלהבת שלו לא יכול היה לתאר לעצמו את א"י היהודית אשר למענה נהג פרדות ועל כתפו היה תלוי רובה חלוד עם פה שהיה צמא לניצוץ של אש. הוא לא תאר לעצמו כי ממלחמת זוטא זו יצא חורבן של היהודים ותקום מדינה יהודית. אלא שכל העולם בכללו לא תאר לעצמו מה יקרה במשך 50 שנה. האם אומר, כי היה זה עולם ללא פנטסיה? אבל לי נדמה כי יש בעולם כוחות שהוא עצמו מעלה אותם ולאחר כך הם שולטים בו.

מעט הפנטסיה שבעולם מספיק היה כדי לעלות את הכוחות, אבל לא את הנחוש והראיה מראש במרחק של כמה צעדים. האם שומה עלינו, בני שלי, לחשוב כי בעולם יש סכסוכים הלובשים

כל פעם רעיונות חדשים, אבל בתוכו של דבר אין רעיונות אלה הכוחות הדוחפים שבעולם, אלא הכוחות הכמוסים והסותרים? הרעיונות שלנו אינם אלא כדי לתת טעם לסכסוכים, שכן איננו רוצים להודות כי בו בזמן שאנו צרים צורה לעולם — יש כוחות שלא אנו שולטים בהם אלא הם שולטים בנו.

בחזון הנבואה, בני שלי, על אחרית הימים, יגור אריה יחד עם כבשה, והמשל על האריה והכבשה, נדמה לי, לא נלקח סתם כך. כרקע לנבואה יש רעיון עמוק על כוחות השולטים בנו. האריה הוא כוח הטבע של טריפה והכבש הוא כוח הטבע של הכנעה. שני כוחות אלמנטריים העמידה הנבואה אחד כנגד השני, אין הם שונאים זה לזה, פשוט משום שאין כל הכרה בהם, אלא אלמנטריות, אלא אינסטינקטים בלבד. כשם שהאריה הטורף הוא כוח של כליון, כן כוח הנטרף, של הכבש, הוא הכנעה. נמצא, כי הנבואה מפגישה את האריה עם הכבש וכונתה לומר, כי לא רק הכוח הטורף יעלם, אלא גם כוח ההכנעה יחדל מן הארץ. והעיקר, בני שלי, מה שאני רוצה להוכיח, הרי הוא הרעיון אשר בסוד הנבואה, כי הגאולה תבוא לא מרעיונות, אלא מהכנעת כוחות בתוך הטבע, או אפילו מעל לטבע.

מזה רוצה אני ללמד קצת זכות על העולם, שהפנטסיה שלו לא צירה את תוצאות המלחמה מלפני 50 שנה.

ועוד משהו: במשך 50 שנה הזקין העולם באלפי שנים. הוא הזקין בפחדו, בעצבו ובפכחותו. דורי, בני שלי, יצא למלחמה ושירים בפיו. דורך — עם שפתים קפוצות, בשתיקה עקשית.

דורי קדם את המלחמה בשיר „איט איז אה לונג לונג וואי טו טיפרערי" ו־„דה ינק׳ס אַר קמינג". דורך עיף מזקנה, מידיעה עצובה, כי אין זו „מלחמה נגד המלחמות". דורי ידע הרבה פחות מדוע הוא הולך אל האש, מאשר דורך. הצבאיות הפרוסית לא נגעה ללבנו, היא היתה בשבילנו הפשטה, היא היתה שרויה בין הדפים הצהובים של ההיסטוריה. ואלו הנאציזם היה כבר בחינת עובדה מוחשית

וכל אחד נתנסה בו לפי דרכו. שלא לדבר כבר עלינו, היהודים, אשר במלחמה של דורך לא היתה לנו ברירה, ולא היה לנו התענוג והמותרות לבחור בין צד זה או אחר במלחמה, — האויב בחר בשבילנו את הצד. ראה, איפוא, בני שלי, עד מה הזקין העולם, שעה שבמלחמה של דורי היתה הקריאה — „מלחמה להפסקת המלחמות", ואילו הקריאה במלחמת דורך היתה, — „להשתחרר מפחדים". ודאי שיודע אני כי שתי הסיסמאות גם יחד נוצרו ע"י תועמלנים, אבל גם התעמולה היא בטוי של תקופה. אין התועמלן בודה סיסמאות מלבו, אין הוא מחבר אלא מפי התקופה, שאם לא כן היתה הסיסמה הופכת לנגון שוא וריק. הסיסמה „מלחמה כנגד מלחמות" היתה צעירות אידיאליסטית ועל כן היתה בה גם שירה. בסיסמה „להשתחרר מפחד" אתה מוצא זקנה, כי אם יש מורא ועלינו להלחם בו כדי להשתחרר ממנו, הרי זה שאנו יראים, ועולם ירא אינו שר. עולם ירא עצוב ורציני.

הריני אומר לך בזה, כי המלחמה־זוטא מצוא תמצא שיר בתוך האש, אמונה תמימה, שכרון מרעיון, — ואפילו חיוך תמצא שם. זהו קולו של העולם הצעיר, בני שלי. הייתי רוצה כי תאזין ותשמע.

וגם את, בתי עדה, עם רגישותך האמנותית, הקשיבי גם את לדברי אביך.

א

את החויות שבהן נתנסיתי בגדוד לא רשמתי, אפילו פתק אחד לא נשאר לי מאותו זמן, מלבד צלום בבגדי שרד, תמונה מבית החולים שבאניה, אשר הביאתני אל מיצרי הדרדנלים, וה„דיסצרג'" המעיד כי הייתי חיל טוב. אני מסופק מאד במעלות החילות שלי, אבל הסרז'נט האנגלי, אשר מסר לי תעודה זאת, ודאי היה לו קנה מדה שלו בשביל תכונות של חילות. עכשיו, לאחר 50 שנה, ודאי שלא אריב עמו, ואילו אז, זוכר אני, חטפתי מידיו את התעודה ולא איכפת היה לי מה כתוב בה.

לרשום? אנשים צעירים אינם נוהגים לרשום, מלבד אולי תלמידות גימנסיה, ואלה אשר עוד בצעירותם יש להם ההכרה כי חשוב יהיה לעולם לדעת מה היו חויותיהם. וכיון שאף פעם לא עלה במוחי הרהור, כי אגיע לכלל דחיפה לספר את פרשת הגדוד, קלטתי את הארועים אל תוכי אבל לא רשמתי אותם. משום כן יהיו זכרונותי לא היסטוריים מדויקים, אבל אני מקוה, ימסרו את מצב־הרוח, את המאבקים ואת נשימת הזמן ההוא, שעליהם שמרתי, ואפילו פרטים רבים קמים בזכרוני, — בשלמותם, בציוריהם, בזרותם.

בשביל כל העולם נתרחשה ובאה מלחמת העולם הראשונה, ואילו בשבילנו, קבוץ העובדים הקטן בבן שמן, היא פרצה, ממש פרצה, שכן בפוליטיקה לא התענינו, עתונים כמעט שלא קראנו, והעולם בשבילנו היה — עץ זית, תחום קרקע כבוש, שדות. אנו קדחנו מפוליטיקה, אבל בפוליטיקה שונה לחלוטין: איך חיב היהודי לבנות עצמו מחדש באופן היסטורי? איך צריך היהודי לקשור מחדש את חוט ההיסטוריה הקרוע שלו? מהם החשבונות בינינו לבין רבונו של עולם והעולם?

בנוגע לחוט ההיסטורי מהמהם בראשי זמר אשר אינני יודע אם אני בדיתי אותו, או פולני, השומר של הספרים המעטים ושל העתונים השופעים אבק בבן־שמן. אני זוכר איך התלקח הוכוח במטבח על החוט ההיסטורי ופולני התחיל לזמר בנגון של גמרא:

ההיסטוריה היא סבתא הסורגת פוזמק
ביום של קיץ, וממעל עפות צפרים,
היה היה פעם יום של סופה, הסבתא
השמיטה „עין" בסריגתה.
הו, סבתא סבתתי נאמנתי,
החזירי את ה„עין" למקומה
בעזרת אצבעותיך, סבתתי,
המשיכי לסרוג את ההיסטוריה.

זה היה חלקו של פולני בוכוח. תחלה, כשהוכוח היה רק בראשית התלקחותו היה קולו של פולני נמוך ובוקע מעמקי החזה, ואת המלים שמעו בקושי. אבל כשהחברה התחממה — הלך קולו וגבר, הפך להיות טנורי ולבסוף, שעה שחזר שלוש פעמים בחגיגיות על „סלחתי כדבריך", על המלים „באצבעותיך, סבתא סבתתי, המשיכי לסרוג את ההיסטוריה", נפסק הוכוח. היה זה מעין רמז כי בשביל היום הזה מספיקה מנת ההיסטוריה, ובעיות אחרות עומדות ברומו של עולם, מחכות לוכוח.

דוקא ערב המלחמה היינו עסוקים במעשים של פודינג. מה זה פודינג לא ידענו כלל, אבל התפלמסנו עליו, וגם נקראה אסיפה, שבה נאמו בעד פודינג וכנגד פודינג.

והמעשה שהיה כך היה: ביום לוהט אחד, בחודש אב, ירדה אלינו אשה מבוגרת בעלת פנים אציליות, בעלת ארשת מעודנת, ועם ליאות רוחנית בעיניה. החברים לא הביטו בה אלא בלשון, — קצת מתוך השתוממות, הרבה מתוך בוז, וגם בהרבה דרך־ארץ. מה־מי־מתי? היא עוררה את סקרנותנו, אבל בינתים הסתודדה משהו בלשכה ורק עם ערב קרא בצר לועד המטבח, ואני הייתי חבר בועד זה, — והציג לפנינו את גברת שפירא. היא היתה אשתו של צבי שפירא, וכיון שבעלה היה אבי הרעיון של „קרן־הקיימת" הגיעה אלינו מגרמניה, מתוך כונה שאנו, פועלי בן שמן, נאכל מאכלים טובים יותר, בריאים יותר, טעימים יותר. הן אנו זקוקים לכוח בשביל עבודתנו. מובן מאליו, כי בהסתודדות לקחה חלק גם העלמה מצ'ודנוב, צפורה, שהיתה הטבחית, ואשר לא ידעה לבשל יותר מאשר מרק קטניות, לפעמים — קציצות, קשואים ותרד לא ידעה. האמת היא, כי אנחנו לא העלינו על הדעת שמגיע לנו משהו יותר טוב מזה, או שבכלל יש חשיבות לטוב יותר. הסתכלנו בגברת הדקה, אשר שיבה כבר נזרקה בה, דומה כאלו מישהו הזמין בשבילה שיער־שיבה כזה, מצבע ברזל, כדי שעיניה תטלנה צל מיוחד ותיראנה עוד יותר ליאות משהנן.

התבוננו זה בזה ורצינו לומר משהו, אבל הדבר לא עלה בידנו. שמא משום שכל הענין היה בלתי ריאלי, וכאלו משהו בדוי מן הלב, ישבנו כך והשתוממנו שהדבר קורם עור ובשר. אתה רואה ואינך מאמין. מאמין ואינך רואה. אבל כיון שלתמורות במטבח יש צורך בכלים חדשים, הוחלט כי מחר אנו נוסעים ליפו, יחד אתה, עם גברת שפירא, לרכוש את המכשירים. חזרנו למטבח כמו אחוזי סוד וגם אחוזי בושה. החברה התנפלו עלינו: נו, מה? הם כבר ידעו מי היא. הם חשדו כי מאחורי הגב נרקם משהו שאין מספרים עליו.

לא נדברנו ביניינו, אבל כל אחד מאתנו הרגיש שעליו לספר את הדברים מתוך ליצנות על חשבון האשה האצילה והתמימה הזאת. מאוחר בערב, בהכנסה אל המטבח, מצאה אותנו רוקדים רקוד של הורה, נצבה מהצד והתבוננה במבט מרחיק. בהתחלה נשארו הידים תלויות על הכתפים, דומה כאלו נבוכו, ולאחר כך התחילו לאט לאט הרגלים להתרומם ולבסוף התלקחה ההורה.

הבאנו ספלים קטנים מיפו, בלי ידיות, עמוקים. היא בחרה אותם בקפדנות רבה, ואני אשר לויתי אותה לא יכולתי לתאר לעצמי מה היא תגיש לנו בספלים אלה. להדבר אתה, על הקשר שהיא קשרה, היה קשה, שכן היא דברה רק גרמנית, ועוד גרמנית מסולסלת, ובאזני נרשמו רק אַ אַ אַ. את המלה „פודינג" תפשתי, אלא שאצלי זה נתקבל כמו המלה „פודל", שהיא סוג של כלב, ולא יכולתי להבין מה שיכות לכלבלב עם המאכלים שהיא מכינה לנו.

היא עסקה שעות רבות במטבח, צפורה יצאה משם כמה פעמים משולהבת עם עינים מלאות יאוש ואמרה: הלואי ולא אדע צרות כמו שאינני יודעת מה שהיא רוצה ממני. את המאכל שהיה צריך לחזקנו חזוק פיסי ולעודדנו עדוד רוחני, הגישו לנו סוף סוף בערב שבת. גברת שפירא פרשה על השולחנות מפות לבנות, הכפות והמזלגות נוצצו והועמדו תחתיות מצוירות, עם פרחים,

באמצע השולחן עמדו שני פמוטים עם נרות גדולים שדלקו. האנשים התכוננו ליום חג ולשולחן ערוך וכולם באו רחוצים, סרוקים, עם חולצות מגוהצות. היה אפילו אחד שענב עניבה, אלא שהשאר הביטו עליו במבט כזה שהתביש, קפץ החוצה וחזר בלי עניבה, עם צווארון פתוח.

החברים ישבו בישוב דעת, דברו ביניהם בכמה טונים נמוכים מן הרגיל, את המרק אכלו ושמר־לב לטעמו יותר מן השכיח. דומה כאלו יש לו טעם אחר. ולאחר כך היה הצלי צלוי יותר. גברת שפירא לא נראתה עדין מן המטבח, היא חכתה לרגע הדרמתי, והוא היה באמת דרמתי, — הרגע שבו הביאו על מגש את הספלים הקטנים, המלאים פודינג. היא עצמה, גברת שפירא, לותה את החבר אשר נשא את המגש. ליד כל חבר העמידו ספל על גבי תחתית וידה רעדה בשעת מעשה, אבל החיוך בפנים המזקינים היה צעיר.

בידים מיובלות וקשות מעבודה לקח כל אחד את הספל ודומה היה כאלו אנו אוחזים איזה אפרוח אשר רק התחיל להעלות נוצה והכנפים שלו הן לעת עתה מכוסות פלומה. המאכל עצמו, הפודינג הלגנדרי, היה קפוא, וקרום דק חום כסה אותו, וכשהעלינו כפית מן הפודינג נתקבלה מעין כדורית רוטטת. כל היושבים ליד השולחן נשתתקו פתאום, הפתילים בשני לנרות דלקו בלהבות מרננות, הפרחים הכחולים בתחתיות היו כהים מקודם, על המפה הלבנה היו צללים ארוכים כל פעם, אם במצב קומי, ואם במצב טרגי, יש לסביבה תפקיד משלה והיא הופכת לכעין מיתר של מצב־רוח.

עד היום, לאחר הרבה עצבות בחיי הפרטים ובחיי כל העולם, עדין נרעד בי איזה עצב שהאצילה הגברת הדקה, שעה שהרגישה כי רעיון משלה נתגלה בצבור. קודם לכן היה רעיון זה מזמר בה, עכשיו דומה כאלו חרג. העצב נבע מן הקומיזם, שהיא עצמה הבחינה בו ואשר קראה אותו מעל פנינו. הספלים התחילו לצלצל, דומה כאלו התחילו לדבר, התחילו לצחוק מעצמם.

הגברת נעלמה, היא לא היתה לא בחדר האוכל ולא במטבח. שמענו עגלה אשר יצאה, אבל לא ראינו את מי הסיעה בתוכה ומה רצתה גברת רחוקה ואורירית זו. היא רק רצתה להוסיף משהו אל יצירת בעלה. תוספת צנועה היתה זו צריכה להיות, נשית, תמימה, מסירות של אם.

האם יודעים אנו אימתי הופכות תמימות ומסירות לגחוך וממנו נובע קו טרגי?

„היא כבר איננה?" פתח פתאום זביאגין, „הבה נצחק"... שמא שמעה עוד בשבתה בעגלה את צחוקנו. צחוק ברוטלי, אבל משחרר. ע"י הצחוק השתחררנו מן המגוחך, ועוד משהו, הספלים והתחתיות התחילו להשבר כמו מעצמם. רסיסים של אידיאליזם תמים התגוללו על השולחן, על הרצפה, נשברו מתחת לרגלים...

ב

פעמים קורה שהנך עד למאורע ואינך תופס שיש לו שיכות עם ההתפתחויות היסטוריות העתידות לבוא, ורק לאחר זמן, שעה שההיסטוריה מתפתחת, והיא עושה זאת, כרגיל, באופן בלתי צפוי לכל הבריות, מלבד למעטים, — אתה רואה כי המאורע, שהשתתפת בו, היה מעין טבעת בהתפתחות ההיסטורית, שמא טבעת ראשונה.

כך קרה הדבר, שראיתי את הסוף הטרגי של הרפתקת הטיסה של תורכיה ולא הבינותי את הטעם הסמלי שבכך. רק לאחר זמן התחלתי להבין מה היה משמעותה של הטיסה ומה הטרגדיה שבה. הסקתי, כי נורי ביי אשר קונסטנטינופול שלחה אותו לעבור על פני האימפריה כדי להוכיח ש„האיש החולה של אירופה" יש לו כנפים, היה המבשר של המלחמה הקרובה, וכי נפילתו קבעה את גורלה של תורכיה.

נורי ביי היה אחד הטיסים התורכיים הראשונים וקונסטנטינופול שלחה אותו כדי לעודד ולחזק את האימפריה המתמוטטת. הוא כבר טס על פני מחוזות תורכיים רבים ואל יפו הגיע כנשר זקן

אשר חצה מי יודע כמה מרומים. ימים רבים לפני שצריך היה להגיע היתה יפו נרעשת. הקאימקים, שהיה קטן בקומתו וגדול ברשעותו ליהודים בימי המלחמה, התרוצץ בכל הרחובות והסמטאות של יפו ובשר, כי נורי ביי יגיע בקרוב וצריך לקבל את פניו כקבל פני גבור לאומי. כרוזים רעמו ברחובות על גדולתו של נורי ביי וכי הוא אחד הטיסים העצומים בעולם ואין דומה לו ואין להשוות שום טיס, אל הנשר התורכי המאיר.

נורי ביי נחת ביום קיץ וכל יפו, זקן וטף, יצאה לקבל את פניו. הוא בא מעבר לים, הערבים היו מזועזעים, מעולם לא ראו אוירון, לאחר כך התחילו זועקים בקולות פרא, שהיו בהם גם שמחה גם פחד. נורי ביי הקיף את ההמון כמה פעמים במרומי האויר, ירד ושוב התרומם במהירות מסחררת. כשנחת, נפל פחד על הערבים והם התחילו לברוח, דרכו זה על זה ויללו, דומה כאלו מלאך המות ירד עליהם. וכשהתרומם שוב פרצה מהם זעקה כזעקת האדם אשר נצל ממות. המחזה ארך כמה רגעים, עד שנורי ביי טס ללוד ושם ירד בצורת נחיתה מאולתרת.

שלשה ימים לאחר כך הייתי שוב ביפו ליד הים, נורי ביי הגיע בטיסה, הקיף את החולות, פנה אל הים ונפל. מן האוירון פרצה להבה והוא צנח כמו צפור פצועה, שקע בתוך המים במהלומה כזאת, שהקצף ניתז ונורה בכוח כזה שהפך לענן. רק ערבים מעטים היו על שפת הים, — ספנים שהטעינו ופרקו מסעות. לאחר שעברה המהומה הראשונה הם קפצו לים כדי להציל את נורי ביי. הם נאבקו עם הגלים הסוערים ומאבקם היה מיואש ועקשני כדי לגבור על הכוחות ההיוליים שתקפו אותם. כאשר משו את נורי ביי הוא היה מת. הם הניחו אותו בחול וכל כמה שהיו עיפים נפלו על פניהם בחול ונהמו כמו בעוית. ונורי ביי שכב בחול ופניו מפוחמים.

לויתו של נורי ביי היתה משופעת טכסים, עם פאר מזרחי אקסטרובגנטי, עם אלפי ערבים ברחובות, על הגגות, ליד החלונות,

עם נשים מקוננות אשר סלסלו בכיות, עם תופים אשר תופפו צלילים זועמים וגסים. בהתחפשות הפרימיטיבית של צער היתה מעין הרגשה קודמת של קטסטרופה, בשורה קודרת אשר רק לאחר כך הבינותי לה. נורי ביי היה בחינת אשליתה של תורכיה על כוח צבאי, של ענק פצוע אשר בטרם ימות הוא מנסה את כוחו ומדמה לעצמו כי כוחותיו חוזרים אליו. לא הטרגדיה של טיס שנספה היתה בנפילתו של נורי ביי למימי יפו אלא הטרגדיה של אימפריה תורכית חולה, על סף מלחמת העולם הראשונה.

בלכתי שוב לבן־שמן, מיד לאחר לויתו של נורי ביי, הליכה ברגל ועל הכביש, נגש אלי יהודי שהלך למקוה ישראל, — יהודי עם זקן מנומר ועם עינים עכורות וכאלו מרק היה יצוק בתוכן.

„מה בעיניך, בחורי, התורכי?" שאל מתוך נשימה קשה מרוב הליכה. „רק הטיסה חסרה לו, מלבד זאת יש לו הכל". „מה חסר לו?" שאלתי בהלצה.

„הלואי ויהיה ליהודים מה שחסר לו, כי אז היינו כבר אנשים הגונים, שוים לכל הבריות", נפנף האיש בידו וכאלו הסביר לי כי אין על מה לדבר, אבל לאורך כל הדרך, עד מקוה ישראל, הסביר לי ופרט מה חסר לתורכיה. היא שולטת עדין בדרדנלים, אבל אם אנגליה מצד אחד ורוסיה מצד השני יאחזו בה, לא יועילו לה גם הדרדנלים. שמעני, נא, אני קצת יותר מבוגר ממך...

הוא היה, תארו לכם, מבוגר הרבה ממני ולא מעט. שמא היה גילו כגיל סבי ממוהילוב. אבל הוא הלך בזריזות והשתדל לה־קדים אותי בצעדים אחדים. אבל הוא גם נשם בזריזות כמין קטר לקוי.

כשפנה ליד שדרת התמרים ימינה למקוה ישראל הפנה עוד פעם או ראשו וקרא אלי: זכור, בחורי מה חסר לתורכיה אלא שהבחור, אשר פרץ זה עתה לתוך העשור השני של חייו, היו לו דברים אחרים לזכירה ושמא לא רצה בכלל לזכור דבר, אלא להתבונן בשמים הבהירים תכולים או אל המרחקים הצלולים

אשר היו שקופים כל כך, שחדלו להיות מרחקים. הבחור הרהר, כי בא"י אין בכלל מרחק אלא מין קרבה שמתרחקת וחוזרת. כשהבחור חזר לבן שמן שאל קודם כל את חבריו: הבה נראה אם אתם יודעים מה חסר לתורכיה... כולם הביטו בו כהבט בבלתי שפוי ורק זביאגין פרץ ואמר: לתורכיה חסרה מגפה.

היריה בסרייבו הגיעה אלינו רק לאחר שצבאות אוסטריה והונגריה החלו לצעוד למזרח וכאשר רוסיה עמדה למגן „לעם הסרבי המדוכא". תורכיה, כך שמענו, התערבה בעסק, ואז זכרתי את שהטיל עלי לזכור היהודי על החסר לתורכיה, אבל הוא שכח להוסיף כי חסרה לה מלחמה.

לבן שמן החלו להגיע חילים תורכיים, בשנים בשלושה, — הם הסתובבו, חפשו וחטטו, רצו להריח דבר מה, אבל לא עשו דבר. אבל אי מנוחה תקפה אותנו. אין חילים באים לשוא, אפילו חילים תורכיים בולשים משהו, הם בקרו באורוות, בדקו את הסוסים ואת הבהמות, התבוננו בפנינו וכאלו חפשו איזה מכר שלהם. מבוכה ירדה עלינו עם שתיקתם. אין אנו מוצאים חן בעיני החילים התורכיים, אמר זביאגין, מה הם מתבוננים בי כל כך, וכי גנבתי מהם דבר? מה יש כבר לגנוב מתורכי?

את ההרמון של עבדול חמיד גנבת, קרא אליו ה„רבי" ורמז לו כי בפניו, בפני זביאגין, רואים מיד כי גנבת נשים היא אצלנו רגילות.

זביאגין הבין לבסוף כי בימי מלחמה אין מקום בשבילו בבן שמן, התורכי בולש אחריו יותר מדי, שונה הדבר בעיר, שם יש הרבה אנשים ולתורכי אין כ"כ הרבה עינים כדי להתבונן בפני כולם. הוא קם יום אחד והלך ליפו כדי לבחון מה מצב המלחמה שמה. הוא חזר בו ביום. ביפו, ספר הוא, חושך רב, ואם אתה יוצא לרחוב בלי כפה תורכית מיד תופשים אותך ומגרשים אותך או מגיסים אותך לצבא. ובתל־אביב ראה אפילו את דיזנגוף, שהוא חובש כפה תורכית, הפך לתורכי ממש. הכפה האדומה היה

בה באמת משום אמצעי כנגד עינא־בישא. בבואי לתל־אביב יעצו לי קודם כל לחבוש כפה אדומה, כי אם אתה מסתובב בגלוי ראש או בכובע אירופי, חושדים בך חשדים שונים. קודם כל חוּשדים בך שאינך פטריוט תורכי, לאח״כ אפשר לחשוד בך שהנך מרגל רוסי או אנגלי, או בכלל קושר מן הקושרים. מאין נמצאו ביפו כל כך הרבה כפות, זוהי חידה. הכפות נחטפו מתוך החנויות האפלות ביפו וכל המלאי אזל. יהודים אשר הכרתי קודם לכן ואשר ראיתים חבושים בכפות אדומות עם פיפים שחורים נראו לי כמו מתחפשים. היהודים הדתיים בנוה צדק ונוה שלום נראו כמו מוקיונים. והם התבישו בעצמם שהנם עושים את עצמם ללעג. העיקר היה הדכאון הפסיכולוגי: בבת אחת גבר והתעצם התורכי אשר עד עכשיו איש לא שם לב אליו, מחוץ אולי בתחוֹמי נמל יפו שבו היו פקידים תורכיים מהלכים מקושטים ולבושים מדים אפורים ומסלסלים בשפמיהם הקטנים. לפתע פתאום הרגשנו, כי התורכי אחז בשוט והתחיל לדפוק בנו. ברחובות דברו בקול נמוך, ובבתים הסתודדו. היהודים הרגישו כמו מתכווצים ומצטמצמים ואלו הערבים נעשו רעשנים יותר, כי הם הפכו להיות המחותנים הראשיים בחתונת המלחמה. הם התחילו לבוא קבוצות־קבוצות לתל־אביב, הסתובבו ברחובות הנקיים והצהירו באורח רעשני שלהם, כי הארץ היא ארצם, וגם תל־אביב תהיה שלהם. הרושם היה כאילו היו אומרים: אל תשלו את עצמכם באשליות, יהודים. הקימותם עיר לתפארת, אבל לא לאורך ימים תשלטו בה, הגיעה המלחמה לשעריכם!

האוכלוסיה היהודית היתה לא רק בחינת זרה, אלא בחינת אויבת, משום שהרוב הגדול של הישוב שמר על אזרחות של ממלכות שתורכיה נלחמה בהן. אפילו יהודים ספרדיים, או יהודים מן הישוב הישן עדין היו אזרחים של ארצות זרות וחסו בצלם של קונסולים מאותן ארצות. עד פרוץ המלחמה היתה האזרחות הזרה מעין יתרון, לתורכי לא היתה שליטה עליך, אבל בבת

אחת הפכה אזרחות זאת לקוץ דוקר. מה גם שרוב היהודים היו אזרחי ארצות אויבות, רוב הפועלים באו מרוסיה שתורכיה נלחמה בה. היהודים הספרדים אפילו מארצות מזרח אירופה, היו ברובם אזרחי צרפת, אעפ"י שהוריהם והורי הוריהם היו ילידי הארץ. היו משפחות אשר דורי דורות מהן לא ראו את צרפת בעיניהם, אבל היו רשומים כצרפתים ובקשו חסות אצל הציר הצרפתי. מיד עם פרוץ המלחמה בא הקץ על החסות, כל הקונסולים מארצות אויבות עזבו את הארץ והאוכלוסיה היהודית הרגישה את עצמה כאלו נשארה בלב ים סוער בתוך סירה רעועה, בלי הגה ובלי מפרשים.

מצבו הכלכלי של הישוב נתערער מיד ועוד בטרם הספיקו להבין דבר נשארו אלפי יהודים בלי פרנסה ובלי עבודה. רוב המשקים במושבות היה נתמך ע"י גופים בחו"ל. מושבות שעמדו על רגליהן, בזכות תוצרת של יין, תפוזים, שקדים נשארו ללא שוקים. הלואות לא היה מאין להשיג, שכן חוט השדרה הפיננסי של הכלכלה היה בנק אנגלו־פלשתינה, והוא נסגר מיד, שכן הוא היה רשום באנגליה, ואנגליה היתה אויבת של תורכיה. בערים חבושי כפות על ראשיהם ובאו בטענות אל לבונטין, אל גלוסקין, אל יודלביץ, אל דיזינגוף, ואל כל מי שנזדמן בדרכם. רע ביותר המצב של המושבות והחוות החקלאיות אשר התקימו על תמיכות מקרנות ציוניות שונות. מרכזי קרנות אלה היו או באנגליה או בצרפת, ומהן אי אפשר היה להכניס כסף במישרין, מרכזי הקרנות התחילו לחפש דרכים אל ארצות ניטרליות ובטרם שעמדו על האמצעי היחיד לעבור לשויצריה או להולנד, נתהדק חבל החניקה והתחיל חוסר העבודה. נכון הדבר, אמריקה היתה עדין אז, בשנת 1914, ניטרלית, אבל היא לא היתה עדין הכוח שהיה לאח"כ. אמריקה היתה עדין בחינת שוליה בנוגע לעבודה צבורית יהודית, בפרט ציונית. היא למדה היטב בבית הספר הצבורי,

אבל עברו חדשים ארוכים עד שהז׳וינט הצבורי הפך לכוח פועל ובינתים זועזע הישוב היהודי בארץ.

כשאנו סוקרים בסקירה חוזרת את 50 שנה אלה, הננו רואים עד כמה התבגרה היהדות האמריקנית לשליחות גדולה שההיסטוריה הטילה עליה. יוצא כי ההיסטוריה נסתה את היהדות האמריקנית נסיון של אש וכי עד למלחמה הראשונה לא היתה בה ההכרה של אחריות כלפי יהדות העולם. הקשר בין יהודים באמריקה ויהודים במזרח אירופה, עד למלחמת העולם הראשונה, היה קשר משפחתי בלבד ולא צבורי ולא חדור איזה רעיון. החוגים של לנדסמנשפטים התרבו, אבל לא לשם עזרה לעירה במודלת הקודמת, אלא לשם חיי חברה; לשם התקשרות להקלת הנכר והרגש המר של מהגרים. המלחמה אשר מיד עם תחילתה פגעה קשה ביהודי מזרח אירופה הביאה לעולם את הכוח הקונסטרוקטיבי של יהדות אמריקה. ברוסיה התחילו מיד רדיפות על היהודים. „ניקולא הארוך" שהיה מצביאה הראשי של צבאות רוסיה גרש את היהודים ממחוזות הספר. הצבא הרוסי שחדר לגליציה המזרחית שדד ועשה פרעות בישוב היהודי שם. בפולין הרימו אנטישמים את ראשם. זעקת שבר הגיעה מעבר לאוקינוס האטלנטי אל היהודים באמריקה ומיד — ממש בן לילה. כמו על פי נס, התבגרה היהדות האמריקנית, הבחינה בכוחותיה העצמיים והרגישה באופן אינסטנקטיבי את האחריות שההיסטוריה הטילה עליה. הלדסמנשפטים, אשר עד אז התעניינו רק בקרקע, בבקור חולים וכו׳, התבגרו והגיעו בן לילה לעסקנות צבורית נרחבה למען העירות הסובלות במולדת הישנה. בהיקף לאומי גדול התארגנו שלשה ארגוני־סיוע אשר התלכדו אח״כ ל„ג׳וינט". הציונית העולמית הגרה למעשה לאמריקה וכאן נתארגן הוועד הציוני הזמני, אשר עסק גם בסיוע לא״י וגם בציונות מדינית.

הוועד הציוני הזמני עשה עבודה חלוצית גדולה באמריקה, הוא הביא מהפכה בחיים היהודיים בארץ זו. הציונות שלחה לאמרי־

קה את עסקניה המוכשרים ביותר ולאשרנו את הקשורים לחיים העממים היהודים. הציונית, עד למלחמת העולם, היתה נבדלת מן החיים העממיים היהודים, היא היתה קנינן של קבוצות אידא־ליסטיות, מצומצמות וכאילו נבדלים מן הזרם היהודי העממי. העסקנים הציוניים אשר הגיעו עם ראשית המלחמה העניקו לציונות פאתוס, קשרו את הטרגדיה היהודית באירופה המזרחית עם הרעיון היהודי הנצחי על גאולה, הצביעו על צערם של קבוצים יהודיים גדולים הנחרבים מחוסר מרכז מדיני לעם היהודי. יהודי אמריקה הקשיבו, קלטו את הקריאה מלאת הצער ונזדעזעו. אולם, עד שהגיע לא״י דבר התעוררותם של יהודי אמריקה נתערער הישוב הקטן בארץ ובמשך של שבועיים או שלושה שבועות הוא קרס כקרוס צריף של עץ בערבה חורפית. ביפו הסתובבו מאות יהודים ללא כל עבודה. בת״א, בשדרות רוטשילד היו מתאספים וטוענים בלי סוף, תובעים ופונים בדרישות אל המוסדות, מאיימים ומחרפים.

ג

רוחנים יותר ובעלי הכרה רעיונית היו הפועלים במושבות. אנשי המושבה, שנשענו על נחלותיהם, גם הם היו חזקים יותר מאנשי העיר. הם, בני המושבה, לא יכלו לקום יום אחד ולברוח מן הארץ, הם כבר הכו שורש עמוק באדמה, הם לא היו עוד אנשים מקריים בארץ כמרבית תושבי הערים. שני חלקי־ישוב אלה אשר נבדלו כרגיל, זה מזה באופן רעיוני ולא יכלו לשאת האחד את השני מצאו, דווקא בימי משבר, נקודת מגע, עכשיו הם נתכנסו יחד ויכלו אפילו להדבר.

בינתיים התחילה סדרה של שוחד: אנשי המושבה נתנו שוחד, כדי שהתורכים לא יחרימו את רכושם ואת בהמותיהם. שוחד זה עזר גם לכך שהחילים יסיחו דעתם מן הצעירים שהיו

כשרים לצבא. הפועלים לא היו מסוגלים לפרנס את התורכים בשוחד ועל כן ברחו. משראה פועל בעיניו חיל תורכי, היה תיכף מסתלק, אבל קרו מקרים שהחיל התורכי שם ידו על צעיר באופן בלתי צפוי, רק כדי למלא את כיסו בנפוליאון נוסף, — מטבע זהב צרפתי שאפילו בימי מלחמה היתה עוברת לסוחר. או אז היה הצעיר, שחיל תורכי שם בו עינו מוכרח להתחבא. הבית לא היה בחינת מחבוא, שכן המקום הראשון שבו חפש התורכי היה הבית. היו נחבאים איפוא בכרמים, בפרדסים. וכשהתורכים התחילו לחפש גם שם, היו צעירים אשר היו נחבאים אפילו בתוך באר ושוהים שמה שעות אחדות, מכווצים, קשורים בחבל כדי לחכות עד יעבור זעם. בבן שמן עלה בדעתו של חיל תורכי רעיון גאוני לשתות קצת מים מן הבאר. הוא רצה מים חיים, אמר הוא, ואהב לשאוב מן הבאר בידיו עצמו. הוא בא מכפר באנטוליה ותענוגו הגדול ביותר היה לשאוב מים. כשהת־ חיל למשוך את החבל, הרגיש כי הדלי כבד יותר מדי, אפילו אם הוא מלא מים אינו צריך להיות כבד כל כך. הוא קרא לעזרה חיל אחר ושניהם עמלו עמל רב עד שהעלו את יחיא התימני. אעפ״י שיחיא היה קטן ורזה, אבל למשוך אותו ולהעלות בחבל מבאר עמוקה לא היה דבר קל — התורכים עצמם השתוממו בראותם את יחיא, בעל עיניים גדולות ומבוהלות וזקן פריע. מה הוא עשה בבאר? יחיא לא ענה תיכף, הוא דבר פסוקים מן התהי־ לים ונופף בידו לאות שאסור להפסיק אותו. התורכים חכו בסב־ לנות עד שגמר את פרק התהילים, „מן המיצר״ ולאח״כ הסביר להם בערבית כי בתימן אומרים, היהודים פעם בשבוע ביום ב׳ „מן המיצר״ בתוך באר... הדבר נראה משונה בעיני התורכים אבל היה אצלם רקע של דרך ארץ ופחד בפני בעל תפילה. הם עזבו את יחיא לנפשו, אבל הזהירו אותו כי הם יבדקו לראות אם הוא אומר „מן המיצר״ כל יום ב׳ בבאר. יחיא המסכן היה יורד כל יום ב׳ בצהריים, לתוך באר ושוכב שם כמה שעות. אבל ליחיא

לא איכפת היה לו דבר זה, אלא שלאח"כ היה קובל על רגליו הסובלות מן הרטיבות...

כאן האמת היתה, כי התורכי אף לא העלה בדעתו לגיס את היהודים הצעירים, — הלא הם היו אזרחים של ארצות אויבות, — והוא רצה אז להביא סדר כלשהוא בארצו: או שיהודים צעירים אלה חייבים לקבל עליהם אזרחות עותומנית או ששומה עליהם לעזוב את הארץ. אחת מן השתיים, אמר התורכי, אם רצונכם להישאר בתחומי הארץ, נראה אתכם כאזרחים רצויים, נגייס אתכם לצבא וחיו בנחת מתחת לאורו של חצי הלבנה. ואם אינכם רוצים בכך, הטריחו עצמכם והסתלקו מכאן, כי אתם אויבים ואין אנו נזקקים לאויבים. כך, בערך, טען התורכי, והוא אמנם צדק, אך כיון שלעזוב את הארץ לא רצינו ולהשתלב בצבא התורכי לא היה לנו חשק, דומה היה בעינינו כאילו איננו צודק.

בבן שמן, שבה לא יתכן היה כלום בלי ויכוחים, התווכחו יומם ולילה: לקבל אזרחות עותומנית או להסתלק? זביאגין הוכיח באותות ומופתים כי התורכי לא יעמוד הרבה זמן. רוסיה נגדו, אנגליה נגדו, ומה בדבר צרפת? כנגד שלושה ענקים כאלה לא יעמוד התורכי החלוש יותר משלשה ארבעה חדשים. ומה בנוגע לגרמניה ואוסטריה שהן לצדו של התורכי? כאן היה זביאגין נבוך קצת. בפני גרמניה היה לו יחס של דרך ארץ וגם אוסטריה איננה צעצוע, — בכל זאת מצא לעצמו תרוץ אסטרטגי: הביטו וראו, אנגליה נמצאת במצרים, אניות המלחמה שלה מתרוצצות במרחבי ים התיכון. מצד שני אין לשכוח את הרוסי, שהצי של ניקולאי מצוי היה במלוא הים השחור, ואם כן הדבר מהיכן תגיע גרמניה כדי להציל את התורכי? עיניכם הרואות כי הוא אבוד...

את האסטרטגיה הקלה של זביאגין לא יכולנו לקבל, כי בטרם „יאבד" התורכי תתרוקן א"י מיהודיה ולאחר כך לך ותתחיל הכל מחדש, — עם בילי"ו, עם הברון, עם עלית עובדים. מצב רוח כבד, מדכא ירד על החברה שעד עכשיו היתה עמלה ושרה, עובדת

ורוקדת, עוקרת אבנים ומנהלת וכוחים. בלילה לאחר הוכוח הגדול, כשנפרדנו איש איש לחדרו הצטרף זביאגין אלי ודבר אלי אל תוך הלילה:

„וכי סבור הנך, כי לאחר שאני אומר מה שאני אומר על התורכי הריני מתכוון לעזוב? הלב נקרע לגזרים... איך מחליטים ועוזבים את הארץ? מה יקרה לארץ הזאת? לעזוב את אביך ואת אמך לא קשה כל כך כמו זה. על מי נשאיר את הארץ הואת? על הפרנקים עם האחוריים השמנים?"

זביאגין הביע לפי דרכו את החויות שהיו מנת חלקם של כולנו. לפועל היהודי היתה אשליה כי הוא הניח יסוד למשהו שאינו ברור לו לעצמו, אבל הוא יתרחב ויצטרף לבנין היסטורי גדול. דבר אחד היה ברור כי בשעת המלחמה יפסק המשך מהלך הבנין, אבל לשמור על הקיים, לשמור שסערת המלחמה לא תפורר הכל, איך עושים זאת? הנכס הגדול ביותר שצבר אז הישוב, היה כוח האדם והרעיון על איש יהודי חדש ובונה. שטחי הקרקע ישארו, הפרדסים ישארו, אבל אם כוח האדם יתפורר, היכן ישיגו אותו מחדש? ההכרה היתה כי את נכס האדם סננה ארץ ישראל מתוך הררי חול כמו שמסננים פנינים, אם הרעיון על נכס האדם היה ברור ומובע כראוי, איננו יודע, אבל החרדה לאדם — לבונה לאכר, למשנה את עצמו, לשומר גחלת הכרת העם, היתה גדולה, זאת אני יודע, כי גם אני חייתי, ועל כן עמדה בפני הפועל היהודי הבעיה, ראשית איך לשמור על נכס האדם שארץ ישראל צברה בכל כך הרבה קרבנות, ושנית איך לשמור על הרכוש? לא הפועל צבר את הרכוש הזה, וגם לא היתה לו גישה אליו, ואפילו אם הפרדסים והכרמים שיכים היו לאנשים פרטיים שרבים מהם התנהגו כמו בעלי אחוזה והעדיפו להעסיק פועלים ערביים על פני יהודים, בכל זאת היו הנכסים קנינו של כל הישוב והפועל היהודי נטל עליו לשמור על כך ואפילו אם יש צורך להקריב את החיים. באדמה השחורה של הגליל ובחולות של יהודה נחו עצמותיהם של

שומרים שנפלו על שמירת הקנין היהודי. אחרים כבשו מקומות וראו לעצמם זכות לסכן את חייהם הצעירים למען עושר שאינו שלהם והם משלים עצמם שהוא שייך לכל עם ישראל.

שיחה בין השומר לבין הועד של המושבה היתה נמסרת אז מפה לפה ואפילו אם אין היא מדויקת יש בה בכל זאת איזו תמצית של אמת. מאותו זמן התגונן הועד של המושבה בפני השמירה והוא העדיף שהערבים ישמרו על הפרדסים והכרמים של היהודים. לאחר וכוחים ארוכים אשר נמשכו עד שעה מאוחרת בלילה אמר אחד המתישבים:

„הקשיבו נא, בחורים, אינני רוצה שיהודים יסכנו את חייהם. חיים יהודיים יקרים לי ובכלל אינני תופס מה אתם דואגים כל כך לפרדסים שלנו, לכרמינו, הלוא אתם סוציאליסטים, אתם צריכים להיות שונאים שלנו ולא לסכן את חייכם למען עשרינו".

השומר ענה לו, כי העושר אמנם עשרו, אבל הוא שיך לעם ישראל. אנחנו סוציאליסטים, אמר השומר, אבל רכוש יהודי בא"י יקר לנו כל כך שאין אנחנו יכולים להפקיר את שמירתו בידי הערבים, שאפילו אם אין הם גונבים בעצמם, הם מסיחים דעתם כשמישהו גונב. אנו שומרים את עשרכם משום שעמל יהודי שקוע בו, דם יהודי וחלום יהודי. ומה שנוגע לסוציאליזם שלנו, אל נא תדאגו לו. אנו כבר נשמור עליו.

ואולם בין הפועלים עצמם היו כאלה אשר לא יכלו לקלוט את הרעיון של הקרבת החיים למען חיי המתישבים. הם ראו סוציאליזם כזה בעין רעה, את השומר הם ראו בבחינת הרפתקה ובכלל לא מצא חן בעיניהם הדבר שהשומרים מפגינים ומוציאים לראוה את נשקם, דומה כאלו היו בעלי שררה, אך כיון שהשומר כבש יותר ויותר עמדות ובזכות קרבנותיו הכה שורש בקרקע א"י הרכינו הלא מרוצים את ראשיהם: שמא הם צודקים?

בתוך המאבק הרעיוני, — אם להשאר בארץ או לעזוב אותה, — נכנס באחד הערבים בצר למטבח, פרוע, אובד עצות, זה עתה

הודיעו לו כי בלילה יבואו חילים תורכיים להחרים את הסוסים בבן שמן. חיל שהסכים לקבל שוחד הזהיר, כי אם לא ירחיקו בעוד זמן את הסוסים יחרימם התורכי. עם הסוסים צריך היה לברוח, אלא ששקלו אם להרחיק את כולם, או שמא להשאיר 2—3 מהם בשביל התורכי. התורכים התבוננו קודם לכן, והם ידעו כי בבן שמן יש סוסים, ואם יבואו ולא ימצאו אף אחד מהם, הרי שישאלו: היתכן? מה עשיתם עם הסוסים? ולך תסביר לתורכי. והוחלט להשאיר שני סוסים, את החלשים ביותר, כמובן, את אלה הגוררים בקושי את רגליהם.

עשרה בחורים רכבנו על עשרה סוסים נטולי אוכף, רק עם רסן ושבטי עץ דקים, כדי לכוון אותם ולהאיץ בהם, ורכבנו אל תוך הלילה. הסוסים לא היו רגילים לריצה, הם תמיד הלכו ברתמה של מחרשות כבדות או עגלות עמוסות שבולת שועל ותבואה. לרכב היו רוכבים עליהם פעם ביובל. הסוסים לא רצו שנרכב על גביהם, שנאיץ בהם, שנמשוך בעצבנות את הרסן. הסוסים נזדקפו בהתחלה עם רגליהם הקדמיות למעלה: סוסי השמיט אותי ונסה לברוח בלעדי, אלא שיוסף לישנסקי, שהיה השומר בבן־שמן, והוא רכב על סוסה לבנה ושבעה, הקדים את סוסי וחסם בפניו את הדרך. מתוך בושה קמתי על רגלי, נערתי את עצמותי הכואבות ושוב רכבתי על הסוס. יוסף צוה עלי לאחוז ברסן בכל כוחי ואז יחשוש הסוס מפני. אלא שלא החשש הסוסי הציל אותנו, אלא עצבנותנו שעברה גם אליהם. הסוסים חשו באינסטינקט שלהם כי שומה עלינו להציל את עורנו. גם הם כבר התעצבנו, ואני הרגשתי כי עורו של סוסי רוטט, אזניו התכופפו קדימה כאלו האזינו לרוח. היה זה סוף החודש, חושך ורק הכוכבים הבהבו באורותיהם. רכבנו בין הרים, נצטוינו להמנע מלהכנס לכפרים ערביים. הסוסים עצמם בחרו נתיבים צרים, נתיבי עפר. מהרנו להר־טוב שהיה בה אז רק בנין עץ אחד בראש ההר. בהגיענו האיר הבוקר. אינני יודע אם זריחת השמש עיפה, או שהעיפות שלנו

העניקה עיפות גם ליום אבל נדמה היה לנו כי הר־טוב הערומה עיפה גם היא.

את הסוסים אשפזנו באורוה גדולה, מים רבים בהרטוב לא היו והוכרחנו לקמץ בשתיה שהגשנו לסוסים המיוזעים ולנו עצמנו לא נשאר אלא מעט מים בספל קטע אעפ״י שיכולנו לשתות אז דלי מלא. לעלות בהר אל בנין העץ עלינו כאלו ברגלים תותבות. לשבת על ספסל ולטעום דבר־מה לא היה גם־כן פשוט כל־כך. עם ערב בשובנו לבן שמן על גבי עגלה הכתירו אותנו תיכף בשם פרעה־נכה...

בן־שמן שהיתה סמוכה על שולחנן של קרנות מחו״ל נאבקה מאבק קשה, — כסף לא הגיע, את העבודה היה הכרח לצמצם, לצאת לחרוש את האדמות עם סוסים היה פחד, ואלו חורשת השקדים צמחה, כמו להכעיס, ופרחה, אלא שהערבים ארבו לה יותר מאשר תמיד וכל בוקר מצאנו שיחים שנעקרו ושקדים שנתפזרו. כדי לשמור על החורשה לא היה די ביוסף לישנסקי ובשבת׳יל, אלא שהכרח היה ש־5—6 פועלים יעמדו על המשמר. אבל כאן היתה סכנה שאם נירה באיזה ערבי, המתגנב ליער, יכולה להתפתח מלחמה עם התורכים, שעינם היתה פקוחה ממילא על השומר והם בקשו לחסלו. הערבים הריחו מיד כי נכסי היהודים ורכושם הם הפקר. והם שדדו בצהרי יום, עקרו עצים סתם כדי להצית ערמות קש.

הבנין שהוקם בעמל רב, בנין העבודה, והשמירה עליו, החל להתערער. לתמוך בבנין זה בעזרת בקשיש היה בלתי אפשרי משום שכולם בקשו בקשישים, ואם שחדו את האחד, היו מופיעים עשרים אחרים ולא היה לדבר סוף. ערבים שלא היתה להם כל שיכות לצבא התורכי, גם הם בקשו שוחד, שאם לא כך ילכו וילשינו, או סתם יגרמו צרות.

הדבר הקשה ביותר היה לעמוד בהכרת הנכר. כוחו של הישוב היה בהכרת העצמות. את הקרקע אנו מוכרחים, אמנם, לקנות, אבל

גם קודם לכן היא היתה שלנו. ההיסטוריה רק משכנה אותה אצל הערבים לכמה מאות שנים, וכשאנו פודים את המשכון הריהו כמקודם שלנו במלואו. אם אתם קונים כברת קרקע אין היא עדין שלכם. אתם צריכים לקנותה גם בחייכם, בעמלכם ובנפשכם. אבל אם אתם פודים כברת קרקע שהיתה ממושכנת ולא במשך שנים רבות הרי מיד לאחר הפדיון היא באה לקראתכם עם כל חומה וכשריה שהיו מצויים בתוככם ובתוכה. השלטון הרפה של התורכי על א"י לפני המלחמה העמיק בישוב את הכרת העצמות. יהודי לא חש את עצמו זר בא"י, אפילו היהודי שהגיע אליה בזכות הפתק האדום, שזכה אותה לשהות בה במשך שלושה חדשים וכשהיה כבר בארץ היה זורק את הפתק האדום אל תוך הים, וכשהיה נזכר בו היה מחיך וצוחק לטפשותו של התורכי. ודאי שיהודים רבים חזרו במשך השנים שהישוב החדש נבנה. אבל הישוב, אשר התגבש לאט־לאט, היה זה אשר באופן פסיכולוגי פדה את משכון האדמה והוא היה בביתו גם במובן ההכרה וגם במובן הרגשת־הנפש.

בראשית המלחמה הכתה אותו גל סוער של נכר, אשר זעזע אותו עד ליסודי היסודות. המשטר התורכי רצה להקנות לישוב את ההרגשה כי הוא זר, כי הוא חשוד בחוסר נאמנות לארץ. הישוב נאבק כדי להחזיק בעמדות, לא להגיע לכלל מבוכה ולעצור באנשים שלא יתפזרו. לפתע פתאום הרגשנו כי אנשים בורחים. ברחובות יפו ות"א ראינו מעגלים של אנשים שהתוכחו והיו מלאי טענות: לשם מה מעכבים אותנו? עבודה אין, התורכי נועץ עינים דוקרות, המלחמה רק מתחילה ומי יודע מה יהיה בסופה. כלפי מי טענו היהודים? א"י היתה עדין ארץ אשר משהו מפרנס שם יהודים. כל זמן שיש פרנסה והתורכי איננו מציק אפשר לעצור שמה יהודים, אבל עם הזעזוע הקל ביותר קמים יהודים ובורחים. מובן, כי במושבות היה הענין שונה, הפועל לא ברח. הוא נאחז מכוח הרעיון. איש המושבה גם כן לא ברח, שכן הוא הכה שרשים בארץ ואין כוח מקשר אדם לארץ יותר מן האדמה ולאיש המושבה היתה

קרקע ומשק. אעפ"י כן היו גם מן המושבות בורחים. אלה שהיו בחינת אורחים פורחים. קשה היה לראות קבוצות של יהודים בערים שתבעו מיהודים אחרים אשר היו נבוכים לא פחות מהם כי ישלחו אותם מן הארץ. לארץ ישראל, יוצא איפוא, הביאו אותם. מארץ ישראל צריך לשלוח אותם. משראית יהודי מאלה ברחובות דומה היה לך כאלו אלה צפורי נוד אשר באו לא"י למשך הקיץ ובנשוב רוח סתיו ראשונה, המבשרת את החורף הרי הם מתרוממות ועפות. אלא שצפרי הנוד חוזרות עוד פעם בעבור החורף. האם יחזרו גם היהודים?..

ד

בן שמן החלה להתרוקן. מצד אחד הביא חוסר השקט לצורך להציץ ולראות מה נעשה במושבות. מצד שני נצטמצם התקציב, נתמעטה העבודה, פחתה התוצרת ופחתו האנשים ברשימה, שבצר היה תולה ערב ערב במטבח. השם אשר לא הוזכר ברשימה היה בחינת הוכחה עצובה כי האיש אינו נחוץ עוד בבן שמן. קודם לכן היו מתבוננים ברשימה כדי לראות איזה עבודה הועיד בצר למחר, ועכשיו התבוננו ברשימה כדי לראות אם חסר איזה שם. קודם לכן, אם מצא הפועל ברשימה שהועידו לו עבודה בלתי חשובה, היה מתמרד. היה טוען כי בצר שונא אותו, אין הוא מרשה לו לעבוד בחריש, או בעבודה דומה, ואיך יגיע למעלת פועל? ואלו עכשיו אם לא היה השם ברשימה היה הפועל פורש לקרן זוית, שכן נכלם והרגיש את עצמו כנדחה. למחרת היה משכים לקום לפני השאר, לוקח את צקלונו הדל והיה מתחמק מבן שמן שאיש לא יראהו, שאיש לא יעקוב אחריו בצאתו לדרך החולות, שמא ינוד מישהו בראשו או יטיל בו מבט של רחמים. כל יום הלך לאבוד פועל אחר. כל יום נצטמצם קהל הפועלים. כל יום היתה בן שמן שקטה יותר,

שתקנית יותר. באחד הערבים נגש אלי זביאגין ואמר לי: מחר אני הולך.

שמו עוד היה ברשימה, גם שמי עוד היה והשתוממתי על שהוא קם והולך. זביאגין היה מן הותיקים בבן שמן. הוא עקר כל כך הרבה אבנים בחוה עד שהוא עצמו נקבע בה כמו אבן. מן היום הראשון לבואי לבן שמן ידעתי כי הוא תושב בה. הוא היה מן המחנה של המריבים, חסידו של הריבא, הוא היה ותמיד מצא חסרונות בהנהלה, אבל תמיד אהב כל אבן קטנה שבה. כשלא ראה איש היה מלטף בחיבה כל שיח כי הוא עקר את האבן ובמקומה נטע את השיח כשהיו מבחינים בכך היה מתביש כילד והיה רוטן ברוגז מלאכותי: גם זה שיח, הבט וראה אם יצמח ויגיע לאיזה דבר?..

זביאגין היה כבד־פה, הוא היה נאבק עם כל מלה כהאבק עם שמן כעקור אבן. מעצמך לא תלך. למה אתה מדבר פתאום על הליכה? שמא תאמר לי מה השגעון שתקף אותך?

זיביאגין היה כבד־פה, הוא היה נאבק עם כל מלה כהאבק עם המחרשה שחרשה את האדמה החרבה במשך מאות שנים. אבל לפעמים, לאחר שהיה משנן לעצמו במשך ימים איזו מלה, היה מבטא אותה בחריפות ובציוריות מרובה. עכשיו היתה המלה מצויה על לשונו, שכן חמם אותה בתוכו כחמם הזאב את רעבונו במשך החורף בתוך מאורתו. הוא נהם כלפי: אנו חיי כאן כמו במושב זקנים. כל יום מוציאים בחשאי אחד או שנים והם נעלמים. אין כוחי לשאת עוד זאת. אני מסתלק.

לאן ילך? או, אל מושבה גדולה יותר, שם אין משגיחים כל כך ואין רואים בהתפורר הכל. שם לא יצטרך להביט ולראות שטחי קרקע שאינם נחרשים, משום שאין מי שיחרוש. שם לא איכפת לו הדבר, כי אין זו בן שמן שלו. דומה היה הדבר כמי שבורח מביתו משום שאיננו יכול לראות בנפול הגג, בהתמוטט קירות הבית.

מאוחר בלילה התנינו ביניגו שאנו הולכים לראשון. לעת עתה

רק נציץ, ולאח״כ יתכן ונעבור לגליל. הלילה היה ליל דאגות מלא חששות מפני ארועים המתרקמים בחשאי. ובטרם עלית השחר כבר חכה לי זביאגין על פרשת הדרכים של בן שמן לאחר ביהח״ר לסבון של פרימן, מקום שם הוליכה דרך אחת ליפו על פני לוד ורמלה והדרך השניה — לדרום. זה היה בוקר של סתיו מאוחר, צונן. זביאגין עמד כשפניו לבן שמן, שחוח עם ראש מורכן ובידו האחת היה לו צרור שהיה תלוי על כתפו הימנית וביד השניה — מקל מסוקס, אשר הכין אותו מענף עץ שיבש, הוא לא ראני בבואי אלא חש בי רק בהיותי סמוך לו. הבחנתי שמקלו בידו רועד.

אנו הולכים, איפוא? אמר והפך את פניו לדרך הדרומית המוליכה לראשון.

איגך רוצה להביט עוד פעם על בן שמן? שאלתי, ולו מבט אחד?

מה יש כאן לראות? נהם ורטן. אם מסתלקים מאיזה מקום הרי שמסתלקים. אם תתחיל להביט אחורה לא תחדל לעולם.

כשעברנו כברת דרך והבוקר האיר יותר, בעצר זביאגין, הוריד את הילקוט משכמו והפך את פניו לבן שמן. לאורו של יום ראיתי את עיניו לוטות דוק ובפניו נקמטו קמטים. כך עמדנו דקות אחדות עד שזביאגין הטיל שוב את ילקוטו על שכמו:

— אמרתי לך שאסור להביט אחורה?.. הוא הרהר והרהר ולאח״כ אמר בצחוק:

הדבר דומה כמו בשעת תפלת הכהנים, שאסור להביט בפני הכהנים...

לפעמים גואל הצחוק מעצבות, מטיל עליה אור, וצחוקו של זביאגין עוד הגביר את העצבות. בבת אחת נפסק הצחוק ושותקים המשכנו לצעוד.

אי־השקט היה בולט יותר בראשון־לציון מאשר בבן שמן. חילים תורכים היו באים כמעט כל יום והיו עטופי סוד. דומה כאלו עינם פקוחה על היהודים שלא יעשו מעשה.

פועלים יהודים התהלכו בראשון מחוסרי עבודה. מצד אחד לא ידעו תושבי המושבות אם כדאי להם לעבוד במשקם, שכן לא היו בטוחים ביום המחרת. מצד שני היו מוסרים את מעט העבודה דוקא לערבים, כי ראו בכך סגולה לבטחון בארץ. ברחובות, שאליה עברתי לאח"כ היה יותר שקט, מצב רוחם של היהודים היה כאן איתן יותר, הם האמינו יותר בכוחותיהם, אבל גם ברחובות לא היה קל למצוא עבודה, כי פועלים רבים נסעו לשם וכשפועל היה עובד יומים בשבוע דומה היה עליו שהוא מאושר.

הנה כי כן, בתוך אי הבטיחות הזו, בתוך המבוכה של אי ידיעה לאן ולמי לפנות, התפשטה בוקר אחד הידיעה כי השומר מיהודה ברח בלילה. היה זה יום חורף מוקדם, צלול, רענן, אבל על פני רחובות נתפשט ענן סמיך. רחובות השקטה שנהלה חיי כפר וחיי בעלי אחוזה מבוססים במשך דורות, נזדעזעה. רק עכשיו השיגו והבינו כי עם השומר היתה הרגשה בטוחה יותר והארץ מוגנת יותר. השומר הבחין כי התורכים אורבים לו, שהם ראו בו מעין ארגון צבאי הקשור עם האויב מבחוץ. מי יודע אם אין השומר מכין במחתרת מרד יהודי? ליד גדות יפו נראו מזמן לזמן אניות מלחמה אנגליות, הן עגנו קרוב קרוב לגדה עד שדומה היה לפעמים כי לועי התותחים המכוונים אל העיר יתחילו פתאום לירוק אש. התורכי הניח כי השומר בא לידי הסכמה ומשא ומתן עם אניות אנגליות, שאם לא כן מה הן עושות כאן ומה הן בולשות?

בין הפועלים היתה בריחתו של השומר בחינת מהלומה קשה, אם כי במסתרים היה הפועל מקנא בשומר. השומר היה ארגון סגור ומחמיר ולא כל אדם יכול היה לזכות להמנות עליו. בהתחלה, בהתארגן השומר, היה צריך בבחירה קפדנית, שכן לא כל אדם מסוגל היה ליטול עול של סכנת השמירה. בעת העבודה, אם אין אדם מצטין במשהו אינו מסכן שום דבר, ואולם בשמירה אם אין אדם בעל אופי חזק, אם איננו בעל החלטיות, או בעל בטחון עצמי, הוא מסכן חיי אדם. מלבד זאת הפך השומר להיות מעין קשר

דיפלומטי בין הישוב לבין הערבים. השומר ידע בד"כ לדבר ערבית והוא צריך היה לנהל מו"מ דיפלומטי עם השיכים הערביים, להתפאר בפניו ולהצטין ברכיבתו על סוסים, בלבושו המזרחי, בספורי פלאות על גבורותיו. כל התכונות האלה כבשו את לב הערבים ועוררו בהם יחס של דרך ארץ ושל פחד. דיפלומטיה זאת מנעה הרבה פעמים התקפות על מושבות וחסכה שפיכות דמים. ככל קבוצה מסוגרת וממושמעת כן פתח גם השומר גאוה מקצועית והתבדלות מן העם הפשוט. האידיאליזם של השומר לא נגרע בשל כך, אבל בינו לבין צבור העובדים לא היתה אהבה גדולה ביותר. ועוד משהו: בדיוק כשם שהמושבות היהודיות לא מסרו בחפץ לב את מלאכת השמירה לשומר כן היה השומר לאח"כ סמל הגבורה והאמון בו. השומר במושבה היה יחסן. הנערות הצעירות במושבה ראו אותו כמו שראו נערות הכפר באוקראינה את החיל. מסביב לשומר נרקמה הלה של מסתורין, הוא היה בא מעמקי הלילה והוא נעלם לתוך עמקי הלילה. הפועלים היו צעירים וגם להם היה חשק להשתובב עם נערות המושבה, הרגועות, המקושטות, המשתובבות. אלא שהפועל הפשוט לא יכול היה להשיג זאת שכן ההלה היחידה שלו היה רעיון העבודה שנערות המושבה לא הבינו עפי"ר ולא החשיבו.

יחד עם הפחד, שעוררה בריחתו של השומר, עוררה בריחה זו בין הפועלים גם משהו מן הלעג. הפועל בכללו יצר שירים של פתוס שהיו רוויים אהבה לארץ וגם שירים הומוריסטיים שבהם הפכו אותו לדון־קישוט. השירים ההומוריסטיים, שהיו ברובם באידיש, הלהיבו בה במדה את הפועל, כמו השירים הרציניים ושופעי הפתוס. היה בהם חן של הומור יהודי, של לעג לעצמם. אם עוד לא אסף מישהו את יצירות ההומור של העליה השניה, כי עתה ראוי שהדבר יעשה בעוד מועד, שכן לאחר כמה שנים הכל ישכח ויאבד.

הפועל, שהיה עצוב מבריחתו של השומר התפרק בו בזמן

מעלבונותיו ויחסו של קנאה לשומר ויצר מעשיות הומוריסטיות ושירים הומוריסטיים. אני זוכר כי גם עלי היתה שרויה המוזה ההומוריסטית ועפ"י נוסח השיר של א. רייזין „מה אתם מצלצלים פעמוני כנסיות" חברתי שיר שהופץ מיד בעולם הפועלים במושבות. רק שתי שורות זכורות לי, שכן עברו מאז למעלה מ־50 שנה ואת המלים לא רשמתי, או שהן אבדו אצלי, ושתי השורות הלוא הן:

„מה אתן בוכות בנות ציון,
לאן נעלם צחוקכן העליז?

ומה שנתרחש להלן, בשיר, אין לשער: החוטמים של בנות ציון התארכו, פניהן הועבו ענגים, העיניים נתערפלו כמו אצל אמנו לאה, וכל זאת משום בריחת השומר. בשיר זה לא היה, כמובן, משום יצירה גדולה, ואין להתפאר בו, אבל הכל שרו אותו. מובן, כי שרו שירים כאלה ברגעים של קלות דעת או בשעת עצבות, שרק ע"י צחוק אפשר להתנחם בה. ומצב הרוח היה כבד, ההתמוטטות ארבה מכל הצדדים. קצת רעבו ללחם ויותר ממקצת חששו ליום המחר; אם השומר נאלץ להסתלק מי יודע מה מתרחש במסתרים, לאן יברח כל אחד מאתנו? אם חלף עבר יום ולא קרה דבר היה זה בבחינת נס. כל אחד חשש כי הנה יבוא התורכי ויגייס אותו לצבא. ולך הלחם למען התורכי, שעה שעתה יודע מראש כי סופו מפלה נצחת.

לתורכיה היו שני סוגי חילים: תורכים מלידה, שמראיתם היתה הגונה, לבושים מדים צבאיים והלוכם היה בטוח, ממושמע. אבל היו חילים שתורכיה גיסה אותם מבין הערבים, והם היו כבר לבושים בגדים צבאיים מטולאים. הנעלים שלהם לא היו אף פעם זוגיות. הם נראו תמיד רעבים. מרושלים היו נראים בדרכים ודומה היה כי הם ראויים לרחמנות ומצוה להאכיל אותם, או אז יותרו לך על כל המלחמה. ביפו ראיתי חילים ערבים אשר ערמו ליד החוף את החול, השתטחו, הציבו את הרובים עם הלוע למעלה וירו על אוירונים אנגליים שטסו מעל לראשיהם. מובן מאליו כי האוירונים האנגליים

לא ענו לירויות שהיו כמין צפצוף של אפרוחים אשר זה עתה יצאו מביציהם. החילים הערביים עשו את שלהם, — הם ירו, — והאוירונים האנגליים עשו את שלהם, — הם טסו. מראה זה לא עורר בנו אמון רב לחיל הערבי. שעה שאוירונים אנגליים הצניחו עלוני תעמולה היו החילים מתנפלים עליהם ושוכחים כי שומה עליהם לירות. בעצמי ראיתי קבוצת חילים שהקיפו אחד מהם שידע לקרוא והוא קרא באזניהם בקול רם ואפילו הניע את ידיו כאלו הוא מדקלם וכולם נהנו הנאה רבה. כשגמרו את הקריאה ישבו במעגל, אכלו פתות עם פלאפל, דברו בקול רם עד כדי כך שדומה היה כאלו הם רבים ביניהם והאוירונים טסו בינתים לעבר הים ושוב חזרו. לאחר שהערבים סעדו את לבם השתטחו שוב מתחת לתלי החול וירו שוב.

הקאימקם של יפו היה תורכי, נמוך קומה, רחב כתפים, אבל עם רגלים קצרות ועקומות. רגליו לא גדלו אצלו, ודומה היה כאלו הגוף גדל על חשבון הרגלים. הוא היה מצוי בכל מקום, — ביפו, בת"א, על שפת הים. תמיד נשא אתו שוט וכשכעס היה כובעו על ראשו מתחיל לרקוד והשוט התנופף באויר בשריקה בדומה לנחש. יהודים הוא שנא, וכשנדמה היה לו, כי יהודים אחדים מדברים ביניהם לבין עצמם יותר מן המותר, היה מנופף בשוט שהיה מצליף על גופותיהם של יהודים. את הערבים שונא היה הקאמיקם הקריקטוריסטי עוד יותר מאשר את היהודים. הוא היה מצליף עליהם בשוטו, רודף אחריהם כרדוף אחרי כלבים ונראה היה לעין שהוא נהנה הנאה פראית מהכאת ערבים.

היו מספרים, כי מהיהודים הוא מקבל שוחד, שהוא גורף זהב מידי היהודים ועל כן הוא מתון יותר כלפי היהודים מאשר כלפי הערבים. אבל כשגבר עליו יצר הרציחה היה שוכח את השוחד ומכלה את כעסו של אנטולי פראי גם ביהודים. הוא גזר גזירות על היהודים, „כאן על תעמוד" ו„שם אל תלך" ומצא לו מתוכים שהיו מביאים לו שוחד, וכך היתה הגזירה נשכחת עד שהוא שוב

מזכיר אותה ושוב רצו המתוכים אל הקאימקם. איש מגוחך זה נהג כאלו הוא מושל ורצה שהאנשים יהיו סבורים כי הוא המנהל את מלחמת תורכיה. כשהוא היה מהלך ומתנודד על רגליו העקומות היו רואים איך שהוא מושך את גופו למעלה, איך שהוא זוקף את ראשו ואת כתפיו כדי שיראה גבוה יותר, אבל ככל שגבה גופו היו רגליו קטנות יותר ויותר ומושכות אותו למטה. רגליו ערכו חשבון מיוחד אתו, הן גלו את המגוחך שבו. העקימות שלהם היתה בולטת לכל עין.

כעסו בער בו במיוחד לאחר המעשה עם שבעה גמלים. דוקא באותו יום הייתי בתל־אביב, וכשהגעתי לנוה צדק הבחנתי במהומה גדולה בין הערבים, — הערבים רצו ובגדיהם הנרחבים התנפנפו דומה כאלו רוח נושבת בתוכם. הערבים צעקו, הניפו ידים, ניכר היה כי משהו אירע ודוקא מאורע עליז. כרוז התרוצץ ברחובות והזמין את הקהל למפגן עליז. היה זה ימים אחדים לאחר שתורכיה הכריזה על מלחמת קודש ומן הערבית המעטה שהבינותי הסקתי כי לתהלוכה יש שיכות למלחמת הקודש. כיון שחבשתי כפה אדומה סבור הייתי כי מותר לי להסתכן ולרוץ אחרי הערבים הנלהבים.

כולם רצו לעבר הככר הגדולה בחזית משטרת העיר. הככר היתה כבר מאוכלסת וכולם דברו בג׳סטות ערביות אופייניות, בתנופת ידים ובקולות רמים. הקולות נתמזגו ודומה היה כי סערה סוערת סביב. איש לא שמע מה חברו מדבר, אלא שאיש גם לא רצה לשמוע שום דבר. כולם רצו רק לצעוק בהתלהבות. שמעתי רק את המלה ג׳מל, שכל אחד צעק אותה לפי טבעו, אבל במזיגת הקולות דומה היה כאלו רוח סוערת דז׳ה דז׳ה דז׳ה. הצפיפות בככר הלכה וגברה. ערבים כבר ישבו על הגגות, על גוזטראות וממרומי הבתים השמיעו גם הם דז׳ה דז׳ה דז׳ה. לפתע פתאום הגיע הקאימקם, הוא היה לבוש מדים חגיגיים ולראשו חבוש כובע של צמר כבשים ולרגליו העקומות נעלים צהובות לבושות גטרים.

את השוט נשא עכשיו בצורה שובבנית, — בשעת תהלוכה התנהג כראוי, אלא אם אחד הערבים יצא מכליו ושכח שהוא נוטל חלק בתהלוכה קדושה. בעקבות הקאימקם הלכו כמה שוטרים והם הקפידו על מרחק של כמה צעדים, שכן אלו התקרבו אליו היו מסתירים אותו כליל. הוא קרא אליו את אחד השוטרים שהיה, כנראה, בכיר יותר ואמר לו משהו. השוטר נדבר עם האחרים והם התחילו עורכים סדר. בעמל רב עלה להם לדחוק קצת את ההמון ולפנות שטח נרחב. לאח"כ התחיל הקאימקם נואם. ככל שהיה נמוך כן היה קולו רם ורועם. הקהל עצר את נשימתו, אם הקאימקם רועם אסור שישמע הגה.

הבינותי שהוא יספר מה יקרה כאן, הוא מעורר את הקהל למעשים פטריוטיים והוא מחרף ומגדף את האנגליז וקורא את אלה לעזרה. כשגמר את הדרשה הופיעו מאחורי בית המשטרה גמלים שהלכו בשורה אחת אחד אחרי השני. על הגמלים רכבו חילים ערביים, אבל לא מן הצבא התורכי אלא מן הצבא האנגלי. הגמלים היו לבנים אפורים, מטופחים, עורם הבריק מנקיון, האוכפים היו ססגוניים־רועשים והרוכבים רכבו עליהם בחנחון מנוסה. היו אלה גמלים אחרים לגמרי, לא הגמלים הקרחים של הבדוים שהיו מדשדשים בחוצות יפו או בדרכי ארץ ישראל, ראו כי הערבים יש להם דרך ארץ גדול בפני הגמלים יותר מאשר בפני הקאימקם. מי הם גמלים אלה ומי הם רוכביהם? היו אלה חילים מצריים, הם שרתו בגדוד הגמלים האנגלי. הם שמעו על המלחמה הקדושה ולא יכלו להמשיך ולשרת את הממלכה הזרה הכופרת. הם ברחו, עברו את המדבר והגיעו ליפו כדי להתמסר לאיסלם ויחד אתו לנהל את המלחמה הקדושה... — 17 גמלים ו־17 רוכבים...

הם הראו להטים על גבי הגמלים, רכבו וירו באויר, פקדו והגמלים עמדו על הברכים, פקדו והם קמו על רגליהם. הקהל הגיע לאכסטזה, ההצגה הלהיבה את הדמיון הערבי, — אם 17 רוכבים על 17 גמלים ברחו מידי הכופרים סימן ששמו לבם לאיסלם

וכי המלחמה הקדושה תביא נצחון. ערבי אחד, זקן בן 80, אבל זקוף עדין, גבה קומה חבוש תורבן לראשו, יצא אל חזית התהלוכה. הוא השטתח כל מלוא קומתו וחבט מצחו באדמה, לאח"כ קם על רגליו ופשט את ידיו, — ידים רועדות, מקומטות, חרושות ובקול דק ברך את נאמני האיסלם אשר חזרו בשעת נסיון קשה. היה זה מעמד אשר זעזע עמוקות, ואפילו הקאימקם הנוקשה נגב את עיניו. אלפי הערבים, בעיקר הנשים, הביעו את רגשותיהם ברמה, — בשריקות, בבכיות ובקריאות נצחון.

החילים המצריים הראו שוב להטים על גבי הגמלים ולאט לאט נתפזר הקהל. מצב הרוח בין היהודים היה מצב רוח של דכאון. בלחש דברו ביניהם: מה יקרה אם המלחמה הקדושה תחיה שוב את האיסלם, תערה לתוכו דם רענן, דם לוחם? מה יהיה בסופו של הישוב ולא רק של הישוב בהוה, — מה יהיה על החלום הציוני כולו? קנאותו של עם מסוגלת לחולל לפעמים דברים שהשכל הישר אינו מחיב אותם. בת"א היה שקט, פחד נפל על הרחובות המעטים של העיר העברית. חששו כי הערבים, אשר התהלוכה הלהיבה אותם, יגיעו לכלל התפעלות פטריוטית כזאת שתביא אותם לידי פרעות. לרחובות כבר לא חזרתי, הלב הנבוך סער יותר מאשר קודם לכן, נשארתי אצל אחי בת"א וחכיתי בחרדה ליום המחרת או ליום המחרתים.

כברד בחודש סיון, החובט בנצה הלבנה של תפוחי־עץ, כן היתה החדשה כעבור יומים, כי החילים המצריים לא היו אלא מרגלים אנגלים. הקאימקם הוליך אותם על פני כל הפנות החביוית של יפו, הוא גלה לפניהם את מעט הסודות הצבאיים אשר בעיר ולאח"כ קמו ונעלמו, — עם הגמלים, עם הברכות, עם ההתלהבות הערבית. בדרכם חזרה למצרים הם הרעילו בארות, הציתו כפרים ערביים. ענן כבד ירד על פניהם של הערבים. הם התהלכו נכלמים ומדוכאים. מלחמת הקודש התחילה עם בגידה איסלמית ומה יהיה הלאה? הקאימקם לא הראה את פניו ברחוב במשך כמה ימים.

בצאתו ממחבוא החרפה שלו הוא היה מרוגז יותר מאשר קודם לכן, שוטו הצליף על גופות ביתר רוגזה. את חמתו כלה בערבים. הוא חשד בכל ערבי כי הוא בוגד ועלבונו מהם היה אצלו אישי, דומה כאלו המרגלים האנגלים, — המצרים על גבי גמלים מטופחים, — התעללו בו באופן אישי.

ה

היו יורדים מן הארץ והיו נוסעים ממנה. ההבדל הדק שבין שני המושגים איננו דק כל כך, שכן היו לגביו הבדלים יסודיים פסיכיים ורעיוניים, היורדים או שהתיאשו, ממילא כבר לא נגיע לידי תכלית בא״י ואין תוחלת לציונות, או שכל הענין לא נגע להם בכלל, הם הגיעו בקלות לא״י ובקלות גם עוזבים אותה. ואילו הנוסעים עזבו רק באופן זמני, מתוך כונה מפורשת לחזור אי פעם, או שנסיעתם היתה קשורה באיזה שליחות. היורד לא חזר בכלל, הוא התגולל שנה שנתיים במצרים עד שהגיע לאמריקה, לארגנטינה, או לארץ אחרת. רבים מן היורדים נשתקעו במצרים והם חיים שם עד היום הזה. הנוסע חזר עפי״ר לא״י לאחר שישב בגולה בימי המלחמה והוא היה קשור אל הארץ לא רק באופן רעיוני וגם באופן פסיכי המשיך לחיות בה.

מנהיגי הישוב צריכים היו לנסוע כדי לארגן מבחוץ עזרה באמצעות ארצות ניטרליות והם גם ארגנו את העזרה. הם הניעו יהודים באמריקה, באירופה ובדרום אמריקה, לפקח על הישוב שלו יוחרב כליל. הכרח היה כמו כן להשפיע באופן פוליטי על מדינות שונות שתפנינה אל תורכיה שלא תחריב את הישוב. הם עשו מלאכה כלכלית ומדינית נרחבת ובזכותם אולי מצאו החוזרים לא״י במצב שהיה רחוק מחורבן ורק נזקים נגרמו פה ושם. והזכות הגדולה ביותר היא, כמובן, של אלה שנשארו בארץ, אלה שסבלו מתוך מסירות נפש, מתוך רעב ופחד תמיד, ושמרו על העמדות. עזבו את הארץ באניות יוניות או איטלקיות, בכל אניה שעגנה

בחוף יפו היו יוצאים היוצאים. היו גם כאלה אשר היו יוצאים למצרים וחוזרים, לוקחים אתם משפחה ושוב נוסעים למצרים, אבל לא כולם היו בעלי תחבולות כאלה. רוב הנוסעים התגוללו ימים רבים בנמל יפו עם כל הצרורות שלהם, עם חפצי העוני שלהם, עד שעלה בידיהם להפליג באיזו אניה. משנראו ארובות עשנות של אניה באופק, היו יהודים רצים אל הנמל שמא יעלה בידם להפליג. רבי החובלים של האניות היו פושטים עור ולא היה שום מחיר קבוע, אלא עומדים אתם על המקח כמו עם בעלי עגלות בעירה קטנה. בד"כ השתדל כבר רב החובל של האניה שהפקידים התורכיים בנמל יסיחו דעתם ולא יראו שיהודים עולים לאניתו.

ההגירה הגדולה התחילה שעה שהנרי מורגנטוי, אשר היה אז שגריר אמריקה בקושטא, פעל אצל הממשלה האמריקנית שתשלח אנית מלחמה כדי להעביר יהודים לאלכסנדריה. האניה „טנסי" קימה מצוה זאת בשלמות. דומה היה כאלו היתה זו חשיבות ממדרגה ראשונה להוציא יהודים מא"י. אמריקה לא גלתה אז עדין אל צד מי מהלוחמים היא נוטה, הדבר היה עוד בראשיתו. אבל החשק הרב אשר מכוחו הביאו יהודים רבים ככל האפשר מא"י למצרים האנגלית היה בו כבר משום הודאה לצד מי דופק לבה של אמריקה. עם „טנסי" בא לידי גלוי פרדוכס היסטורי: הנרי מורגנטוי הזקן היה אנטי־ציוני חריף, אבל להוציא יהודים מא"י שביניהם היו גם אזרחים של מדינות אויבות ובשל כך נתונים לסכנה היה בבחינת מעשה אנושי. בו בזמן סבור היה ללא ספק שהוא עושה מעשה אנטי ציוני: אם בא"י ישאר רק קומץ קטן של יהודים, לא תוכל עוד הציונות להרים את ראשה. אבל התוצאה היתה כי דוקא „טנסי" העניקה בפעם הראשונה ליהודים באמריקה את ההכרה בכוחם המדיני בארץ ומצד שני היא רקמה את החוטים הראשונים של קרבת אמריקה לא"י היהודית.

ו

אי השקט שבי התרוצץ בין ת״א לבין רחובות, גל אחד גואה וגל אחד יורד. בהיותי בת״א הייתי הולך לנמל ומתבונן במאות יהודים המתגוללים על צרורותיהם עם כריהם ושמיכותיהם, על זקניהם וטפם, ותמיד הייתי נזכר אז בדליקה הגדולה שפרצה פעם בליל קיץ בעירי בלץ. ארזנו אז את כלי המטה, את המלבושים ואת הספרים בתוך סדינים ונמלטנו אל הערבה מאחורי העיר. בתים דלקו, לשונות אש התפרצו מתוך העשן הסמיך, כוכבים נצנצו ממרומי השמים הכחולים־כהים, ואנו, מאות יהודים, ישבנו על גבי הצרורות, נשים פרכו את ידיהן מתוך יאוש, גברים אמרו פרקי תהלים בע״פ, ילדים בכו, ורק יהודי אחד היה בעל קפוטה מבודרת וטלית קטן מתנפנף התרוצץ והריח באפו. מה אתה מפעיל כל־כך את נחיריך בדומה לסוס המריח ריח זאב? שאלו אותו. אני מריח לרוח, לדעת מאין היא נושבת, אמר היהודי והמשיך לרוץ ונחירי אפו רועדים.

אל הנמל, כך נדמה לי, באתי גם אני, כדי להריח אל הרוח. והיהודים שישבו על כריהם, וחכו ל„טנסי״ או לכל אניה אחרת שהיא, ברחו מהשריפה שהעולם הציע. כאן לא היתה דליקה, הים השתרע על תכלתו המנומנמת דומה כאלו לא נוגע לו העולם הנשרף והולך. הרחק באופק נראתה מזמן לזמן אניה והעשן שהתאבך מתוכה דומה היה כאלו הוא מתאבך מארובה מוכרת וידועה. הסלעים על חוף ים יפו נצבו רחוצים; ועליהם קרני שמש מחיכות על פני המים שבנקיקים. יהודים הריחו את העשן אשר נשא מן השריפה במרחק מאות ואולי אלפי מילין מכאן. הם נראו כאלו החרבו והמין האנושי התפורר. בביתו עצמו או ברחוב היה האיש תושב, עם אויר עצמי סביבו, עם נוסח קבוע וכשאותו אדם היה מתגולל על הצרורות בנמל צפוף אל מאות כמוהו, דומה היה לפרי רקוב בין פירות רקובים אחרים, שהגשם הרטיב אותם כל הזמן. האיש מפורר ודומה כאלו ידיו תלויות לו ברפיון וכאלו מחוברות. ובתוך

התפוררות זו זעק לתוך חלל האויר את גלמודיותו, את עצבנותו, את מבוכתו.

וכשראיתי את היהודים בנמל, ברחתי חזרה לרחובות ונסיתי למצוא לי משענת. גם רחובות היתה מלאה מבוכה, שמא אפילו עמוקה יותר, שכן היא נשאה מאנשיה היא, מפועלים שהיו קשורים בקשרי נעורים עמל עקשנות ורעיון. קודם לכן הפך הפועל לפולחן כמעט את הרשול בלבושו, בהלוכו, אבל בפנים הוא שפע בטחון ואפילו הספקות נבעו ממקור של בטחון רעיוני, עכשיו הוא היה רפוי, מרושל לכשעצמו כאותו שעון שהתפרק ושאין קשר בין גלגליו.

מה אתה רץ לנמל? שאלני זביאגין בכעס, האם רוצה אתה לקפוץ על איזו אניה?

במלה לקפוץ היתה מרירות, אבל אני לא כעסתי עליו, שכן הרגשתי באמת שבטא זביאגין בלי דעת לעצמו. לקפוץ על אניה, לברוח מעצמי, להנתק בבת אחת מטבור עצמי.

זביאגין, אמרתי, למה אתה מתהלך כאלו נחלץ ממך הפקק וכל היין מתוכך נשפך והולך? אמור, זביאגין, היכן היין שלך? אל תעמיד פנים, אני רואה הכל...

„עזבני עם כל השאלות האינטליגנטיות שלך", — נהם.

שוב שומה עלינו להתחבא, זביאגין, הראית? שלשה חילים תורכיים. זביאגין שלף מכיסו כפה תורכית מקומטת וחבש אותה ראשו, דומה כאלו רצה לומר לעצמו כדי להכעיס:

— הנה אני תורכי ויעשו נא לי משהו.

אבל זביאגין לא היה דומה לתורכי גם בחבשו את הכפה, אלא כמין שחקן פורים בעירתנו. הבטתי בו וצחקתי, הוא הוריד את הכפה והחזירה לכיסו.

טוב, אינני תורכי, אבל אל הנמל אינני הולך.

כדי לצאת מן הארץ צריך היה להוכיח לפקידי הנמל שאינך אזרח תורכי אלא אזרח של ארץ אויבת. לא לכולם היו תעודות

או דרכונים וביחוד לא אצל אלה שבאו מרוסיה והבריחו את הגבולות. למחוסרי הדרכונים היה נותן תעודה הרב אברהם יצחק קוק. הממשלה נתנה בו אמון וביתו בנוה צדק היה תמיד מלא יהודים שבקשו ממנו תעודה. פעמים אחדות נכנסתי לביתו ותיכף ברחתי משם, שכן חששתי כי ברגע שתהיה לי העודה זאת — יהיה הכל אבוד וכבר אצא מן הארץ. תעודתו של הרב קוק היתה בחינת תער החותך את החבל המקשר אותי אל הארץ. הייתי רואה את היהודים תוחבים אל כיס הפנים שלהם ומתבוננים סביב לראות אם אין מישהו היודע שהם גנבו. כך ראיתי אותם אעפ"י שבאמת היה הרוב יוצא שמח שהגנבה עלתה להם ביתר קלות מאשר סברו לכתחלה.

חדר ביה"ד של הרב קוק היה רחב, מלבד הספרים ליד הקירות הוא היה ריק כולו. כדי לצעוד מן הפתח ועד לקצה השני שבו ישב הרב ליד שולחן — דומה היה כי אין לדבר סוף. בשעה מוארת, — על השולחן עמדה עששית ועל גבי ספר היה רכון האיש. את המפתן אפף אותי חושך, ורק הפנה שבה ישב הרב היתה מוארת, — על השולחן עמדה עששית ועל גבי ספר רכון האיש. הלכתי בין צללים, מעל הקירות התבוננו בי ספרים בגביהם. התקרה היתה גבוהה ולא ראיתיה, לגבהות הבית לא היה סוף, דומה כאלו נטשטשה בתוך החשכה. הדמות הרכונה ליד שולחן נראתה רחוקה כל כך וכדי לגשת אליה צריך ללכת וללכת ומי יודע אם אגיע אליה?

וככל שהתקרבתי נעשה הבית חמים ואנושי יותר, מן הדמות הרכונה נאצלה חמימות אשר חממה אפילו את האור הקר של העששית על השולחן. כשעמדתי סמוך לשולחן הרים הרב קוק את ראשו ושתי עינים שחורות עם עצבות עמוקה האירו את פני. ראיתי שהוא יודע לשם מה באתי, אלא שהוא חכה שאני אומר לו זאת. אבל — אני עמדתי נבוך, מבויש, ולא יכולתי למצוא את המלה הראשונה, הרבה פעמים המלה הראשונה היא הקשה ביותר אצל

הבריות. הרב קוק הבחין במבוכתי ואמר אלי בקול רווי צער וטוב לב:

שב נא, אדוני הצעיר, מה רצונך לומר?

אני לא ישבתי, אבל פתאום פרצה ממני המלה הראשונה עד שנבהלתי, והמלה הראשונה היתה לא יותר מאשר, — רבי... הוא קם ממקומו וקומתו הנמוכה נראתה לי גבוהה מאד אבל אפשר הרגשתי את עצמי קטן מאד. הוא התחיל לחפש על גבי השולחן, מצא נייר, הביט בו ואמר:

מה שמך, אפוא?

כבר הייתי אצלך פעמים אחדות, רבי, נסיתי להתנצל והרגשתי עד כמה אוילי הדבר. ודאי כך מתנצלים כל הבאים הנה, כולם כנים ואצל כולם יש בכ"ז צל של זיוף בהתנצלותם. הוא חזר וישב, נטל את העט ורכן על גבי הנייר.

לא אנסה להניא אותך, אישי הצעיר, ודאי יודע אתה מה שהנך עושה, אמר אלי, זה אלפים שנה שאנחנו יורדים. עכשיו זה מתחיל מחדש, יורדי מצרים... מי יתן והיה זה לטובה... מה שמך, אפוא?

בכתב ידו הברור והבטוח רשם את כל הפרטים שהיו נחוצים ולפני שהתם הרים את ראשו, הביט בי יפה, חזר ורכן וחתם את שמו.

הארץ מתרוקנת והולכת, דומה היה כי לוחש אל עצמו. ירחם אלהים על ארצנו השוממה... אתה צעיר כל־כך, אל תהיה בעיניך כיורד, אישי הצעיר. אם יהודי אינו חש עצמו כיורד יתכן כי עוד יעלה בעזרתו של רבונו של עולם... יתכן כי לא תבין לדברי, אבל שמא תזכר לאחר שנים רבות ותבין כי יש ירידה שהיא צורך עליה...

הוא צדק, הרב אברהם יצחק קוק, לא הבינותי מה כונתו, אבל את דבריו החבאתי עמוק ללבי, את קולו החם שאדם שומע אותו לפעמים וטומן אותו בחובו לימים יבואו, והוא ישמעהו כאלו מעצמו באופן בלתי צפוי.

את הרחובות האחדים מנוה צדק ועד לת"א הלכתי כמרוקן, כמישהו שדוק מתהדק מסביב למחשבתו. הלילה היה ליל סוף

החודש, כוכבים גדולים פניניים הסתכלו למטה ממרומי שמים כחולים כהים. בדממה נשמעה חבטת הגלים בים אל אבני החוף. והרגשתי איך הם מתנפצים והופכים לקצף החוזר אל הים. מיפו האזנתי לבכיו של חמור, — בכי עקשני רם ומקוטע.

על ספסל בשדרות רוטשילד ישב זביאגין. כאשר ראיתיו עבר רעד בגופי. ישבתי על ידו וכשלא אמר דבר נענעתי אותו בכעס: מה אתה שותק? סבור הנך שאינני יודע כי נסעת אחרי מרחובות?

זביאגין פנה את פניו אלי ואמר בצער:

לא אחריך נסעתי, אלא אחרי עצמי...

לאח"כ התלקח וצעק בקול רם עלי:

הלוא יש לך כבר התעודה... אני לא אלך... אתה שומע? אני לא אלך...

זביאגין ברח ולא הפנה יותר את פניו כאלו חשש מפני עצמו.

מרחובות נטלתי את צרורי הדל, לא נפרדתי מאיש והלכתי לת"א. נכנסתי אל אחי ואמרתי לו: שלום, אני נוסע. כשתבוא שוב ה„טנסי" אפליג בה. שלום היה מורה, גדול ממני ב־12 שנה, אשתו ובתו בת השנתים היו אתו, הוא כבר ידע קודם לכן כי אי השקט דוחף אותי, הוא עצמו גם כן לא היה שקט, אבל גילו וכן משפחתו כבלו אותו. השיחה עם אחי היתה שופעת יסורים. מצד אחד הוא הצדיק שאני קם ונוסע, מצד שני מורגש היה בדבריו כעס מסותר שהנני כמו צפור היכולה לקום ולעוף. מצער היה לראות את ההתרוצצות בתוכו, התרוצצות שאדם מבחין בה באופן יותר חריף אצל זולתו מאשר אצל עצמו.

הגד את האמת, אמר אלי שלום, אתה נמשך לאמריקה, רצונך להיות סופר באידיש?

קודם לכן יתכן שלא חשבתי על כך, אבל הרעיון על אמריקה וספרות יידיש היה שרוי בי ויתכן כי בבלי דעת הפלטתי פעם מלה כזאת באזני האח. שלום ידע כי בבן שמן יש ואני כותב איזה שיר או משהו אחר ביידיש. פעם אפילו הביא אותי אל דבורה ברון,

שהיתה עורכת אז את החלק הספרותי ב„הפועל הצעיר", — שתקרא, שמא תתרגם משהו. אבל אחי טען תמיד כי שומה עלי לכתוב בעברית. תהיה כאן עוד שנתיים ותתחיל לכתוב, היה מדבר על לבי, יתכן כי צדק אחי הטרגי, אלא שאותה שעה, שהוא האשים אותי כי באמת אני רוצה לנסוע לאמריקה כדי להיות סופר ביידיש, התגוננתי ואמרתי שהוא מעליל עלי עלילה. לאח"כ הרהרתי בדבר והגעתי למסקנה כי לא היתה זו כלל עלילה, אלא שהוא חדר עמוק יותר אל מהותי מאשר אני עצמי העזתי לעשות כן.

אעפ"י שהיתה בידי תעודתו של הרב קוק לא יכולתי להחליט בנפשי לעזוב את הארץ. גם אחי התחיל להסס שמא לא כדאי להשאר עם ילד קטן ללא תכלית. ערב אחד ישבנו יחד, — שלום, אשתו שרה ואני, והשיחה נסבה על כך, שמא יסעו גם הם. מחשבתו של שלום היתה שמא אין לו רשות מוסרית להשאיר כאן את הילדה בארץ ולהפקירה לרעב. המבוגרים רשאים להחליט מה שיחליטו לגבי עצמם אך האם מותר להם לקבוע גורלם של ילדים קטנים שהם עצמם אינם שולטים בחייהם? שרה היתה חזקה יותר אבל גם היא התחילה להרגיש מצוקת חמדה בת השנתיים, בעלת העינים הגדולות השחורות והעצובות המתעצבת ונחלשת מיום ליום בגלל מעוט מזונות, והלא זו רק התחלת המלחמה ומה יהיה מכאן ולהבא?

ובינתים הגיעה שוב „טנסי" לת"א. מנוה צדק, מנוה שלום רצו משפחות של יהודים אל הנמל, חמורים הלכו אחריהם עמוסים צרורות, כרים וכלי מטבח. ערבים משכו את החמורים ודומה היה כאלו הם לועגים בהאיצם בחמורים: יאללה, אל יהוד, יאללה. הריצה היא מין מחלה מדבקת, וכשעשרה רצים, רצים אחריהם עוד מאה. קהל יש בו כוח משיכה. אני יכול לתאר לעצמי כי הרבה פחות יהודים היו עוזבים את הארץ אלמלא נמצאו רצים אחרי רצים.

אותו יום בא שלום הביתה ואמר: שרה, אנו נוסעים... מה זאת אומרת אנו נוסעים? ושלום ענה בכעס: הכל נוסעים... ודומה היה

כאלו רק הם ישארו בארץ ומה יעשו בין ערבים? ובאמת היתה כל הארץ מתרוקנת ודומה כאלו לא ישאר אף יהודי אחד. אני בטוח כי מאות ואולי אלפים חששו כי הם ישארו היחידים בארץ. המרוצה אל הנמל היתה כל כך צפופה עד שקשה היה לתאר כי מישהו עוד נשאר ואיננו רץ. תוך שעתים ארזנו הכל, הבית נשאר ריק, הילדה בוכה בזרועותיה של שרה, הלכנו אל הנמל.

קודם לכן כשהייתי רואה יהודים בנמל המתגוללים על צרורותיהם הייתי בחינת צופה מן הצד. עכשיו, כשצרורותי היו בנמל, הרגשתי את כל העגמה של הבריות הבורחים מבתיהם ואינם יודעים לאן יביא אותם גורל נדודיהם. בכי הילדים היה עכשיו בכיי. זעקת נשים היתה עכשיו זעקתי. מבוכת הגברים היתה עכשיו מבוכתי. חמדה המתרפקה על שרה בבכי מבוהל כמו שה נבהל מהתקפת כלבים. ראיתי כי שלום משפיל את עיניו, דומה כאלו הוא מתביש שמישהו יביט בו. שרה רוצה להרגיע את הילדה הנפחדת, אבל היא עצמה היתה מלאת פחדים. שלום הרים את עיניו, נטל את ידה של שרה ואמר לה בקול נמוך אשר בקושי שמענוהו:

רואה את, שרה? כך אנו נראים...

מלותיו המעטות של שלום כמוהן כאבנים כבדות, הנופלות בחבטה אטומה, ושניהם, שלום ושרה, פרצו בבכי, בלי להדבר על כך, והתחילו להעמיס את הצרורות על החמורים שהביאו אותם לנמל.

שלום ושרה וחמדה נשארו בארץ. שלום נתן לי לדרך מטבע של נפוליאון זהב, — נדמה לי היחידה שהיתה לו, ואני עליתי על „טנסי" עם עוד כמה מאות של יהודים.

ז

הסלעים על שפת ים יפו בולטים מן המים כמו ראשים כפופים ענקיים. כשהנחשולים חובטים בהם מתקצף קצף, ודומה לשיער

שיבה. הקצף גולש מהם והם שוב נשארים ערומים ובוהקים עם נתזים פזורים בדומה לראשים שטבלו במים. והזרמים יורדים מעליהם. אבל הסלעים אינם ערומים לגמרי, עשב רקוב ירוק צומח עליהם והוא דומה לפעמים לחבורות ולפעמים לתפיחות עם מוגלה.

סירת המנוע אשר הביאה אותנו אל „טנסי" היתה גדושה אנשים. ישבנו צפופים, כל אחד מאתנו נגע במרפקי חברו, בכתפיו, רגלים פגעו ברגלים, ידים התבלבלו בין ברכים זרות ונגעו בחיק של אחרים. מרחוק היתה נראית סירה כזאת כאלו עשרות ראשים מתנועעים, — ראשים בלי גופים. מסביב לסלעים געשו הגלים, הסתובבו סביבם במחול פראי, תשושים מכל כוח. הסירה התרוצצה בין הסלעים ונדמה היה כי הנה הנה תתפורר לשבבים. על ידי ישבה אשה צעירה שאמצה שני ילדים אל חזה. ראיתיה קודם לכן בטרם ישבנו בסירה, מגונדרת היתה, לבושה יפה ולעיניה הכחולות היתה עמקות של ערב קיץ וניצוצות אש משעשעים ושובבים. היא הוליכה את שני הילדים הקטנים בידיהם בקוקטיות של גברת צעירה המוליכה כלבלבים גזעיים. שפתיה המלאות העלו חיוך ואת שערה הגזוז מצבע נחושת כהה ערכה בצורת עץ שטה צעיר באביב. כשגלי הים התחילו לטלטל את הסירה נשענה עלי ושערה נתפרע על פני ורוח של שרשים צעירים חדר אל אפי. מיד נתקה ממנו וראיתי את פניה ההופכים להיות ירוקים צהובים, על מצחה הופיעו טפות זעה וידיה, שבהן היא אוחזת בילדיה, רועדות בחורון חולני. לעת עתה שוב נשענה עלי, רציתי לחבקה, לאחוז בה, אך בטרם שלפתי את ידי מן הצפיפות שהקיפה אותי, שוב נתקה ממני.

את ידי אשר הרימותי לא יכולתי להחזיר למקומן והן נשארו תלויות באויר ונדמה היה לי כי המראה שלי מראה גרוטסקי הוא, של אדם שידיו פרושות למעלה, כדי לחטוף זבובים, וחסר היה שאמחה כף בכף ואקרא בנצחון: תפשתי.

כשסירת המנוע היתה קרובה כבר ל„טנסי" דחף אותה נחשול, לאח"כ בא נחשול אחר שהרים אותה אל הספינה ושוב בא נחשול

אשר הרחיק אותה, וכך קרה פעמים אחדות ודומה היה כאלו אין הים רוצה שנעלה לאניה הצריכה להסיע אותנו מא״י.

יש ארועים בחיי אדם שסביבם נוצרת אוירה של מסתורין, והם מתגלים לעיני האדם בחינת אותות סמליים. אל אותו שטח של ים בבואי לפני שלש שנים לחופי יפו והגלים טלטלו את הסירה היה נדמה לי אז ששומה עלינו להאבק עם כוחות טבע כדי לזכות ולעלות לארץ. הפעם הזאת דומה היה עלי כאלו כוח סוער המרחיק אותי מן ה״טנסי״ עושה שליחות נעלה יותר, — שליחות להזכירנו כי אנו בורחים מן הארץ, עד שהסירה התרוממה ומלחים מעל ה״טנסי״ הצליחו להכניס אותה לתוך עניבת חבלים ולגררה אל הגשר.

על כבש האניה במעלה הספון האמצעי התהלכו אנשים והתנודדו, דומה כאלו הם ממשיכים להטלטל בזרועות הים הסוער. כולנו היינו רטובים מנתזי הגלים. כולנו נראינו כאלו יצאנו מבית חולים של חולי מגיפה. מפנינו נראה היה כי המעים בבטננו התהפכו. האשה הצעירה היתה עדין פרועת שיער וירוקה־צהובה. היא אחזה בשני ילדיה, חששה שמא יאבדו מעיניה. מלח תפש את שני הילדים, הרים אותם למעלה במהירות כזאת שלא היתה להם אפילו שהות לצעוק. הוא זרקם לידי מלח שני, המלח אל השלישי ואלו הרביעי תפש והעמידם על הספון. האם עמדה בפה פעור וזעקה גדולה שלא הגיעה אל שפתיה, זעקה שאתה רואה אותה, אבל אינך שומע אותה, כי היא זעקה אלמת.

האניה היתה כבר גדושה נוסעים. כל היום זרמו אליה יהודים שנטלטלו על פני הגלים, הקיאו וגנחו עד שהאניה קלטה אותם לחיק הברזל שלה. יהודים שכבו על הספון, השעינו ראשיהם על הצרורות, נראו כמתעלפים, ריקים מכל. היתה שעת בין ערבים, יהודי בעל זקן פרוע הזדקף, סקר את השמש השוקעת במערב וקרא בקול נבהל: יהודים, לתפלת מנחה...

איש לא נענה לו והוא נבהל עוד יותר וקרא פעמים נוספות:

מנחה, וכשראה שאין כל הענות, עמד לבדו ופניו למזרח והתחיל להתפלל בקול רם, דומה כאלו היה חזן. לאט לאט קמו עוד כמה יהודים חלשים מתנועעים, — והיהודי שעמד בפני עמוד המים ופניו למזרח וגבו לשמש השוקעת ספר בעיניו כדי לדעת אם יש מנין: הוא נעשה תקיף יותר, קולו היה חזק יותר והוא רצה להוכיח שאיננו עוד בעל תפילה נלעג אלא יודע נגן והוא סלסל את המלים ושכהגיע אל „אשרי יושבי ביתך" נרעד כולו והוא חזר על פסוק זה כמה פעמים ונדמה היה כי התחיל להתיפח.

פתאום הבחנו כי בין המתפלים עומד מלח והוא חוזר על התפלות וכשהגיע לקדיש הצטרף לשני היהודים אשר אמרו קדיש. בקהל היתה השתוממות, כל הראשים נזדקפו והביטו בתמהון על המלח האמריקני האומר קדיש. כולם התלחשו: הבט וראה, מלח אמריקני... יהודי... אומר קדיש... לאחר תפלת מנחה הקיפו אותו יהודים וברכוהו בשלום עליכם. האם הוא מדבר אידיש? וכי מה, הוא לא מדבר? המלח, בעל פנים גלויים וצעירים חיך חיוך רחב והודיע שהנו „איסט סייד בוי" ויהודים הביטו בהתפעלות: איזה פרי זה „איסט סייד בוי"? ודאי זה ענין חשוב אם על ספינה צבאית אמריקנית הוא מתפלל מנחה. המלח הפך להיות המלצר של היהודים על ספון טנסי. הוא הלך להביא קפה, לחם עם חמאה, אתו היו עוד שלשה מלחים והוא הראשון הצביע עליהם: גם הם יהודים. שלשה מהם נשאו טסים גדולים עם לח טרי ולבן עם חמאה. השני נשא כד עם קפה שאדים עלו ממנו. גברים ונשים ישבו, מהם שנסו גם לעמוד. ילדים נעשו עליזים יותר משהרגישו במאכלים. השמש צללה במים, — הרחק הרחק באופק, ירדה אפלה, על הספון נדלקו מנורות חשמל, רוחות התחילו לנשוב. אנשים הרגישו בצנה, העלו סודרים על כתפיהם, מעילים קלים, אמהות עטפו את הילדים בשמיכות. הקפה חימם, הלחם והחמאה היו מלאי טעם וכך בלי משים הפליגה האניה מחופי חיפה.

פתאום ראינו כי האורות הרפויים של יפו רחוקים, כבים ונשאר

רק ים ומרחבי שמים. נעשה בלתי נוח כי הים והלילה חבקו באופן בלתי צפוי את הנוסעים והם הרגישו עצמם גלמודים. אני שמעתי שוב את הבכי המאופק של היהודי בשעת מנחה: אשרי יושבי ביתך. אשרי היושבים בביתם והבית הוא שלהם, עם גג מעל לראשם, עם מנורה המאירה את החדר ומגרשת את הצללים, אשרי יושבים בביתם ואין רוחות נושבות מן הים עליהם ואין גלים מתנפצים סביבם. אשרי יושבי ביתך, אשרי...

המלח היהודי, זה האיסט סייד בוי, בא במרוצה ובשורה בפיו: הוא פעל והשיג הסכמת רב החובל כי לאמהות עם ילדיהם ינתן אולם, שכן קר מאוד בשבילם על הספון. הוא אחז בידי הילדים והוליך אותם ואמהות הלכו אחריו והיהודי אשר התפלל מול עמוד המים, אמר בקול רם: אתם רואים יהודים, יש לנו אלוהים גדול! הביטו וראו איך הוא מתעסק עם הילדים, אכן יש אלוהים גדול, פרץ בהתפעלות. ואיש אחד, אשר לא השגיחו בו קודם לכן כי הוא התאושש כנראה רק עם שתית הקפה והוא פנה ואמר:

אמנם כן, יש לנו אלוהים גדול, וכשהיה המצב רע מכל רע שלח לנו שר יהודי מאמריקה שהנו מקורב אצל התורכי...

מה אתה מדבר, אצל התורכי? הפסיק אותו הראשון. דבר קל הוא בעיניכם? מה אתם אומרים עליו? התורכי העלוב הוא אצלו בחינת יחוס גדול ואלו אמריקה איננה שוה פרוטה לדידו...

חלילה, התנצל היהודי שלא השגיחו בו קודם לכן, אמריקה שוה אצלי כסף וזהב, אלא שאמריקה זה, עפ"י דרך הטבע, ואילו התורכי...

שוב התורכי, הפסיק אותו היהודי הראשון בחמת זעם, אל תזכיר לי את שמו, כי אני מתחיל להתעטש כשאני שומע שם זה, והיהודי התחיל באמת להתעטש, דומה כאלו הריח ריח של טבק חריף. לאחר שגמר את העטישה וגרונו טוהר ע"י שעול נחר בדומה לחזן לפני התפלה, הביט בכעס על היהודי השני עד שהלז התחיל להתכוץ.

תסלח לי, אמר הוא בשקט, לא ידעתי שאתה חולה במחלה

כזאת, ישמרנו אלוהים, הייתי מיעץ לך כי תיכף בבואנו למצרים תלך לרופא, שמע עצה טובה מפי יהודי...

בין שני היהודים היתה פורצת בודאי מחלוקת, אלא שאותה שעה ניגש האיסט סייד בוי והיהודי שהיה מתעטש לשמע השם תורכי נשאר עם פיו הפעור ולא יכול היה להשיב תשובה על העצה הטובה, המלח נגש ואמר בקול רם: יהודים, אתם מתפללים כבר תפלת מעריב? חכו לי קצת...

החזן הקודם נזדעזע ואמר: אוי ואבוי לי, שכחתי לגמרי, הוא התחיל לדחוף את האנשים שעמדו סביבו והתחיל לסלסל סלסולים של חזנות ונשמע קול עמוק: ברכו את ה' המבורך. וכל היהודים ענו אחריו: ברוך ה' המבורך. את העמוד על הים בלילה מתחת לשמים אפלים תפש היהודי שלא השגיחו בו קודם לכן. והחזן הקודם נסה להתגבר על קולו, אלא שהמתפללים האחרים משכו בשרוולו: נו, אי, תן לו להתפלל...

בין שני היהודים לא היו כבר יחסי שלום במשך כל הדרך עד לאלכסנדריה ומזל היה שבאלכסנדריה הפרידו ביניהם והם ירדו בשתי סירות נבדלות.

כשהנוסעים על האניה נרגעו קצת החלו להתבונן בתותחים, אשר לועיהם נפערו אל מול הלילה האפל. את ה„איסט סייד בוי" לא פסקו מלשאול אם כבר ירה מתותח כזה, ואם אין אניה מזדעזעת, חלילה, כשתותח כזה יורה המלח צחק במלוא פיו בחשפו את שניו הגדולות והרווחות: הו הו הו, אם יש צורך יורים... אבל לשם מה צריכה אמריקה לירות אם היא איננה נלחמת? רצה אחד לדעת. אמריקה צריכה לירות, הסביר המלח, כי אם אמריקה לא תירה מראש לא תדע לירות לאחר כן. הדבר דומה לקדיש, המשיל המלח משל, אלו לא למד אותו ה„היברו טיצ'ר" את הקדיש לא היה יודע עכשיו לומר קדיש אחרי מות אביו... לשמע המושג „היברו טיצ'ר" נדהמו כל היהודים, איזה בריה זו „היברו טיצ'ר", המלמדת קדיש באמריקה?

„היברו טיצ'ר" הוא יהודי המלמד את ה„בויס" לומר קדיש ובר מצוה, הסביר המלח, הוא יהודי עם „ויסקרס" א רלג'יוס ג'ו".

כך? שאל יהודי שתפס את העמוד לתפילת מעריב, עכשיו אני מבין כבר, אבל הגד לי, בבקשה, מה זה „ויסקרס"? המלח אחז בזקנו של השואל והרים אותו למעלה שכולם יראו, היהודי נבהל בהתחלה, מה רוצה הוא מזקנו, אבל המלח צחק צחוק פרוע: זה ויסקרס...

הה, אז למה לא אמרת זאת קודם? ירדה אבן מלבו של היהודי הרי זה פשוט זקן יהודי... ואלו זה שאתה קורא לו בשם „היברו טיצ'ר" אינו אלא מלמד...

וכאן התערב היהודי שתפס את העמוד למנחה.

יהודי מוזר אתה, אמריקה נותנת לך אניה, מצילה אותך מכליון וכאן הוא עוד עורך חקירה ודרישה.

מובן מאליו, כי יהודי־המנחה לא רצה אלא להתנקם ביהודי המעריב, אלא שלא מצא כל סיוע אצל האחרים, שכן גם הם רצו לדעת את פרושי המלים המוזרות של האיסט סייד בוי. ואחד מהם אפילו הגיע מכוח השכל הישר ואמר כי „היברו" ועברית זו אותה מלה, והמלמד שלמד את המלח „היברו", משמע למד אותו עברית. יהודי זה שהגיע למסקנה זאת נאנח ואמר: הוא בודאי למדן גדול...

ויהודים ששמעו זאת חיכו אל תוך הלילה.

היו באניה גם כמה צעירים אשר התקרבו זה לזה אעפ"י שלא הכירו זה את זה. התבדלנו בפנה על הספון ולא מצאנו מלים כדי להתחיל לדבר. השתיקה קרבה את הלבבות. הלילה קרב את הגופות. והים חבר את כולם יחד. אחד נסה בחשאי לשיר, אבל איש לא תמך בו והוא חזר לשתוק, עד שאחד מהם, שפניו היו כליל בצל, פתח ואמר: הנה כי כן, נוסעים.

ודאי שנוסעים, ענה קול שבור מפנה מרוחקת, אלא מה, וכי התאספנו כאן באניה כדי לראות את הארובות הגדולות ואת לועי התותחים האמריקניים?

באמירה זאת היה כאב עמוק. מי יודע אם היהודי שאין אפילו רואים אותו אינו מלא חרטה? אלא שאחד אשר דומה רצה להסתכן ולהגן על אמריקה רטן:

ולמה זה לא מוצאים חן בעיניך לועי התותחים האמריקניים? וכי הרובים התורכיים החלודים יפים יותר בעיניך?

מחלוקת לא קמה, אבל קצת דין ודברים היה, רבים שבחו את אמריקה ואחרים טענו שאמריקה אינה מקימת מצוה גדולה בזה שהיא שולחת ספינה כדי להסיע יהודים מא"י, מצב הרוח היה מתוח, לאן נוסעים לא ידע איש, מה יהיה גורלנו במצרים לא ידע אף אחד. היינו שטים כאותם עצים עקורים שהזרם משיט אותם ולהם עצמם אין כל דעה על כך.

הלילה היה עמוק יותר ויותר ושפע כוכבים. השענתי את ראשי העיף לעמוד והבטתי אל על. התחלתי לזמרר משהו בחשאי „הכוכבים כוכבי אל". על פסת ניר קרועה ששמרתי עליה במשך של יובל שנים רשמתי בתים אחדים, שעכשיו אני משחזר אותם אם כי אינני ערב שלא שפרתי אותם עכשיו, יובל השנים מחק וטשטש את המלים, אבל התוכן נשאר:

כחולים השמים, עמוקים וקטיפניים,
קודר הים, כמערה מסתורית.
רוצה אתה לנשוק את שניהם באהבה,
לשיר את נפשך: הכוכבים כוכבי אל.
גורלך נסתר ממך
קלף את עצמך
מתוך הפקעה,
פקעת הפלאים — הכוכבים כוכבי אל.
הכוכבים ממעל לך נוצצים,
את הקרע בלבך רפא תרפא,
את זמר התמימות של אבותיך
שמוע תשמע: הכוכבים כוכבי אל.

את הנירות ואת הכתבים טשטש והכתים יובל השנים אבל לא את החויות. את הלילה בין יפו לאלכסנדריה אני חי כמו עד היום הזה. העיקר היו האנשים שהתגלגלו והתרוצצו, איזה העדר של אישיות, המלחים האמריקניים נסו אפילו לשמח אותנו. האחד, זה שדבר אלינו ביידיש, התחיל לזמר „אבריבלה דר מאמן", אבל לא היה זה זמר עליז, בחור אחד אמר אלי חרש:

אגרת לאמא, ציון, אנחנו עזבנוה לאנחות...

ומה נעשה במצרים? מי מחכה לנו שם ומה מחכה לנו שם? באניה התהלכו שמועות שונות. הקונסול הרוסי אורב שם, אמר אחד האנשים הצעירים, כדי להחזירם לרוסיה. הן מלחמה עכשיו וחקוקים להם בשביל שדה הקרב. ואחר ספר כי הוא יודע במפורש שמחזיקים את הפליטים מא"י במלונות המפוארים ביותר ומפרנסים אותם בכל טוב. העולם אינו הפקר, אתם מבינים?

בתוך קהל רב זה היו גם נערות צעירות. האמהות שמרו עליהן ולא הרפו מהן. אם נערה אחת התחמקה מידי אמה היתה נשמעת מיד קריאה ברחבי האניה: היכן הנערה? והנערה לא נענתה תיכף. היא עמדה בפנה מרוחקת על הספון, נשענת על המעקה ושתקה ליד בחור מן הבחורים. הלילה על הים, — עם רוח חמה ומלא כוכבים, — היכן תשתוק נערה צעירה ליד בחור צעיר אם לא כאן? אבל בקריאתה הנבוכה של האם היה חוסר אונים ודאגה, פחד נסתר בפני הגורל הלא ידוע.

כשהאניה עגנה בחוף אלכסנדריה היה כבר היום בצהריו. פקידי נמל אנגלים עלו לאניה, לא השהו אותנו הרבה זמן, לא חקרו לשמות, אלא פשוט: קחו את הצרורות ולכו... הכונה היתה: לא חשוב מי ומה אתם. מישהו על ידי אמר באנחה: אנו לא אנשים, אלא בהמות. בהמות מורידים כך לנמל, ואלו את האנשים שואלים מה שמך. ואחר אמר: מה אתם רוצים? אם בודקים את הדרכון שלכם יותר טוב? היהודי עם האנחה לא אמר דבר, שמא לא יכול

היה לבטא במלים את רגש ההשפלה, אם אין חשיבות לאדם ולשמו הפרטי, ליחוד אישיותו.

לא צריך היה להרחיק לכת, כי סמוך לנמל, על גדות הים, הכניסו אותנו לתוך צריפים. המחנה היה נקרא בשם „מפרוזה". לפני המלחמה אכסנו שם סחורות שהאניות היו מביאות למצרים. אך כיון שזה זמן מלחמה ולא הביאו אניות כל סחורה, הכניסו לשם את קבוצות היהודים מא"י. הצריפים היו בנויים עץ. הגגות היו של פח, עגולים למחצה, חלונות לא היו, אבל הדלתות רחבות והן היו נפתחות לתוך חצר גדולה. כל צריף היה נצב לכל אורך החצר, ליד שני הקירות האפורים עם מטות עשויות במבו ומזרונים עליהן, לא היו כל מחיצות בין גברים ונשים, ולא היה חיץ בין מטה למטה. להקלע לצריף כזה היה משום זעזוע. מובן מאליו, כי לא הכריחו איש להשאר במפרוזה. מי שיכול היה נתן לו לגור בעיר, — במלון או בחדר שכור באחד מן הרחובות העניים. אבל למי היה כסף? ביחוד לפועלים אשר לא דאגו אף פעם בא"י לחסוך אפילו בשליק אחד (מטבע תורכית). לחסוך כסף היה בעיני הפועלים בחינת מכשלה בורגנית. בבן שמן מסרו למשפט חבר אחד כשנודע כי הוא קבל 10 רובל מהוריו ולא הודיע על כך לבני המקום.

חנונים אחדים מנוה צדק ומנוה שלום נסתלקו ממפרוזה. אבל בני הנעורים ויהודים עניים, אשר הגיעו בחוסר כל, נשארו וחפשו מיד מקום מנוחה באחד מן הצריפים. בחלקי נפלה מטה ליד אשה שהיתה לה בת מבוגרת. האשה הביטה סביב וראתה כי בתה שהיתה בת 18 בערך תצטרך לישון או על ידי או ליד בחור אחר מן הצד השני. היא התבוננה בנו היטב, הסתובבה הנה והנה, עד שהחליטה לתת בי אמון יותר, שהבת תישן לידי ולא ליד הבחור השני. משום מה אי האמון בשני והאמון בי לא ידעתי. אבל אני יודע כי גם עם האמון בי לא ישנה המסכנה כל הלילה הראשון. היא האזינה לכל רחש קל מצדנו. בימים הראשונים התהלכה כשכורה מחוסר שנה עד שאמונה בי גבר והתחילה לישון.

בד"כ היתה מדת המוסר במפרוזה, במקום שגברים ונשים, זרים ישנו יחד, גבוהה. ורק מקרה אחד היה שנערה התפתתה ע"י בחור והיא נתעברה.

אעפ"י כן רשמו אותנו. ברדתנו מן הראניה לא שאלו, אמנם, מי אנחנו, אבל במחנה במפרוזה, היה מין ועד שעד היום אינני יודע איך נוצר ומי בחר בו. ועדים יש להם טבע שהם צומחים מעצמם. במגרתי מונח צלום, מאותו זמן בפרוש, שבו אני יושב ליד שולחן ממולו של צעיר בעל שפם גדול. צעיר זה היה מישהו בשם אייזנברג, נדמה לי בנו של מתישב מרחובות. מסביב לשולחן עומדת שורה ארוכה של אנשים ואנחנו רושמים אותם אחד אחד. איך הפכתי פתאום לרשם, אינני יכול להזכר בשום פנים. אייזנברג בודאי בחר בי לעוזר משום שידעתי לכתוב... לשם מה היתה ההרשמה? מעשה שהיה כך היה. הצירים של ארצות שונות, והעיקר של רוסיה וצרפת השתתפו בהוצאות הפליטים, באחזקתם עם מזון דל. הרוב שבמחנה היה מיוצאי רוסיה, אבל היו גם הרבה יהודים ספרדיים אשר לא ראו את צרפת בימי חייהם, אך היו נתינים צרפתיים. משום כך רשמו את הפליטים, כדי לדעת מה מדת חלקו של כל ציר בשביל נתיניו.

אבל הצירים לא פרנסו אותנו מחמת הומניות גדולה. כונתם היתה שונה לחלוטין: לגיס את האנשים הצעירים לצבאות ארצותיהם. אבל לחטוף סתם הם לא יכלו. סוף סוף היינו בידי ארץ אחרת. מצרים היתה נשלטת ע"י אנגליה, אבל גם לצרפת היה חלק הגון בארץ זאת. הלשון הממלכתית היתה צרפתית אבל התותחים שבארץ היו אנגליים. לרוסיה לא היתה כל שליטה במצרים. אדרבא, הורגש מין נגוד לרוסיה. אעפי"כ היו כולם בעלי ברית, והציר הרוסי תבע בכל פה: תנו לי את היהודים שלי. הדבר דומה היה לספורו של שלום עליכם, שעפי"ו רבים שני גויים: אם אתה מכה את היהודי ש ל י אני אכה את היהודי ש ל ך. ולנו לא נעמה כלל הקטטה עלינו... כשאני סוקר אחורה את חמשים השנה

שעברו, אני סבור כי הצירים לא היו חכמים גדולים. אתם מבינים, הם רצו לשחד אותנו ע"י זה שהם דואגים ל„נתינים המסכנים" שלהם, אבל האוכל שלהם היה כ"כ דל, שבו לא יכלו לשחד אותנו לגמרי. בבוקר היו מחלקים כוסות תה עם לחם של עובש. בצהרים הגישו מרק דליל, לחם ואיזה מין רבה. למען החלוקה העמידו יהודי בעל פנים עם אבעבועות ומאוס היה לקבל מידיו צלחת של פח עם מרק. אבל כשאדם רעב, אין לו ברירה, תוקפת אותו בחילה ואעפ"י כן הוא אוכל. אמנם, מחינו כנגד זה בחשאי ורמזנו כי אנו חוששים שהמחלק לקוי במחלה מינית, אלא שמחאתנו החשאית לא הועילה. נראה הדבר, שהיהודי היה מומלץ ע"י איזה תקיף.

מה דעתכם על האושר שמנה לנו כאן הגורל? אמר אלי פעם יהודי אחד אשר ראה אותי כמין פקיד גבוה משום שישבתי ליד שולחן ההרשמה. דומה לי, כי אצל התורכי היה כבר יותר טוב... מי יודע שמא היה באמת יותר טוב אצל התורכי, אלא שהדבר אבוד, הרגעתי אותו בסוף. אלא שהיהודי טען לא רק נגד האוכל. מילא, אמר הוא, הגוף החוטא כבר יסתדר איכשהו אבל היכן נשמע הדבר שישכיבו יחד גברים עם נשים, דומה כאלו אין יצר רע בעולם? בלילות הראשונים נסה יהודי זה לתלות סדין מעל מטתו, אבל האשה ששכבה על ידו היתה מתלבטת בשנתה ומורידה כל פעם את הסדין. לאח"כ הוציא יהודי זה את המזרן החוצה והיה ישן חפשי מרעיונות של חטא. אלא שהלילות היו סוערים, הרוח פרעה את גגות הפח בילללה מחרידה. בחצר ירד גשם דק ודוקר. באותם לילות מצא לו היהודי פנה בסופו של הצריף, שכב על הרצפה ואמר תהלים בע"פ. אם נמנם לו במשך הלילה בישיבה זאת אינני יודע, כי אותי כבשה תמיד השנה העמוקה. בבוקר כשהייתי מתעורר כבר הייתי מוצא אותו עטוף טלית ועטור תפילין.

החצר במפרוזה נתארגנה עד מהרה בחינת העירה היהודית. יהודים היו מתקבצים חבורות חבורות ועוסקים בפוליטיקה, אעפ"י שהתורכי היה השונא הם הגנו במסירות נפש על הדרדנלים. חלילה

לו לרוסי לכבוש את הדרדנלים. הן ראיתם בעצמכם בנסעכם לא"י איך מציצים התותחים מבין ההרים. יריות אחדות והכל נגמר... אם נמצא יהודי אשר היה מנסה לעמוד לצדם של הרוסים ואמר כי היום הדברים שונים וכי האניות הן עכשיו משורינות, — היו נוזפים בו ומגרשים אותו, היהודים העריצו את הדרדנלים עוד מימי בית המדרש, בין מנחה למעריב. אמנם התורכי עכשיו בחינת שונא, אבל יש עוד הבדל גדול בין התורכי לבין הדוב הרוסי.

נמצא ספר אשר העמיד בפנת החצר מין מפלצת וגזז שיער ראשם של יהודים וגלח זקנים יהודיים. הספר היה יהודי חרוץ הוא נגן על מנדולינה ואסף סביבו את כל בני הנעורים; הוא ינגן והם יזמרו. בהתחלה התמודד בנגון רומנסים צועניים, אלא שהנוער דרש שירים מא"י ולמה לא „הורה"? באפילת הערבים סמוך לשפת הים המהמה העלה נוער ארצישראלי את זכר הארץ ורקד בהתלהבות אם כי גם מתוך איזו בושה. נזכרו שכאן מצרים. א"י התרוקנה. באמצע הרקוד החלו להתפרק ולהתפזר בעצבות. בחור צעיר אחד היה שמה אשר ראה כי רוב הפליטים מעשן. למה זה ירוץ כל אחד העירה לחפש סיגרות אם אפשר להביא את הסיגרות הנה? פלג... פלג, היתה אז הסיגרה שעשנו עפי"ה. הוא היה מזמר את המלה פלג בקול של טנור בנוסח של תפלה. וכשרק היה שילינג היו, כמובן, קונים אצלו.

את היהודי צ'רקה הכרתי עוד מנוה שלום. היתה לו חנות של יין וקוניאק; כשמו כן הוא: שמו צ'רקה, והוא מוכר צ'רקה כלומר יין שרוף. הוא היה נמוך קומה ובעל זקן אדום אשר לא נראה עד לפה, אלא מן הפה ולמטה ודומה היה למין מטאטא קטן וצפוף. התישב צ'רקה בדעתו, שמא יחשקו יהודים לשתות כוס יין וחבל שיהא צמא לכך. הוא חקר לדעת איזה יין שותים במצרים ומיד קנה כמה בקבוקים וכן כוסיות ואפילו עוגיות יבשות. לגימת היין אוהבת כשיש משהו לקנוח, נגיד עוגיה יבשה. אלא שעסקים גדולים

לא עשה כאן צ'רקה, — היהודים במפרוזה לא התחשק להם לשתות משקאות חריפים.

יהודי אחד שהתקנא בסוחרים אלה התחיל למכור חלבה תורכית וסופו של המסכן היה רע. יהודים גרשוהו מעל פניהם: מה פתאום חלבה תורכית? השמעתם דבר מאוס כזה? הן יש מלחמה ביניגינו לבין תורכיה. היהודי טען כי את החלבה הוא קונה באלכסנדריה, אם להם מותר גם לו מותר, אבל הדבר לא עזר. במצרים איש לא יגע אבל בנו ביהודים... היהודי המסכן הניח את קופסת החלבה בחצר עד שהזבובים אכלוה והוא בכה והתאונן כי „נשרף", אבל הוא מצא לו פרנסה אחרת: שרוכי נעלים וקשורי גרבים.

יהודי ספרדי, שדומה היה לערבי, אבל עם הדרת כבוד בפניו העגולים הופיע בחצר של מפרוזה עם נאד גדול תלוי על כתפו הימנית, כמה כוסות על חבלים ויכולנו להריח ריחן של סמטאות יפו. למשקה עצמו לא היה כל טעם. זה היה מתקתק חריף ופושר עד בחילה. עסקים גדולים לא עשה והוא הביט מתוך קנאה ב„סוחרים" האחרים שעסקיהם „פרחו", כשראה לאחר כמה ימים שנכשל, הוריק את הנאד ותלה אותו על העמוד, עור הכבש התלבט בימי החורף עם צוארו השחוט למטה והפיל אימה.

החצר רעשה במשך כל היום. אנשים התהלכו בטלים מעול עבודה ולא ידעו מה לעשות. רבים רגזו. רבים שרינו עצמם כנגד הבטלנות בהפרחת אמרות ובדיחות. היה אפילו אחד שהתחיל לדרוש דרשות, הוא מצא לו תיבה שנצב עליה באמצע החצר והתחיל להטיף מוסר. הוא דבר כנגד יורדי מצרים, נסתייע במדרשים, זמר ובא לציון גואל. בימים הראשונים האזינו לו, אבל אח"כ התחילו ללעוג לו: מאין משוגע זה? מה הוא מטיף לנו מוסר? הלוא הוא עצמו ברח למצרים...

היהודי בעל הדרת הפנים, שמראהו כמראה של רב מן העירה, שמע על הטענות ויום אחד הופיע עם שופר, עמד על התיבה, הסתכל

סביב על החצר עם המסחר הרועש והתחיל להשמיע קול שופר. בהתחלה נדהמו הבריות וקפאו על מקומותיהם, לאח"כ נתקבצו סביבו: מה הוא רוצה עכשיו? היהודי תקע את השופר בחגורתו והודיע בקול שבור: הוא מוסר מודעה, כי יותר לא ידרוש דרשות, הוא עצמו חוטא. כולם עמדו והרכינו את ראשיהם. פני היהודי זהרו מבושה. הוא ירד מן התיבה, נע והלך אל פנה אחת, השיל את נעליו וישב על האדמה, כמו בתשעה־באב, לקינות.

היו ביניהם יהודים שהיו נעלמים למשך יום שלם, בהתחלה לא ידענו לאן הם נעלמים. לאח"כ נודע הדבר, שהם תרים אחרי עסקים באלכסנדריה. הם היו מסתודדים בינם לבין עצמם. אבל במפרוזה לא היו סודות. כל האזנים היו קשובות. כששלושה יהודים מסתודדים ביניהם לבין עצמם יש תמיד רביעי הקולט איזה מלה, מנחש, קושר מלה למלה והסוד מתגלה. וידוע ידעו כבר כי ה„נעלמים" „בודקים" את הענינים באלכסנדריה, מה טעם יש לשבת ולהתקים על חשבונו של הקונסול הרוסי? אוי ואבוי לאותם מזונות. מרק, שעל טעמו אני מבקש מכם סליחה.

אלה עסקים יש ליהודי באלכסנדריה? מי יודע? אלכסנדריה עיר ככל הערים, חוץ מזה, היום היא שורצת חילים, — אנגלים, צרפתים, אוסטרלים, הודים. צריך רק למשש את הדופק. כולם מששו את הדופק, אבל איש מהם לא גלה לחברו מה משש. בעניינים כאלה צריך להזהר, כי עוד בטרם שאתה זז זיזה קלה וכבר נחטף הענין מידך...

הסוף היה שאחד, אמנם, מצא לו עסק: הוא מתחיל למכור כרטיסי פיס. דוקא במפרוזה. ואת הכרטיסים חטפו ממש מן הידים. ההגרלה היתה כל יום, ואם קרה שיהודי אחד זכה בכמה מאות פרנקים היתה הבהלה לכרטיסים גדולה מאד. מלבד הבהלה לזכות בזכיה הגדולה היתה לכרטיסי הפיס השפעה פסיכולוגית אחרת: היה לבריות מה לקוות, לשם מה להשלות את נפשם, ואשליה אפילו על הדבר הבלתי אפשרי ביותר משפיעה על האדם ורוחו עליו מרוממת. הדמיון התלקח. לזכות רק בעשרת אלפים פרנקים. מה יש? רק קצת

מזל. היו יהודים שקנו את הכרטיסים בחשאי מחשש עין רעה — אבל כדי לקנות כרטיסים ולחלום על זכיות גדולות צריך גם כן כסף. האנשים המבוגרים שהיו להם נשים וילדים הוציאו את מעט כספם כדי להכין מזון לשעת חרום, וביחוד בשביל הילדים. בני הנעורים יצאו מא"י ישראל ערומים ויחפים והם היו מתהלכים ובולשים ולא ידעו מה לעשות ואל מי לפנות.

שמוע שמענו כי עסקני הישוב כולם באלכסנדריה. לבונטין עם הזקן הצפוף הכהה מצבע הנחושת, גלוסקין, יודלביץ, גב' בלוך־בלומנפלד ועוד ועוד. הם גרים במלונות ובחשאי הם פועלים משהו. אבל אלינו לא הגיע עדין מה הם פועלים. שמועה פשטה, כי יש עוד מחנה ושמו גברי, והוא באמצע העיר. ושם גרים הפליטים לא בצריפים אלא בבתים. תושבי גברי הם יחסנים. הם הראשונים שהגיעו לאלכסנדריה. בהם משגיחים יותר מאשר בנו. סברה היא שאליהם באים אפילו ראשי הציונות...

אך איך מגיעים אליהם? הספר היה בחור חרוץ והוא אמר פעם כי אין זה מן הצדק: אנחנו כאן במפרוזה בחינת בנים חורגים. ואלו בגברי המזון טוב יותר, מלבד זאת אוכלים שם ליד שולחנות ערוכים, ועוד יותר, שם מתאספות אספות, לבונטין עצמו היה שם. והוא הבטיח כי מצוא ימצא את גברי. תסמכו עליו...

אבל עוד בטרם הצליח הספר האדמוני להגיע לגברי קראנו אנחנו לאספה... שמענו כי ב„חולות" יש צורך בעובדים. מה הם ה„חולות" לא ידע איש מאתנו. ואיש לא ידע איזו עבודה יש על החולות. אלא שהבטלנות במפרוזה היתה לנו כבר לזרא. יהיו חולות ובלבד לעשות משהו ולהרויח, הנה כי כן התאספנו בחצר ודרשנו דרשות נלהבות.

„נלך לחולות אל נבזבז את כוחותינו הצעירים כדי לחפון את הרוחות הנושבות בכפותינו הריקות. הבה... הבה... הבה...

כנהוג, בחרנו בועד כדי ללכת ולעמוד על טיבם של החולות והבחורים הצעירים, ואני בתוכם, שעליהם נפל הגורל והכבוד לחפש

את החולות, יצאו לאלכסנדריה וכשהבחינו באיזה יהודי שאלו אותו היכן החולות, היהודי שהיה מן התושבים הותיקים באלכסנדריה הביט בנו בעיני לעג ובבוז אמר לנו:

„אלה חולות אתם מחפשים, וכי מעטים החולות במצרים?"

הסברנו לו כי כונתנו לחולות שעובדים בהם. עכשיו הביט בנו היהודי בבטול וצחק בקול רם והוא נהנה מצחוקו. זויות עיניו התקמטו. השפם האפור התחדד, הקול הטנורי התגלגל גלגול עגול:

הה, אתם מאלה, אמר הוא לאחר שצחק דיו, אתם סבורים שכאן א"י? כאן אין נוגעים בחולות. תוציאו את הדבר מראשכם.

רכונים ושחוחים חזרנו למפרוזה. הבריות שאלו אותנו מה בדבר החולות, אין שום חולות, אמר אחד. מה זאת אומרת אין חולות? בעינינו ראינו חולות. לא אנחנו נשתוק. שוב נאסוף אסיפה וכי לשוא בחרנו בכם?

באסיפה ספר אחד מן הועד על הפגישה עם היהודי באלכסנדריה. בני הנעורים רתחו: למה זה סומכים על סתם יהודים? צריך שבעצמנו נגש אל החולות. לא היה טעם בהצעה „לנסוע לחולות", הבחורים שרתחו הבינו מעצמם כי אין לאן לנסוע. אלא שמתוך רתחה הוציאו את הריק התוסס.

והחליטו כי הועד ימשיך ויחפש. אם לא חולות, אז אבנים. הן היהודים בנו פעם את פיתום ואת רעמסס במצרים. הרי שיש אבנים. ואם יש אבנים הרי שעושים משהו אתן. וכי סתם מתגלגלות אבנים? והמעשה עם האבנים היה פראי־פנטסטי; אלא שממעשה החולות כבר למדנו לדעת, שאין לעצור סתם יהודי ולפתוח אתו שיחה על אבנים. להדבר עם יהודים ספרדים, שהיו האוכלוסיה המבוססת ביותר באלכסנדריה, לא ידענו. הם דברו ערבית, צרפתית או תורכית. היהודים האשכנזים היו מעטים מאד והרוב שביניהם לא היו כשרים. והחלטנו כי נמצא דרך אל המנהיגים שבאו מא"י. הם בודאי שעושים משהו כאן באלכסנדריה. שמועות התהלכו

שהם מקבלים כסף מאמריקה, בפירוש בשביל הפליטים. שמא ישימו לב גם אלינו.

איך נודע לי באיזה אופן לגשת ללבונטין אינני זוכר, אלא שהגעתי אליו אני עצמי. כל השאר כבר התיאשו מן הענין. דומה עלי כי הוא פתח באלכסנדריה מעין סניף של בנק אפ"ק ושם הגעתי אליו. כשאמרתי לו כי אני מדבר בשם הצעירים והועד במפרוזה, — נזדעזע. נראה היה כי הוא מפחד מפני ועדים וביחוד מפני צעירים. ועוד יותר מפני צעירים מא"י אשר היו בודאי מורדים כנגד הזקנים, המתישבים המבוססים של בי"ו.

כשאני מביט אחורה לאחר חמשים שנה אני סבור כי לא הבינותי לו. לבונטין פחד סתם מפני ועדים. הוא עצמו היה נבוך ולא ידע מה לעשות. ועד של מנהיגים היה באמת, אבל איך לפעול הוא לא ידע. קודם כל צריך היה לדחות את הקונסול הרוסי אשר תבע כל הזמן שיחזירו לו את הנתינים הרוסים. כאן פנה הועד לעזרת האנגלים, שכן כדי למסור את נתיני רוסיה היהודים לקונסול הרוסי נחוצה היתה הסכמת האנגלים. והמנהיגים הסבירו לפקידים האנגלים כי את ארץ ישראל יכבשו סוף־סוף האנגלים ולא רוסיה ואף לא צרפת. ואם כן מה הטעם לשלוח צעירים יהודיים מא"י לחזיתות ברוסיה? אם תגרשו את התורכי מא"י יהיו לכם תיכף ומיד מאות צעירים אשר ישרתוכם בנאמנות. וכי תוכלו לסמוך על הערבים, אם הם בני דת אחת עם התורכים?

ואמנם האריכו האנגלים את משאם ומתנם עם הקונסול הרוסי, ודרשו ממנו לדחות את הענין. וכי חסרים לכם חילים? לרוסיה הגדולה יש מיליונים של חילים ואין היא צריכה לרדוף אחרי מאות אחדות של צעירים מא"י. ודבר זה שאתה מפרנס אותם? הרי אנחנו נתנו להם צריפים, מטות, כרים, שמיכות.

לבונטין הודה, כי הוא איננו יודע כמה זמן יעלה בידי הועד לעמוד נגד תביעות הקונסול הרוסי. על האנגלים השפיעו הודות לידיעות שהגיעו מרוסיה, שדוד של הצאר, „ניקולאי הארוך", מגרש

יהודים מישובי הכפר ורודף אותם בכלל והאנגלים מעכבים בינתיים ומונעים מן הקונסול הרוסי לקחת את היהודים.

על חולות ועל אבנים צחק לבונטין: אלכסנדריה חיה עכשיו לא מעבודות אלא מן הצבא. גם מאנגליה וגם מצרפת זורמים אוצרות של כסף לארץ הזאת. הערבים עצמם, עיניכם הרואות, איך הם מתרוצצים ברחובות, נושאים משאות, מוכרים כל מיני שטויות ומשתדלים למצוא חן בעיני החילים.

למפרוזה חזרתי עם בשורה עצובה, שאין סכויים לעבודה. אבל יתכן כי המנהיגים יעשו משהו בשבילנו וה„משהו" נתגשם במהרה: מאמריקה הגיעו סוודרים שנשלחו ע"י נשים יהודיות. המרק נעשה דשן יותר, היו בו יותר תפ"א וקצת גריסים. זה היה פעלו של הועד, — לא הועד שלנו אלא ועד העסקנים שישב באלכסנדריה ודאג לנו.

אבל אנו מה נעשה? להתהלך בטלים נמאס לנו, ואין לדבר כל תכלית והתחיל אז ענין של אוסטרליה. כיון שבאות אניות מאוסטרליה. באות מלאות וחוזרות ריקות, מן השכל הישר הוא שנסע לשם.

כל הענין עם אוסטרליה היה כמובן חלום שוא. לשם מה תעלינה פתאום ספינות כמה מאות בחורים יהודים, שאין להם אפילו פרוטה בכיסם? ושוב מי יודע, אם גם נצליח ואניה תוציא אותנו מכאן, **האם תכניס אותנו אוסטרליה אל ארצה?** אבל כשמסתובבים במפרוזה ללא רמז של איזה עבודה, אז גם חלום שוא הוא איזה ממש. בינתים משוחחים ומתוכחים ויש צדדים לכאן ולכאן. יש כאלה שהם בעד אוסטרליה ויש כאלה שהם נגד. ונערכות אסיפות סוערות. ונואמים נאומים מרתיחים. לי קשרו את השם „האוסטרלי", שכן אני נאמתי את הנאומים הסוערים ביותר לטובת אוסטרליה. אומר את האמת, כי אני עצמי יראתי פשוט מפני גורלי. מה יהיה בסופי? לבונטין, גלוסקין, יודלביץ, שאתם הייתי נפגש פעמים רבות, טענו כי יחזיקו את הצעירים במצרים וכשא"י

תשתחרר יחזירום ארצה. הטענה שלי היתה: מי יודע כמה יארכו הדברים? בינתים מתנונים הצעירים והולכים. לא יהיה את מי להחזיר ארצה.

אלכסנדריה, כפי שאמרתי כבר, היתה עיר של זנות, של ירידה מוסרית ושל עולם תחתון בגלוי. כשבאתי פעם העירה ראיתי דברים אשר לא ראיתים לא בורשה ולא באודיסה. במרכבות פתוחות נסעו נשים וולגריות מקושטות, — שתים שלש במרכבה אחת והיו עוצרות ליד מלונות. בצחוק רם היו יורדות מן המרכבות מרימות את השמלות עד למעלה מן הברכים ונכנסות במחול. אלה היו זונות שהוזמנו בשביל גברים. עוברים ושבים ידעו לאן נוסעות נשים אלה, אבל איש לא שם לב לכך.

הרחובות המודרניים היו מלאים באַרים, מרזחים של מותרות והמשרתות היו נשים צעירות, בדרך הטבע באו לשם החילים האנגלים הצרפתים והאוסטרלים. היו גם קצת חילים רוסיים בעיקר קצונה. הבחורות המשרתות בבאַרים היו מארצות שונות כדי להתאים לטעמם של כל החילים השכירים. מחוץ לזה היו הנערות שונות לפי מראיהן, לפי התנהגותן ולפי מלבושיהן. היו כאלה שהיו לובשות מלבושים של פריצות. היו תוקפות את הגברים בחוצפה גלויה והיו כאלה ששחקו תפקידים של צנועות, אפילו של אדוקות. סוף־סוף אין לדעת מהו הטפוס הרצוי לגבר. היו אפילו נשים שמראיהן היה מראה שקט, בדומה למראה של אמהות מסורות. טפוס זה של נשים היה הולם את החילים הצעירים שהיו מתגעגעים לאמותיהם.

סאשה היה בחור בן י"ח. נדמה לי מקישינוב. הוא קבל כמה רובלים מהבית והוא הזמין חברה שלנו ללכת אתו לבאַר אנגלסקי. הבאַר היה באחד מן הרחובות העשירים. הערב היה חם ורוח רעננה נשבה. הרחובות באלכסנדריה סאנו. בבאַר היתה אפלה למחצה, כדי להשרות אוירה פיוטית. ששת הבחורים חמקו פנימה כגנבים לבית זר, האפלה למחצה הדהימה אותנו ומנורה יותר מאשר אור

גדול. לא ידענו מה לעשות, היכן לשבת איך להזמין איזה משקה.

אבל לנערות היה חוש מושחז לגבי האנשים שהיו נכנסים לבאַר. הן הבינו מיד מי ומי הם הבאים, מי אנחנו, וכי אין אנו מנוסים. שתי בחורות נגשו והזמינו אותנו אל דלפק. הן דברו אלינו רוסית, ונהגו מנהג של תלמידות רוסיות הגונות, כפי שידעו מהבית, אחת התחילה אפילו לדבר ביידיש, כדי שנרגיש עצמנו כאילו הגנו בבית. אחת נהגה ביתר חרות ולטפה בשובבות את ראשו של האחד והשני, אבל לא למטה מן המידה. השניה היתה גבוהה ופניה ירוקות כמו זיתים. שמלתה היתה ארוכה יותר משמלת חברתה, חולצתה היתה מכופתרת עד לצואר ולא היה כל רמז לאיזה גוף חלילה. היו לה פנים של אשה רוסית אינטליגנטית הלומדת להיות מילדת וכאלו במחתרת היא מהפכנית מפורסמת. היא נדבקה אל סאשה הצעיר. עיניו החומות, עמוקות, נתלהטו בשמחה עצובה. פניו הארוכים שהיו תמיד צעירים וורודים חורו עכשיו. היא שמעה שאנחנו קראנו לו בשם סאשה והודיעה כי שמה היא מאשה. מה דעתך, חבר, על סאשה ומאשה? היא ישבה לידו אבל השאירה רווח של מקום, אי, היא יודעת שהוא איננו שתין, אבל ויסקי סודה זה טוב בשבילו. מה היתה אומרת אמו אלו היתה רואה אותו שותה ויסקי טהור? הו, סאשה, תאר לך אלו אמך עמדה כאן על ידך...

כששמע סאשה את המלה „אמא" החויר עוד יותר. הוא שתה את הכוסית הראשונה ופניו הסמיקו. מאשה התחנן אליה כפי שהיה מתחנן באזני אמו, עוד כוסית אחת. האמיני לי, לא יותר מאשר כוסית אחת. מאשה ותרה לו אבל רק כוסית אחת... סאשה התקרב אל מאשה, היא היתה לו אשה ואם. הוא מתלבט בין שתי הרגשות עד שהוא דבק אל פיה והתחיל לנשק עם גברות שעלתה וצעירות מבוישת... היא הדפה אותו בקלות ואעפ"י כן משכה אותו אליה. בוא אתי הביתה, ילדי, לחשה באזניו, אתה מתגעגע לי, ילדי... אי לי לו לו, ילדי.

למחרת היום, כשראיתי את סאשה, היה חור עוד יותר מאשר בבאַר של אנגלסקי בלילה הקודם. הוא התביש להביט בעיני, אבל בפנה של החצר בכה על שנשק את נשיקתו הראשונה לאשה זו ששמה מאשה. היא פשוט זונה, לחש לי חרש, מחשש שמא ישמע עוד מישהו. הרומנטיות של הנשיקה הראשונה התנפצה.

באלכסנדריה היתה עוד סמטה לזנות, אשר דומה שאין דוגמתה בכל העולם. היינו צעירים, סקרנים היינו לראות את העולם ויצאנו באחד הערבים לראות את הסמטאות הנדחות. באמת לא היו אלה רחובות אלא צריפים עשויים קרשים דקים, ערוכים משני צדדים של תעלה. בצריפים אלה ישבו נשים ערומות למחצה — לרוב ערביות שמנות, עם גופים שכמוהם כבצק ובקולות צרודים שרו שירים ערביים, כנראה שירי אהבה.

אל סמטאות אלה היו באים רק ערבים. אם בתוך צריף כזה היה מצוי ערבי היו הוילונות מורדים. כשהערבי היה יוצא מתוך „קן־אהבה" כזה היה עומד ומטיל את מימיו לתוך התעלה. המים המלוכלכים היו נגרים ומפיצים ריח מחניק. ערבים במכנסים רחבים היו חומקים אל תוך צריפים אלה, אבל לפני כן היו בוחנים היטב את הנשים שבתוכם וככל שאשה כזאת היתה שמנה יותר היו הוילונות יורדים תכופות יותר.

את המחזות של זנות גלויה ומלוכלכת זאת אינני מתאר משום שיש לי חשק לספר מעשיות פיקנטיות, אלא כדי להראות באיזו סביבה חיינו וכמה היינו צריכים להזהר כדי לא לנפול במלכודת השחיתות. לא כולנו נזהרנו, אבל לשבחו של הרוב הגדול יש לומר כי ארץ ישראל והאידאליזם הטהור של היהודים באותו זמן בארץ גרם שרק מעטים מאד מעדו רגליהם. הנהגנו במפרוזה ערבי נוכחים, שיחות על ספרות, על ציונות על א"י לאחר המלחמה. פועלים יהודים בא"י היו מתכתשים תמיד בכל שאלה קטנה אבל מעולם אינני זוכר התכתשות דומה לזו אשר במפרוזה. לאחר אסיפות כאלה היה רגש של סיפוק אצל כל בני הנעורים. דומה היה

עליהם כי עשו מעשה. לא סתם, אלא מעשה חשוב... הן דבר אחר אי אפשר היה לעשות בכלל.

בינתים נודע לנו כי המנהיגים מסתודדים משהו. ודוקא בנוגע אלינו. אבל לרדת לסוף ענינם של הסודות לא הצלחנו. מתדיינים, איפוא, מה לעשות בנו, אבל לעת עתה אסור לספר לנו. באלכסנדריה, כך נפוצה שמועה, מצוי זאב ז'בוטינסקי. אני ידעתיו עוד מאודיסה. את הפיליטונים שלו בעתון הרוסי באודיסה היה חותם בשם „אלטלנה". והנוער בדרום רוסיה היה קורא אותם בהתלהבות. אמרו עליו כי הוא אחד הנואמים הגדולים ביותר ברוסיה, אבל לא שמעתי אותו. אכן, ידעתי כי הוא מטיף לרעיון של צבא יהודי. מה עושה ז'בוטינסקי באלכסנדריה? לפי גילו היה צריך להיות מגויס לצבא הרוסי, איך יצא מרוסיה?

מילא, באותם הימים צעיר הייתי, וכל מעשה ז'בוטינסקי לא ענין אותי במיוחד, אבל שמועות הגיעו כי בשיחות הסודיות של המנהיגים ז'בוטינסקי הוא ראש וראשון. ואם כן הדבר, הרי שיש לזה שיכות לצבא יהודי, שיצורף לצבא האנגלי. איזה צבא, ומי החיילים לא ידענו בברור. ומה זאת אומרת להצטרף לצבא האנגלי? מה לנו ולאנגליה? ובכלל איך אפשר לגשת לאנגליה ולומר לה: אנו רוצים צבא יהודי בתוכך...

אבל באויר נשא רעיון שלא בוטא בגלוי, כי יהודים צריכים להצטרף לאנגליה. לפליטים המבוגרים במפרוזה לא היה אפילו ספק קטן כי התורכי ינחל מפלה במלחמה. איך יכולה תורכיה ה„חולה" להתמודד עם גבורים כאלה כמו אנגליה, צרפת ואפילו רוסיה? האימפריה התורכית מוכרחה להתפורר, טענו היהודים. אפילו קיסר וילהלם לא יעזור להם במאום. והאנגלים, אם הם מתחילים איזה דבר, אין כוח שיכול לעמוד בפניהם.

לנו, לצעירים, היה השכל־הישר שלנו.

כי תורכיה תנחל מפלה, הסכמנו עם המבוגרים, אבל אנחנו הרחקנו לחשוב, המשכנו לחלום שאם האימפריה התורכית תתפורר,

לידי מי תפול א״י? האם לא לידי האנגלים? הלוא היא מצויה במצרים. הן בעינינו ראינו את ספינות המלחמה שלה ליד חופי יפו. לשם מה צריכה אנגליה לשלוח אניות מלחמה לא״י אם אין לה מחשבה נסתרת לכבוש את הארץ? אמנם, אין סכנה בשביל אניותיה, כי בעינינו ראינו את החילים התורכים, — יחפים, בבלואים, עם רובים חלודים, שאינם יכולים לירות באניות המלחמה. הן, אניות המלחמה, נהמו נהמה אחת והחילים התורכיים נמלטו בבהלה.

אבל מה שיכות לזה ולנו? שאל בתמימות הבחור שמכר במפרוזה את סיג ריות פלג. ואז הסביר לו ראובן שהיה מבוגר מאתנו ואפילו גמר גימנסיה ברוסיה, בזה האופן: את אוגנדה רצתה אנגליה לתת לנו? לא רצינו לקחת את אוגנדה, אלא רק את א״י אנו רוצים, אמרנו להם. עכשיו שלאנגליה תהיה א״י, הרי השכל מחיב שהם יגידו לנו: הא לכם, יהודים, את א״י.

שכל־פכל, קרא פתאום הסקפטיקן הנצחי שבינינו, מכבי; אנגליה תלחם, חיליה יפלו במלחמה והיא תגיש לנו את א״י... מה יצא לה מזה? הלוא אנחנו יודעים שאין היא נלחמת לשוא, היא צריכה משהו להרויח.

גם דבר זה נתקבל על השכל, אבל ראובן הסביר שוב: אתם רואים את מצרים? אנגליה מצויה אמנם כאן, אבל הארץ שיכת למצרים. וכך יהיה הדבר עם א״י: הארץ תהיה שלנו, אלא שאנגליה תפקח עלינו...

אין דבר כזה מוצא חן בעיני, הטלתי אני את ספקי. מה זאת אומרת היא תפקח על א״י? וכי אנחנו ערבים פראים שיש לפקח עלינו? והרי אנחנו רואים זאת במצרים כי הבעלים האמתיים הם האנגלים. לקדיף יש פה דעה כמו לשמש בבית הכנסת, הוא רק מכבד את החדרים ומדליק את המנורות. גם לדפוק על השולחן לא מרשה לו הגבאי. לא, אמרתי בבטחון נעורים, אין הדבר מוצא חן בעיני.

מילא, שלא ימצא חן בעיניך, בטל אותי ראובן. תורכיה מוצאת יותר חן בעיניך?

על כך לא היה לי כבר מה לענות, אעפ"י כן לא היה הענין חלק. מוכר ה„פלג" הטיל בנו ספק חדש: אם לא נסיע בידי אנגליה הרי ודאי שלא נוכל לתבוע ממנה את א"י.

לסיע לאנגליה — איך? אנו כאן במפרוזה נסיע לאנגליה לקחת מהתורכים את א"י וכאן נולד החלום להצטרף לאנגליה במלחמה. שכן השכל מחיב שלא לשוא מונעת אנגליה מן הקונסול הרוסי לשים עלינו את כפתו. יש כאן כונה נסתרת. באויר רחף הרעיון על צבא יהודי. לפעמים קורה שאיש אינו אומר איזה רעיון ובודאי שאיננו מנסח אותו, אעפ"י כן הוא מרחף באויר. בלתי ברור. בלתי מנוסח. עכשיו צריך רק שיבוא מישהו ויביע את הרעיון ואז סבורים כולם כי הוא כבר בוטא מזמן. כך קרה הדבר בנוגע ללגיון, שמענו כי הסודות עם ז'בוטינסקי הם בנוגע לארגון לגיון יהודי שישתתף עם הצבא האנגלי בכבוש א"י, ונדמה היה לרבים מכולנו כי שמענו זאת מזה זמן רב. אעפ"י כן לא היה הדבר פשוט כ"כ. מפרוזה היתה נבוכה. המים העומדים ליד שפת הים, שהיו מכוסים ירוקה עובש ורקב, התחילו תוססים פתאום.

התסיסה התחילה קודם בגברי ולאח"כ עברה אלינו. גברי, ספרתי קודם לכן, היתה בטבורה של העיר. את הפליטים הראשונים מא"י שכנו בגברי. שם היו חדרים ואולמות, ולא צריפים, כמו אצלנו במפרוזה. בשל כך בלבד חשו את עצמם תושבי גברי חשובים יותר ואליהם באו לפני שבאו אלינו.

אלינו למפרוזה לא בא ז'בוטינסקי, בגברי הוא היה. מצאתי אצלי תמונה שבה מצולם ז'בוטינסקי עם כמה מאות תושבים מגברי. האנשים שכבר נרשמו והתנדבו ללגיון היה להם קשור בדש בגדם. גם ז'בוטינסקי יש לו קשור כזה. משמע הדבר, כי להלכה הוא היה שיך כבר לגדוד. אלא שהענין היה מסובך. ורק לאח"כ כבר באו גם אלינו למפרוזה ונודע לנו הסוד.

בשיחות עם לבונטין, עם גלוסקין, עם יודלביץ לא חדלתי מלטעון שלא כדאי להחזיק אותנו באלכסנדריה כסתם בטלנים כדי שנחזור לאחר המלחמה לא"י. סכנה היתה צפויה שאנו נתנון באופן מוסרי ולא נהיה עוד מסוגלים לחיי עבודה בארץ. פעם אמר לי יודלביץ שהיה בכלל איש לבבי: מה, אינכם יודעים כלל כי יש לנו שליחות היסטורית? וכששמעתי „שליחות היסטורית" רעדתי בכל עצמותי. אנשים צעירים, בפרט אלה שנשאו עדין בקרבם את שיר העבודה בא"י, מתמלאים מיד רטט לשמע הרעיון כי צפויה להם שליחות היסטורית.

איזה מין שליחות היא זו? יודלביץ התחרט כבר, כנראה, על שהפליט מלים אלה. אבל הענין היה אבוד כבר. הוא בקש ממני בכל לשון של בקשה שלא אגלה לאיש את הסוד. כי אם יודע הדבר לקונסול הרוסי הוא עלול עוד לקלקל את הענין. בקיצור, השליחות ההיסטורית היא — לגיון עברי, שיצטרף לאנגליה כדי לעזור לה לכבוש את א"י מידי התורכים.

אבל כאן התחילה התסבכות. עם הפקידים האנגלים דבר ז'בוטינסקי קודם כל על לגיון, אלא שלא הבינו זה לזה. הצד היהודי, בעיקר ז'בוטינסקי, לא חשב אחרת, אלא שהלגיון היהודי יצטרף לצבא האנגלי שעה שזה יתחיל לחדור לא"י. האנגלים סברו אחרת: לגיון יהודי, כן, למען א"י, גם כן, אבל רק בתוך א"י — זה לא.

עכשיו, כשאני סוקר חזרה את חמשים השנה הריני רואה עד מה לא מבוגר היה גם אז ז'בוטינסקי. מה משמע, שממלכה גדולה, כמו אנגליה תגלה את סודותיה? מי זה אומר שהיא בכלל מתכונת לכבוש את א"י? איזו ממלכה מסגירה את סודותיה הצבאיים? כדי שתורכיה תדע מראש וכדי שהיא תחזק ותבצר את א"י בעזרת הגרמנים באופן שהמלחמה תהיה יותר קשה? וכשהגיע הזמן לא רק לרשום אלא ממש לגיס, נתגלתה האמת כי שני הצדדים לא הבינו זה את זה. אנגליה אמרה כי הגדוד יצא לחזית ל מ ע ן א"י. משמע

לכל מקום שתהיה החזית ילחם שם הגדוד היהודי למען א״י. ז׳בוטינסקי רצה רק בתוך א״י, ואל תשלח אנגליה את הגדוד לחזית אחרת.

כשאני מהרהר עכשיו, אני מבחין שוב באיזו אי בהירות. מה משמע למען א״י ובתוך א״י? האם נתנה אנגליה אז, שנתים לפני הצהרת בלפור את ההבטחה הקלה ביותר מה ישיגו היהודים אם הם יעזרו לה לכבוש את הארץ? לי נדמה כי אנו היינו כ״כ נלהבים מהרעיון שיהודים ילחמו למען א״י, שאפילו לא חשבנו איזו זכות מיוחדת תנתן ליהודים שעה שאנגליה תגרש את התורכי מא״י.

ודאי, אנו רקמנו את חלומנו, אבל מצד אנגליה לא היה אפילו הרמז הקל להבטחה ממשית על זכויות היהודים. להפך, אם אנו קוראים עכשיו את דברי המו״מ מסביב להצהרת בלפור, אנו רואים כי שנתים לאחר מכן לא היה פשוט כ״כ לקבל מידי האנגלים תעודה שהיתה מטושטשת כ״כ ובלתי ברורה.

אכן, נראה הדבר שיש נסבות היסטוריות, המולידות מן רגש מוקדם, ואפילו אינך יודע במה לתלות את אמונתך או את תקותך, ואפילו כשהיינו כבר בגליפולי, עדין לא ידענו מה יוליד רעיון הגדוד. אעפ״י כן, לא עשינו מה שעשינו בעינים עורות. משהו יתבשל. משהו יוצר. לי נדמה, כי אפילו נילי אשר נהלה רגול למען אנגליה בא״י עצמה, לא היה לה כל הבטחה, קלה אפילו, מלונדון למען זכויות ליהודים בא״י. ולא כל שכן זכויות למדינה. היתה זו התפרצות ספונטנית אשר אחזה בדור היהודי הצעיר והדליקה את הפנטסיה. התפתח רעיון הגדוד. אנו, בני מפרוזה, כבר ידענו משהו על כך, אבל עדין לא בא איש אלינו ורק ז׳בוטינסקי נסע מאלכסנדריה משום שהוא דרש בפירוש שהגדוד ילך רק לא״י ואנגליה לא הסכימה לכך, — רק אז התחיל לרתוח הכל במפרוזה.

האסיפה הראשונה היתה נסערת. בא אלינו יוסף טרומפלדור, — גבה קומה, זקוף עם שיער גזוז נמוך, צבע שטני בהיר על גבי ראש איתן, והיו לו פנים יבשים. אנו כבר ידענו עליו. הוא היה בחינת

אגדה ממלחמת רוסיה ויפן. בפורט ארתור, כשנספה המפקד, נטל הוא על עצמו את הפקוד והחזיק במבצר זמן ממושך עד שנפל. הוא היה היהודי היחידי ברוסיה אשר זכה באות ההצטיינות הצבאי הגבוה ביותר. בבואו אלינו עוד התהלך בבגדים אזרחיים והיתה אצלו יד תותבת עם כפפה ואיזה רטט בחלק העליון, משהו גבוה מן הזרוע.

אבל פניו היו יבשים, מכווצים ועינים אפורות וצבע קפה שהבריקו מתחת למצח הנמוך, פנים שהשפיעו רגש של דרך ארץ ורגש של אמון בו. פנים שותקות היו אלה, ואפילו כשדבר היו הפנים שותקות. לא משום שפנים אלה היו קפואים בלי הבעה ובלי קשר עם מה שדבר, אלא משום שהוא בטא את האופי שלו וכיון אותו לשתיקה. הוא שתק והיה אצלו אוצר של כוח רוחני. שתיקה כובשת.

התאספנו באחד הצריפים. טרומפלדור לא דבר אידיש אלא רוסית. במשך הזמן הקצר שבלה בא״י לא למד לדבר עברית. הוא דבר כמה מלים ברוסית, ולאח״כ דבר כבר האיש שבא יחד אתו. רבים מתוכנו שמעו רוסית והמלים המעטות של טרומפלדור עשו עליהם רושם עז. הוא דבר פשוטות: מה יש לנו, אם אנו יוצאים למלחמה בשביל אחרים? הנה יש לו צלב גאורגי, שום יהודי ברוסיה לא זכה להצטינות כזו, יש לו שרוול אחד ריק. אבל הרדיפות על יהודים לא דלגו עליו. עכשיו הגיע הזמן להלחם למען היהודים...

יותר לא דבר. האחר דבר באידיש. כנואם דרמתי ואפילו בצוח קצת, אבל להשפיע השפיעו דבריו הפשוטים של טרומפלדור, שלא היה בהם פאתוס ולא דרמתיות. ויותר השפיעה שתיקתו, לאחר שישב והקשיב לנאום הנסער של מלוהו. הוא שתק ביושר רב כל כך עד שקראנו את המחשבות מעל מצחו הנמוך והמקומט דקות. הפגישות הבאות עם טרומפלדור, ובעיקר בגליפולי, הגבירו את הרושם והוסיפו עליו, כי הוא היה אחד מן האנשים הבודדים ביותר. אבל על כך אספר בפרקים הבאים.

האסיפה, אמרתי קודם לכן, היתה נסערת, להסתערות זאת של אנשים צעירים גרמה צפיפותם בצריפים. העובדה שהם סמוכים על שולחן נדיבים, הריקנות. במשך כמה שבועות של התגלגלות במפרוזה התפתח אצל הבחורים חוסר אמון. לטרומפלדור היה אמון מלא, אבל משום מה לא היתה אמונה, כי בבת אחת ינתן טעם לימים ולילות ללא מגמה וללא חזון. והיה רצון לצעוק סתם ולהתריע בשל המרירות שנצטברה.

מה משמע שאנגליה תקח ותצרף מאתנו לגיון מיוחד? וכי יש דוגמא לכך בתולדות הגלות שלנו? שאלות אלה נשאלו, כמובן, ע"י הבחורים האינטליגנטים יותר, אשר אהבו בכלל להשען על ההיסטוריה. האחד הביא אפילו ראיה מדוד הראובני אשר הדיח את היהודים בימי הבינים במעשיות על צבא יהודי. ראה ראו כי טרומפלדור מתלבט ונבוך. ודאי ששמע בפעם הראשונה על דוד הראובני. הוא שתק; אבל משהו רשם על פסת ניר. וכשבא בפעם השניה כבר ידע על דוד הראובני ולקח אותו, את הנסיך הכהה של מדבר ערב, כדוגמא להוכחה כי ליהודים במשך ההיסטוריה של הגלות היו תנועות לכבוש א"י בכוח, עם צבא עצמי. דוד הראובני לא הצליח, אבל לא כל פעם חוזרים בהיסטוריה הנצחונות או הכשלונות. נראה בעליל, כי האפיזודה על הראובני עודדה וחזקה אותו ובפעם השניה הוא דבר ביתר עוז. שמא ראה את עצמו כעין דוד הראובני?

מפרוזה סערה וסערה וחדלה, התחילו להרשם. פעם אחת בא אלינו איש צבא אנגלי דק גזרה, בעל פנים חדות, שפם זעיר ושפתים דקות — קולונל פטרסון, כך אמרו לנו. הוא יהיה המפקד העליון של גדודנו. הוא דבר אלינו באנגלית ומתורגמן תרגם לאידיש: הוא הסתיע בפסוקים מן התנ"ך. בפאתוס צונן אמר, כי הוא קושר את גורלו עם העם היהודי, משום שהוא מאמין בתנ"ך ובנבואה; כי אלוהים יחזיר את העם הנבחר אל הארץ המובטחת והקדושה. אין הוא משה, אבל הוא מתפלל לאלוהים שיזכה ויהיה יהושע

בן־נון בזעיר אנפין... ושמא הוא מדבר, חלילה, דברי אפיקורסות?

בהתחלה הורגש אי אמון אצל בני הנעורים אל איש צבא זר שרובנו ראה דבר כזה בפעם הראשונה. אבל כשהוא סים עבר רתת את כולם ומחיאות כפים סערו כסעור רוח על פני שדה שבלים. רבים לא התבישו אפילו להוריד דמעה.

התחילה דחיקה את השולחן שעל ידו ישב אחד עם גליון ניר גדול ורשם את המתנדבים לגדוד. כל אחד מאתנו צריך היה להרשם. וכשאני חתמתי את שמי דומה היה עלי כאלו חתמתי פרק מחיי. פרק חיים טרגי ומשמח.

כשהיינו כבר חילים אנגלים לא ידענו כמו מה הנגו. טרומפלדור בא למפרוזה לבוש במדי צבא חדשים מאד. העניקו לו את התואר קפיטן. לפי המדים היה זה תואר גבוה, אבל אנו לא ידענו מהי דרגתו של קפיטן בצבא האנגלי, מחוץ לזה שהמדים היו דומים לזה של קולונל. ומה ששיך לנו, הסתובבנו ימים שלמים, לא ידענו אימתי נהיה חילים באמת. יצא, שנרשמנו, אלא שאנגליה שכחה אותנו.

ברוסיה, ידוע ידענו, שאם אדם הוא טירון, כבר הוא עומד להשלח אל ה„מחלקה" שלו. וכאן הננו חילים ואנו מתרוצצים במפרוזה ואין איש שם לבו אלינו.

אבל, באמת, לא שכחו אותנו. פתאום הופיע אנגלי רזה וזימן את כולנו: הוא צריך ללמד אותנו אנגלית. מעשה יפה ללמוד אנגלית. איך ילמד אותנו אנגלית כשאנו צריכים להתאמן? וכי כך יוצאים למלחמה? הרי צריך לדעת להעמיד רגל, ולירות יריה בודאי שצריך ללמוד. השומע אתה, אמר מכבי, הדבר מתחיל לא למצוא חן בעיני. חיל חיב לדעת לצעוד אחת שתים, שמאל ימין. את מעט התורה של חילות ידעתי. איך הגעתי לכך? מעשה שהיה כך היה: בביתי, בבסרביה, צריך הייתי בגיל 18 ללכת לבחינת החזות החיצונית. ועדה צבאית, כפי שנהוג היה לגבי יהודים, צריכה היתה לקבוע לפי חזותי החיצונית אם אינני זקן יותר ממה שרשום

בתעודת הלידה. כיון שהייתי גבוה, כתפי היו רחבות, קבעה הועדה כי אני ראוי כבר לשרות צבאי ברוסיה. קבעו ותיכף גיסו אותי.

מובן, כי לא מצאו בי כל חסרון ותיכף ומיד הייתי לטירון. שלחוני לחרסון אל הגדוד השני בין גבוהי הקומה ורחבי הכתפים. בגדוד הייתי „עכבר אפור", כי כך קראו לכל הטירונים, שם למדוני אחת שתים, שגום מרש, ושמאל ימין. אלא שאת תפקידי החילי בצבא הרוסי לא סימתי. גמרתי הכל ביד רמה.

וכך היה הדבר: בקסרקטינים צריך היה לחפור במעבה הר כדי לבנות קולנוע. יחד עם חבורת „שקטים" ממחוז קלוגה, — גבוהים וחזקים, — עבדתי בחפירות אלה. השקצים מקלוגה נתנו בידי מריצה כדי להוביל את עפר החפירות. הם היו עשרה במנין וקל היה להם למלא את המריצה. אבל המריצה היתה גדושה וזה היה למעלה מכוחי לסחוב אותה, פעמים אחדות אמרתי להם: הבה ונתחלף, אחד מכם יסחוב ואני אחפור, אבל הם צחקו ולעגו לי: היהודון מחפש עבודה קלה. ואז נגשתי אל הרס"ר והתאוננתי בפניו. הוא גם כן לעג לי וכנה אותי בשם „ז'יד". הייתי צעיר וגם רתחן וסטרתי לו פעמים. מובן, שהיה בכך משום סכון רב, אבל הרס"ר נבוך כל כך משתי הסטירות ומחוצפתי שלא החזיר לי דבר. הוא רק אמר כי ידוח אל העליונים עלי. היתה צפויה לי העונשה קשה, באותו יום ששי ערקתי. פשוט: יצאתי משער הקסרקטינים, לקחתי בעל עגלה ונסעתי העירה אל חבר שהיה משתתף בעתון רוסי מקומי. קרוטי היה שמו, ובשנים הראשונות של הבולשביזם הוא היה עורך העתון „אוגוניוק".

לא הפכתי לחיל רוסי, והייתי עדין „עכבר אפור"; אבל את התורה „שגום מרש" למדתי. אפילו לכוץ את בטני בשעת צעדה, שכן לא פעם אחת היה בועט בי הקצין בבקרים הצוננים אל תוך בטני: — „סובר בריוחו", „אסוף את בטנך".

אז אמרתי למכבי: היודע אתה מה? כפי שאתה רואה אותי אלמדך את הפרשה הראשונה בתורת החילות...

מכבי היה אברך משי, בעל פנים של עלמה. אפילו הליכתו היתה נשית. משום כן, כנראה, קרא לעצמו בשם „מכבי", להכעיס את עצמו. ולצעוד צעידה חילית היה חלום אצלו. אדרבא, יראו נא, כי הוא גבר של ממש, חיל, ולא איזו דיסה נשית.

למכבי הצטרפו עוד אחדים והתחלתי ללמדם פרק בחילות. אבל באיזו לשון מאמנים? באנגלית? מי יודע אנגלית? ברוסית? אין לזה כל טעם. או אז נזכרתי כי בבן שמן צרף הסטודנט מוינה, בינגפלד, כדי לשחק את משחק הסקר. אבל בטרם לומדים את המשחק צריך לדעת את תורת הצעידה. אז יצרנו את המונחים האחדים בעברית, — ימינה, שמאלה, ישר עמוד, לך... ועם מלים מעטות אלה התחלתי ללמד את החברה במפרוזה את הכללים הראשונים של חילות. קשה היה לי בנוגע ל„זברי בריוחו". אחד מן החבורה היתה לו בטן שהוא אהב להבליט אותה דוקא מאד. „קח את הבטן"? מה זאת אומרת ל ק ח ת את הבטן? הוא לא יכול לקחת אותה ולהתהלך אתה. אז המצאתי המצאה משלי: בטן לפנים. אח"כ שניתי את ה„לך" ל„צעד". למושג „מרש" לא מצאתי תרגום עברי. מילא, יהיה בלי מרש, העיקר שהם מבינים אותי.

עם הבחור בעל הבטן היו קצת צרות, הוא היה תמיד מקדים ורץ לפני הכל ועד שלא בעטתי בו פעמים אחדות לא נכנע; הבעיטה בבטן כאבה לו בודאי אבל הוא קבל את הדבר באהבה. מכבי ציית לכל פקודה, על הרכינה הנשית לא ידע להתגבר. אפילו בגדוד, לאחר שבועות של אמונים נשארה אצלו הרכינה הנשית.

הרבה לא למדנו באנגלית, אבל את האמונים קנינו לנו. אצל ה„חברה" היה זה מין משחק עם קצת טרגיות. לא הפחד מפני מלחמה אלא הפחד כי האמונים אינם יותר מאשר פיזור השעמום. היה היו במפרוזה גם בחורות, אבל הבחורים לא התאהבו בהן; נראה, כי באויר של שעמום נובל גם פרח האהבה. כך אמר פעם דוד, שאהב לדבר בלשון פיוטית של משורר...

את מכבי מצאתי פעם כשהוא צועד לבדו עם מקל על כתפו.

הוא תאר לעצמו כי המקל הוא רובה. הוא נכלם כמו נערה ואמר: עם המקל יש לך תחושה יותר אמיצה... הבחור עם הלחיים הסמוקות חפש לו תמיד אמיצות־לב אבל כשהתאספו סביבו כמה בחורים זרק את המקל וברח. לא, זה לא עזר.

באחד הימים הודיעו לנו כי בעוד ימים אחדים אנו עוברים אל החולות שמאחרי אלכסנדריה. שמה נלון באוהלים, כחילים ממש, ושם ילמדונו להיות מוכנים. מוכנים למה? מובן, למלחמה. אבל היכן המלחמה? ושוב, איך הולכים למלחמה עם פרדות? ועכשיו אמר לי שוב מכבי: אתה שומע? אין הדבר מוצא חן בעיני. מי ילחם במלחמה, אנחנו או הפרדות? שמא נירה אנחנו והפרדות תנערנה... מכבי, אמרתי לו, בפעם הראשונה אני שומע ממך דברי הכמה. האמינה לי, כי גם בעיני לא היה זה מוצא חן אלו ידעתי, אלא שאיש מאתנו אינו יודע דבר, שמא יודע טרומפלדור, אלא שהוא שותק.

בינתיים התחילה הכנה קדחתנית ליציאה ממפרוזה והעברה לחולות; נראה, כי החולות נועדו לנו עפ"י הגורל. קודם לכן הלמנו על חולות ולא יצא דבר, אבל עכשיו נלך סוף סוף אל החולות. ומלבד זאת — לגור באהלים ממש כמו שגרו בני ישראל במדבר.

על החולות מאחרי אלכסנדריה הלבישונו מדים. לומר כי המדים היו מדי חילים נאים, תהיה בכך משום גוזמה. קודם כל לא נתן לנו שום סמל של איזה גדוד או בריגדה, סתם מעיל ומכנסים של חקי וכובע שחובשים אותו בכלל בארצות החמות. סרטים, אמנם, היו. לי למשל תפרו סרט לשרוול הימני. היו אחרים שנתנו להם שני סרטים אפילו. סרט אחד משמעו לנסקורפורל, שנים — קורפורל, ושלושה — סרז'נט. בשל מה נתנו לי סרט, אינני יודע עד היום הזה. לא הצטינתי, חלילה, בשום דבר; שמא משום שידעתי כבר את החכמה של „ימינה, שמאלה וקדימה צעד". האמת היא, כי את הסרט הקנה לי, עפ"י המלצה, רובין, בחור

מויטצ׳פל בלונדון, שהיה בעל שלושה סרטים, בעיניו נשאתי חן. אבל היה שם סרז׳נט אחד, דוקא בחור רוסי, ואשר למחלקתו נקלעתי והוא ירד לחיי; היתה אצלו שנאה עמוקה לכל דוברי עברית ובמיוחד לאלה אשר תיכף עם ההתחלה ידעו להציב רגל. הוא, שמו היה כליף, רצה להוריד לי תיכף את הסרט היחיד המסכן, אלא שרובין הגן עלי.

פרדות לא ראינו לעת עתה לנגד עינינו, ורק כשהיינו צועדים. טרומפלדור היה לבוש הדר, כקצין ממש, אלא שהוא היה מסתובב במחנה על החולות כאדם זר, הלויטננט האנגלי, רולה, שהיה נמוך בדרגתו מטרומפלדור, הוא ששלט בכפה. מילא יצעדו, יקדימו רגל אחת קדימה ורגל אחת אחורה. יעמדו נא וישעטו ברגליהם. ובלבד שהננו על החולות ויש מגמה לפנינו. מלבד זאת יש מה לאכול. הבוליביף מפחי המזונות כבר נמאס לנו עד לבחילה, אבל הוא טוב ממרק האפונה במפרוזה והתה הדליל עם הלחם היבש. לאחר שבועות של עזובה, שאיש איננו דואג לך, אתה נהנה שפוקדים עליך פקודות ומפקחים עליך ועורכים משמעת בשבילך במשך היום: קום ב־6 בבוקר, התלבש, אחת ושתיים, התרחץ, צחצח את האבזם שעל חגורתך. עמוד בתור. ציית. היה ממושמע. ומלבד זאת יש לך ההכרה, כי אתה עושה כל זאת למען א״י, שאינך יודע אפילו מה תהיה ואיך תהיה. איזה „למען" מטושטש, אלא שדמיונך מקדים אותך ומתאר לך כי זו תהיה א״י לעם ישראל, — ממש ממלכה.

הלילות על החולות היו פנטסטיים. החול זהר בחושך. וכשהלבנה האירה היה החול מנצנץ בנצנוצי זהב, צונן ולפעמים גם עם צל. וכשהכוכבים האירו היה החול כולו מנוקד ודומה כי הוא פוקח מיליון עינים. בלילה מכוכב וצונן שכבתי בחוץ בפתח האוהל. על ידי כץ, אשר היה קודם לכן סטודנט באוניברסיטה רוסית וליב, שהיינו קוראים לו „פלג" זה שהיה מוכר סיגריות „פלג" במפרוזה. מה תתן לנו אנגליה בא״י, שאלתי את כץ. הן הוא היה המבוגר

שבינינו וחוץ מזה היה סטודנט, ודאי שהוא יודע יותר ממני.

כץ היה עצלני בהלוכו. בכלל היה אדם של ישוב דעת. גם עכשיו בלילה עם כוכבים צוננים היה אצלו ישוב דעת ארוך עד שענה ואמר:

מה תתן לנו אנגליה, אלוהים הוא היודע. אבל מה אנו נותנים לעצמנו, את זאת אני יודע. וזה העיקר, — לדעת מה אנו נותנים לעצמנו.

התשובה לא נראתה לי, שכן מה אנו נותנים לעצמנו גם אני יודע. ובכלל הייתי אז בגיל שאין אדם חושב על „מה אני נותן לעצמי", ליב, שהיה מאמין גדול ואימפולסיבי, קפץ על רגליו:

מה זאת אומרת אינך יודע? אנגליה תתן לנו את א"י. הן בפירוש התנינו זאת. אנו מצטרפים למלחמה בשביל א"י. כץ את השם אני מסווה במקצת) לא מהר להכחיש את ליב. ראה ראו כי הדברים הם על קצה לשונו, אבל אין הוא מבטא אותם. טבע כזה היה אצלו: לדגור קצת על הדברים. צפרים, היתה שיטתו, צריכות לעוף אבל מלים אינן עפות. ליב התעצבן: מה הוא שותק? אם יש לו מה לומר יאמר ואל יוציא את הנשמה. כץ רחם על ליב והוא נתרתח קצת ואמר:

מאין נובעת סברתך כי כך התנינו? האם ראית במו עיניך מה התנינו או שמוע שמעת? זה הדמיון שלך התנה...

דבר זה חרה לי כבר קצת. מה משמע שאנו הולכים למען א"י? סתם לבטל לא חכמה היא. הן כך אנו יכולים לבטל את כל הציונות ואת חלום החברה שלנו שהתענתה בא"י בעבודה בפרדסים, בכרמים ובשדות התבואה.

החבר הקשיש שבינינו נרגע בשל עצבנותנו דוקא. אצלו זה בודאי מין בטוי של חן כמו אצל מבוגר. הוא עצמו השתעשע קצת במלותיו. נהג בעצם כמותנו. אנו תארנו לעצמנו כי הגדוד יוליד משהו, אלא שאת ההסכם עם אנגליה אין הוא מתאר לעצמו. לאח"כ הרהר קצת ופתח בקול לירי שלא היה רגיל אצלו:

כל כוחנו, כוח עמנו, הוא כוח הדמיון, אלמלא כוח הדמיון, האם יכולנו לעמוד בפורענות של הגלות? היהודי הדתי שהיה אומר בכל בוקר את ה„קרבנות" תאר לעצמו את בית המקדש, את המזבח, את לחם הפנים. הוא אפילו תאר לעצמו את העליה לרגל לירושלים לאורך ההרים, — הרים סביב לה, — ואת שלושת הרגלים. האח, ילדים, שומה עליכם עוד לחשוב הרבה כדי להבין שיש והדמיון חזק מן המציאות. כשאנו מדמינים אנו מאמינים. הדבר ימשך עד שנעמוד פנים אל פנים עם הדמיון שהפך למציאות ואנו נבהל.

אותה שיחה מתחת למיליוני כוכבים, על החולות, מאחורי אלכסנדריה, נשארה חרותה בזכרוני. בעיקר הדהים אותי הרעיון כי נבהל בפני ההתגשמות. האם נבהל חברנו המבוגר כך כשנוסדה מדינת ישראל? אינני יודע. אבל אני עצמי, בעמקי נפשי, נבהלתי. שמא אני צריך להתביש להודות בכך, אבל לי נדמה כי בימים הראשונים, בימי סערת השמחה, חשתי אצל יהודים רבים את הבהלה אשר כך דבר עליה לפני 50 שנים על החולות הצוננים והזהובים במצרים.

ליב, קפץ ממקומו: הוא לא רוצה לשמוע, הוא נכנס לאוהל, הוציא משם שמיכה של צמר והתעטף בה. נעשה קר, אמר. וחוץ מזה רוצה הוא לישון הלילה בחוץ. הכוכבים דובבים אליו...

מה מדברים אליך הכוכבים? שאל דוד בחיוך קל.

דברי חכמה כדבריך, רטן ליב ורבץ על החולות. בינתיים יצא כליף, הסרז'נט הזועם ופקד: הכנסו לאוהלים. לא כתוב בשום תקנות שחיילים ישבו ויביטו בכוכבים. משמעת, חברה, בלי משמעת מתמוטט צבא.

מהיכן למד כליף במהירות כזאת את כללי המשמעת אינני יודע, אבל להכנס לאוהלים נאלצנו. אנו עצמנו רצינו בעול המשמעת. אפילו ליב עצמו קם ממרבץ החולות ונכנס לאוהל. הכוכבים עקבו אחרינו והחולות כמו שלחו אחרינו את ניצוצותיהם. מי יכול היה לנחש, כי מיד לאחר אותו לילה על החולות

תתחיל עם בוקר ההכנה הקדחתנית למסע? ממש לתוך לוע המלחמה? כל כך התרגלנו אל החולות, עד שנדמה היה לנו כי לעולם נשכון בתוכם. אל תוך החולות חלמנו את חלומות נעורינו. הכוכבים שרו והרעיפו לתוך נשמותינו את שיר הנצח. ודאי שידענו כי אנו נחלצים למלחמה, אלא שבהכרה היתה המלחמה רק סתם מלה. כל חדש משדה הקרב לא הגיע עדינו, שום עתונים לא קראנו.

עם בוקר היתה מעוררת אותנו תרועת חצוצרה, עוד בטרם קפצתי ממשכבי שמעתי רעש. כולם דברו בלהט. כולם נשאו עדין את השינה בקולותיהם. מה קול התרועה הזאת? כליף עבר במרוצה ע"פ אהלנו וקרא לתוכו: התלבשו, אחת־שתים, הכונו...

למה להתכונן? אל המוח הרדום למחצה לא חדרה משמעות המלים, אבל לאט לאט התבהרה ההכרה. התרועה בחצוצרה היתה הבוקר שונה מן הרגיל. משום מה עלתה בזכרוני תרועת השופרות מסביב לחומת יריחו.

תוך רגעים אחדים היינו כולנו לבושים. בצאתי החוצה הקדים אותי פס אדום הבא ממזרח. החולות היו כהים כמו בלילה. הלילה, כך נדמה היה לי, הוא בחינת קלפה שהיום מתקלף מתוכה לאט לאט כהתקלף האפרוח מן הביצה. קודם הוא מוציא את מקורו ולאט לאט את ראשו ואת כנפיו. דוד ראה עד מה המום אני והוא אמר לי: על מה אתה מהרהר? על אפרוח שהתקלף מן הקלפה, עניתי לו. אתה משוגע, קרא בקול רם, ולי ניחא היה, כי אמנם משוגע אני.

ועוד בטרם הספקנו להתרחץ פקד כליף לעמוד בשורה. עמדנו חציינו בצל, זקופים כולנו, וטרומפלדור הגיע. הוא כבר היה לבוש הדר במדיו. חילוניות בפנים אבל חגיגיות בכל. השעה הגדולה הגיעה, אמר לנו. אנו עולים על אניה, יוצאים לקרב למען א"י. והוא אמר את הפסוק: זה היום קויתי לו...

לאח"כ עבר הפקוד לידי כליף. היו מוכנים ומזומנים עם חבילותיכם. נאכל ארוחת בוקר ונצא מיד לדרך. היכן הדרך, לא

שאלנו. חגיגיותו של טרומפלדור השפיעה עלינו. מלאה את נפשותינו וכולנו חרדנו. ומיד נשאנו על כתפינו את הצרורות הדלים. הטעינו אותם על עגלות שהיו רתומות לצמדי סוסים. אנו נצבנו ארבעה ארבעה בשורה וקולו של כליף רעם: קדימה צעד!

צעדנו על פני החולות. היום כבר התקלף מתוך הלילה. החמה זהרה רכה ונדיבה. קדימה צעד; קדימה צעד! היכן ה„קדימה", ה„קדימה" לוטה בערפל תמיד, אבל ישנו בחויה ואפילו במחשבה.

אחדים התחילו לשיר שאו ציונה נס ודגל מי ברכב מי ברגל. הזמר התפשט לכל השורות. כולנו שרנו. טרומפלדור עבר כל פעם על פני השורות ואעפ"י שהוא לא שר, היו פניו שרים; אבל כליף עשה העויות, רולה היה זועם. הוא אפילו נסה להטיל עלינו את השיר „איט איז א לונג וויי טו טיפרערי", אבל נכשל. הזמר שלנו היה „שאו ציונה נס ודגל".

כשהגענו אל האניה כבר עמדו שם צרפתים. הם עלו על האניה שלהם. הם הקדימו אותנו בעליתם. בטרם שהתחילו לעלות בכבש פרצה שירת המרסליזה. בעשור הראשון של המאה היה הנוער ברוסיה שר את המרסליזה. אבל מין שירה כזאת לא שמעתי עדין.

שמעתי קולות גבריים ועמוקי התלהבות, ובה בשעה גם עצבות; איזה טעם ל„שאו ציונה נס ודגל" שלנו!

חרש עלינו לאניה. עם קנאה כמוסה לעם היודע לשיר כך את הימנונו, נסינו לשיר את התקוה, אבל לי נדמה היה כי אנו מתבישים בפני עצמנו.

כשהיינו כבר רחוקים בתוך הים רק אז הודיעו לנו כי האקספידיציה שלנו מכוונת לגליפולי, ולא לא"י. באלכסנדריה, בטרם נוסד הלגיון, התרתחו רבים: בארץ ישראל, או בעד א"י. רבים טענו כי אם אנו מצטרפים למלחמה, אנו רוצים להשתתף בכבוש א"י, כדי שנוכל אח"כ לתבוע את הארץ למען העם היהודי. אחרים לא התעקשו. הם אמרו: אם אנגליה איננה נלחמת עדין בא"י,

אי אפשר לנו לחוות דעה ולהתערב באסטרטגיה המלחמתית שלה. אנו מצרפים לגיון יהודי עם דגל של א״י ובזה אנו שותפים לה והתביעות שלנו תהיינה אותן תביעות עצמן.

ואעפ״י שהלגיון היה מלכתחלה למען א״י רחשה בכל אחד מאתנו התקוה כי אנגליה עוד תעין בדבר ותתחיל את מלחמתה במזרח הקרוב בא״י ולא במקום אחר. עלינו על האניות, כרגיל, עם שירה ודמעות חנוקות — והעינים חתרו ובקשו שמא יראו ויבחינו בחופי הארץ. היה זה מוזר קצת: אנשים צעירים יוצאים למלחמה ואלו רעיונותיהם אינם נתונים למלחמה עצמה והלבבות מלאים לא פחד אלא כסופים לחופיה של הארץ אשר עוד מעט ויראו אותם.

האם היה זה אידיאליזם? אינני יודע. יתכן שלא ידענו עדין על זועות המלחמה כשם שהעולם לא ידע עדין בימי המלחמה של 1915, וכל הענין נראה לנו כמין הרפתקה. אבל לבטל כליל את נקודת האידיאליזם אינני רוצה, שכן אותם צעירים אשר חששו והיו אחוזים אימת מות לא לפול, חלילה, בידי הקונסול הרוסי שהיה שולח אותם לשדה הקרב הרוסי, — אותם צעירים עצמם הצטרפו ללגיון בהתרוממות רוח, בחגיגיות שהיה בהם, ללא ספק, מכוח האידיאליזם.

בבוקר, לאחר לילה של נדודי שנה, ראינו בעליל כי האניה מרחיקה ומרחיקה אותנו מן התקוה הכמוסה — מא״י.

לאח״כ גלו לנו כי אנו נוסעים לכבוש את הדרדנלים ויחד עם הרעד שתקף את הלב, — בכ״ז לא א״י, — היה מורגש כאב במשהו קרוב ללב: הדרדנלים גם הם ענין יהודי. בביהכ״נ היתה הפוליטיקה נדרשת תמיד על התורכים והדרדנלים. על הדרדנלים ספרו הבקיאים והמלומדים נסים ונפלאות ואצל היהודים מקובל היה כי את הדרדנלים לא יכבוש איש...

עכשיו אני מפליג „לכבוש את הדרדנלים", מובן מאליו כי גם לאנגליה יהיה חלק במעשה זה, אבל יהיה זה מעשה יפה, אני

„אכבוש את הדרדנלים". מה יאמרו לכך החכמים הגדולים, הפוליטיקאים אשר בביהכ"נ של השוחט?

באניה היו אוסטרלים, הודים, ניוזלנדים, קצת אנגלים, אבל איש מהם לא היה מקורב כמונו לדרדנלים. כמונו, קומץ הצעירים היהודיים. ודאי, לא"י היינו נוסעים ביתר נכונות, אבל הרגשנו כי בדרדנלים אין אנחנו זרים לגמרי.

במה נכבוש את הדרדנלים? אנו, חילי הלגיון היהודי, איננו מוכנים לכל הדעות לכבוש הדרדנלים ובכלל למלחמה התאמנו רק שבועות מעטים. אנגלית לא ידע איש מאתנו. תכסיסי המלחמה היו זרים מאתנו, ועדין לא ידענו ללכת כראוי לצלילי המוסיקה הצבאית, והנה שולחים אותנו לכבוש את הדרדנלים. אבל האוסטרלים עודדו אותנו, אלה היו בחורים משופעי חיים ועל ספון האניה הם הוכיחו את יכלתם לרקוד, לנפנף ברובים, לכון אותם למטרה, עליהם, כך נראה, אנו יכולים לסמוך.

ההודים היו בשבילנו בחינת חידה: קטני קומה היו, לחייהם שקועות, עיניהם תועות, רבים מהם בעלי זקן שחור, — איך יכבשו הם את הדרדנלים? אבל אם התבוננתם אליהם היטב, הבחנתם בגופיהם הרזים כוח נסתר, ככוח אשר אתה מוצא בנמרים רדומים, אלה הזזים בקושי, אבל אוי ואבוי לאלה אשר עליהם יקפצו. אפילו בינם לבין עצמם לא היו ההודים מדברים! הם ישבו עם רגלים מקופלות מאחוריהם והביטו בעצבות על המים הקודרים של הים התיכון, דומה כאלו שקעו בשנה של נירונה.

הלגיון היהודי מיועד היה למשאות, אבל ימים אחדים לפני שעלינו על האניה חלקו בינינו רובים, — ישנים, חלודים. בקנאה הסתכלנו באניה על האוסטרלים שרוביהם היו מבריקים, חדשים, ונוצצו לעין השמש. אבל גם עם רובים חלודים לא ידענו איך להשתמש. הראו לנו פעמים אחדות איך צריך לאחוז ברובה ואיך צריך להצמידו אל הלסת הימינית שעה שיורים בעמידה, ואיך להשען על הברכים כשיורים מתוך כריעה, אבל אפילו פעם אחת לא ירינו ולא היה לנו

כל מושג על קליעה למטרה. נראה הדבר, כי את הרובים העניקו לנו כדי שנראה כחילים אמתיים. ולא נהיה דלים בעינינו לעומת האחרים.

מילא, יהיה בלי רובים. יורים לא נהיה במילא במלחמה זו. אבל איך לנהוג בפרדות היינו צריכים לדעת בכ"ז, וגם זאת לא ידענו. רק שעה שהיינו על ספון האניה הראו לנו את הפרדות, שעליהן נצטרך להסיע מזונות ונשק. הפרדה אינה בחינת תורה גדולה, אבל שעה שנגשתי אל ה„יעודה" לי, בעטה בי בכוח כזה שחשכו עיני. לא, אמרתי לנפשי, את הדרדנלים לא תכבוש כבר. לאל, אם הדרדנלים לא יכבשו אותך...

ובאמת „כבשו" הדרדנלים רבים מאתנו, כפי שאספר להלן. לעת עתה אנו מצויים בפרק בואנו אל הדרדנלים בצהרי יום מאוחרים.

הפסגה ההררית של חצי האי גליפולי נגעצת בים ומרחוק היא נראית כגמל ענק המנענע על גבו הגבנוני משא כבד. מילין רבים ממרחקים נראה היה גב הגמל. כולנו היינו על ספון האניה והבטנו ברעדה אל האניה (המתקרבת אל פסגת הארץ).

לפתע פתאום קרע פצוץ את האויר הבדולחי. עכשיו, דומה הדבר, הננו שכנים קרובים למלחמה. היהודי מקוקז, זחר, השמיע זעקה דומה כאלו הפצצה נפלה עליו. זחר היה בעל קומה גבוהה, בעל בשר, עם פנים נקובי אבעבועות, עם עינים קטנות ושחורות אשר חפשו תמיד משהו. לשם מה בא הוא לא"י, לא יכולתי להודע אף פעם. לאלכסנדריה שלחו אותו יחד עם כל יהודי רוסיה ובצריף של מפרוזה הסתובב אובד עצות, דומה כאלו העולם איננו שלו. הוא התהלך בשמלה רחבה ירוקה, פרחונית ועם כובע פחוס שאם אתם רוצים זהו כובע טטרי. הוא היה מן הלגיונרים הראשונים וכך, בשמלתו, צעד בחולות מצריים. הקצינים האנגלים אהבו אותו. הוא ידע את תכסיסי הצבא יותר מכל השאר וכשכל השירה שלנו צעדה, הוא היה הראשון בשמלתו הירוקה, הפרחונית וכובעו הקטן.

עכשיו הוא לבש מדי חאקי צהובים, שהיו צרים עליו וכרסו בלטה כמין שק טעון. זחר היה מפורסם בינינו כאיש גבור, ולא

פעם הציגו הקצין לפנינו כמופת: הביטו וראו, זה חיל... עכשיו, כשהפצוץ הראשון הגיע אל אניתנו, הוא היה הראשון שזעק מיאוש. הבטתי בו וראיתי שעיניו הקטנות הפכו לזגוגיות, שדמו ברח מפניו וכרסו היתה תלויה כשק מורק. הפצוצים נשמעו עכשיו זה אחר זה, וכבר ראינו אפילו את העשן שרבץ בעננים כבדים על פסגת הארץ. רגלי זחר דומה כאלו נקטעו. ראיתי את ברכיו מתכופפות והוא ישב על הספון כמאובן.

זחר, טענתי אליו ברוסית, יען כי לא ידע לשון אחרת, — מה אתך? קום על רגליך, הלא אתה הטוב שבחילים...

זחר הביט בי בעינים מזוגגות ולא ראה אותי. הוא התחיל לדבר אל עצמו בקול חנוק, שהיה בו משום בכי:

— אברהם אבינו, עליו השלום... יעקב אבינו, עליו השלום...

קראתי לחבר שלי ושנינו הורדנו אותו מן הספון. בא אליו רופא, השקה אותו טפות והשכיב אותו במטה.

אברהם אבינו עליו השלום, שלו, רדף אותי על הספון ועיניו המזוגגות דקרו אותי. האניה המשיכה בינתים בדרכה. האוסטרלים היו עכשיו רציניים: הם ראו לעיניהם את המלחמה והרגישו שאין זה שעשוע. הם דברו ביניהם לבין עצמם בקולות מרוגשים, הצביעו כל הזמן על ההר והפנו את ראשיהם. אחד מהם דחק אותי בשובבות ואמר אלי: WAR... זו היתה המלה היחידה אשר הבינותי ושמעתי בה כעין אזהרה: אחי, כאן אין משתטים.

על האניה היה רעש רב. קצינים פקדו פקודות, האוסטרלים התחילו לרוץ למטה אל תוך התאים, אפילו ההודים נתקפו אי־שקט ורצו למטה. על הספון נשארנו רק אנחנו, חילי הלגיון היהודי. לא נתנו מנוחה. עכשיו כבר היינו אניות אחדות ליד החוף, אניות מלחמה אפורות, שירקו אש. לאחר רגעים אחדים עלו האוסטרלים לסיפון, לבושים מדים עם הרובים על כתפיהם וילקוטיהם על גביהם. אותם הציבו לכל אורך האניה בשלושה טורים ואותנו דחקו לקרן זוית. מה אנו עושים כאן בעצם? כמחותנים בחתונה זרה, שאין איש שם לב

אליהם והם מכשול לכולם. אפילו בחתונת דמים, נראה, שאין רוצים להיות מחותן זר.

רובין, הבחור מויטצ'פל אשר בלונדון. אשר דבר אנגלית — היחידי ביניבו — ומשום כך ענד שלושה סרטים על זרועו השמאלית, העיז והסביר לנו, כי אותנו משאירים לשעה מאוחרת יותר. הה, אנו נצטרך לעשות הרבה... הקצין אמר לו זה עתה, כי בשבילנו מוכן מי יודע מה... רובין זה העמיד כל הזמן פנים של גדול, — איש לונדון ומדבר אנגלית, — דומה כאלו הוא עצמו קצין. אבל אפילו הוא הרגיש, כנראה, עצמו פחות ערך לעומת האוסטרלים. הוא נגש אל קצין אחד, אל קצין שני, שאל משהו אבל איש לא שם לבו אליו... הוא נעלב וכבר היה רק אתנו, בין בני עמו.

האניה עגנה, ועכשיו היינו בשכנות עם כמה אניות משא. סמוך לנו, — ממש ספון אל ספון, עמדה אנית המלחמה „קווין אליזבט", לפתע פתאום ירתה אליזבט פגז ואניתנו נזדעזעה זעזוע רב. סאשה הצעיר — בחור מקישינב, שלא היה עדין בן י"ח, התעות ובטרם הספקתי להציץ בו וכבר היה רבוץ על הקרקע. אליזבט ירתה בינתים עוד פגז וסאשה כבר התגלגל לרגלינו. סאשה היה בחור עליז והיה שר פזמונים רוסיים בצריפים ופעם אחת כשהשתכר בבר אשר באלכסנדריה, היה צועק שהוא סנין...

עשן הפצצות הכהה את האויר הטהור של הערב. מן החוף לא שמענו שום יריות ונדמה היה, כי איש לא יפגשנו באש שנרד אל החוף. ואם כן, למה זה ממשיכות אניות המלחמה ויורות? מי מפריע לנו לרדת? האוסטרלים שעמדו בטוריהם התחילו לשיר „איט איז א לונג וויי טו טיפררי, איט איז א לונג וויי טו גו". את השיר הזה ידענו אפילו אנחנו, יען כי כל אלכסנדריה היתה שרה אותו, ואז לא יכולת להיות חיל אנגלי אם לא שרת „טיפררי". סאשה קם מן הרצפה, עיניו היו פראיות, פניו חורים והוא נצטרף ל„טיפררי". הוא רצה בכל נפשו כי קולו יעלה על כל קולותיהם של אלפי האוסטרלים.

הקצינים התרוצצו עכשיו בין טורי החילים, פקדו פקודות ומיד

ראינו כי הורדו סולמות של חבלים מן האניה. האוסטרלים התחילו לרדת בסולמות עם כל המטען שלהם ואחד אחד עלו על רפסודה ענקית שעגנה ליד אניתנו. הרפסודה נתמלאה, ראש על ראש עמדו האוסטרלים. את הרובים החזיקו ברמה, כמוכנים לירות. הרפסודה הפליגה ואחרת עגנה לידנו ושוב ירדו אוסטרלים בסולמות. הם כבר נתונים במלחמה לחש באזני דוד. והיכן אנחנו? שאלתי אותו באירוניה, באוניברסיטה?

הוא רגז עלי והתחיל לדבר עברית.

אניתנו התרוקנה לאט לאט, הלילה ירד, עכשיו ראינו לא רק את העשן של הפצצות אלא גם את האש. רובין בא במרוצה ובשר לנו כי עוד מעט נרד גם אנחנו. אסור לנו לקחת דבר אתנו, המטען יובא אלינו למחנה.

היתה צנה, מן הים נשבה רוח. היריות קרעו עכשיו את הלילה. הודים עמדו על הספון ולמלמו משהו. הסולמות היו תלויים, כמוהם כצלילים שחורים. רובין היה נעלם כל פעם, דומה כאלו הוא האחראי לכל האסטרטגיה של המלחמה. כל פעם הביא לנו בשורה חדשה: אנו נוביל נשק... יתכן שנירה עוד הלילה... התורכים רובצים על ההרים... היו נכונים! אנו הולכים... ואמנם הלכנו. בחושך ירדנו בסולמות. יותר משראינו את הפרסודה גששנו אותה. בעוד כמה רגעים נמלאה הרפסודה ולאט לאט הפליגה לחוף. איש לא ירה מולנו מן החוף. הצנה והעדר־הידיעה חדרו אל העצמות. מעל לראשינו המטירו אניות המלחמה פגזים. הנה הנה, כך נדמה לנו, יפול גם עלינו. אבל הוא רץ עם שריקה ומתפוצץ אי שם במרחב. עמדנו צפופים ודחוקים. אני שמעתי איך רעדו עצמותיהם של האחרים. הרגש הרגשתי איך כל הריתי רועדת...

ההפלגה על הרפסודה נמשכה 20 דקה והנה ירדנו אל האדמה. ירדנו ונדמה היה לנו כי נאבד. דמויות כהות עומדות על החוף, כל פעם שאחד מאתנו מעמיד רגל על האדמה תופסים אותו, מעמיסים על הגב: שא! לאן לשאת? אני הרגשתי על גבי את המשא הנוקשה, לא ידעתי מה יש בו, אבל הלכתי...

אעפ״י שהיה חושך, ראיתי שאנו נתונים בין שני הרים. לא הרים גבוהים אבל מלמעלה מומטרת אש. בהיותי על האניה לא ראיתי מה נעשה כאן. סבור הייתי כי התורכים אינם כאן בכלל. עכשיו הבינותי כי התורכים הם על שני ההרים ואנו באמצע, בעמק. מלמעלה יורים התורכים ואניות המלחמה קולעות אליהן כדי לגרש את האויב מן ההרים. המשא מכריע אותי תחתיו. אני הולך. אחרים הולכים לפני ואני אחריהם. הם לא יודעים לאן נגיע וגם אני לא יודע מה נעשה עם המשאות. אבל מי זה יודע משהו בלילה משוגע זה?

זרקורים קטנים בורקים. אל מולנו באים אנשים הנושאים על אלונקות פצועים. למאות נושאים אותם עכשיו, אני כבר שומע אותם נאנחים, מחרחרים, בוכים. אני רואה כבר אנשים מתבוססים בדמם. רגלי דורכות על דם והאלונקות עם הפצועים אינן פוסקות.

אני הולך, אחרים הולכים, ואני אחריהם. אחד מן האוסטרלים בא במרוצה אלי, זורק את הצרור מעל גבי וסוחב אותי. לאן הוא סוחב אותי? מה שהוא אומר אינני מבין, אבל אני מרגיש ברתת שבידיו ודומה כאלו הוא שופך את הרעדה אל תוך כל עצמותי. הוא מראה על כמה אנשים השכובים על הקרקע. בידיו הוא מסביר לי ששומה עלי לקחת אחד מהם על גבי ולשאתו. אני לוקח אחד מהם ומרגיש שדמו נגר עלי. החיל שותק. ואני לא יודע אם הוא חי או מת. אני נושא אותו, חזרה אל החוף. שם חוטף אותו מישהו מעל גבי ומעלה במקומו צרור חדש כמקודם, שעה שרק ירדתי אל החוף.

ומשני ההרים ממטירים אש, אנחות מתערבבות עם הרחור דמים. ואני הולך עם משאי, אחרים הולכים ואני בעקבותיהם. העמק שלנו לח עכשיו, — אם מדם ואם מטל. הרגלים דביקות, המשא מכריע את כתפי.

עכשיו לא העמידני שום איש. דקות רבות נשאתי את המשא עד שהרגשתי בחושך כי מישהו לוחש לי משהו. הבינותי כי כאן עלי לפרוק את המשא. אלה היו חילים שירו מרובים וממכונות יריה. את הצרור שלי פתחו תיכף ומיד ורק אז ראיתי כי נשאתי על גבי כדורים.

כמו צמאים במדבר חטפו החילים את הכדורים והטעינו את הרובים. אחד מהם דחק אותי: חזור! אז הלכתי חזרה, אעפ"י שאלו לא הלכתי לא היה מבחין איש בזה. אבל במלחמה הולכים. כולם הולכים וגם אתה הולך עמהם. אנשים צמאים כל כך, הם זקוקים לכדורים... כן, ראיתיו מביא גם כן צרור, הוא רץ בחזרה, וכן סאשה. וגם זאכאר היה כאן, הוא המשיך לזמר „אברהם אבינו, עליו השלום" אבל הקדחת של הריצה, של ההבאה, של הנסיעה, של טעינה, של פריקה, אחזה בו כמו שאחזה בכולנו. הזמן עמד. נשארו רק כדורים... כדורים... וההרים המטירו אש.

התחיל להאיר היום. עכשיו ראינו בבירור היכן אנו בעולם. העמק היה שטוף פצועים ומתים. ההרים הפסיקו את היריות. גם האניות השתתקו. עלתה שמש, — שקטה, רחוצה. בצד אחד של הר ראינו מצודה הרוסה העומדת עם קירות שחורים כמו לאחר דליקה. מן הצד השני נראו סלי ענק, שהשחירו מן הפצצות.

יותר לא שלחו אותנו עוד. צנחתי על האדמה. על ידי נפל זחר. מאין בא זמר הצפרים? עגל בא בקפיצה מן ההר, הביט סביב בעינים גדולות והתחיל גועה. עכשיו שקט, המתים ישנים. הפצועים נאנחים בקול נמוך. העגל גועה והצפרים מזמרות. סופו של ליל סיוט.

אי משם הופיע רובין. הוא נראה כאלו ישן כל הלילה. הוא כבר ידע הכל. אניות המלחמה גרשו קודם את התורכים אל ההרים, לאח"כ ירדו האוסטרלים אבל האש הומטרה מן ההרים. החילים היו צפופים על הרפסודות ולא יכלו לזוז. כל מי שפגע בו כדור נשאר על הרפסודה. אלפים נפלו כך. בעמק היה עוד גרוע מזה. לירות אל ההרים אי אפשר היה ואלו התורכים ירו מלמעלה למטה. מי שנפגע מכדור נשאר בעמק... אתה יודע, גם סאשה נפל... אלפים... אלפים...

לבסוף כבר לא שמעתי דבר. השנה הברוכה ירדה על עפיפי... פטיש דפק בראשי ולאן שהסבותי את הראש הוסב גם הפטיש. הדפיקות היו כבדות, אטומות. הרגשתי שאני עומד על רגלי, ואני כבול, והפטיש מלמעלה נועץ אותי אל תוך האדמה כמו שנועצים עמוד. את רגלי

איני יכול להזיז, — הן כבר שקעו באדמה ורק את ידי אני מניע...

קרעתי את עיני וראיתי כי מעלי עומד אדם. מה הוא רוצה ממני? מה הוא דופק על ראשי? וכשחזרו אלי החושים הוברר לי כי הנני בשדה קרב. והעומד עלי היה הסרג׳נט מהגדוד שלי, אנגלי. הוא העירני, עכשיו קפצתי על רגלי והשנה הכבדה נפלה הימני כנפול שמיכה עבה ושעירה. הסרג׳נט הגיש לי שתי פרדות עם רסן והראה לי לאן עלי ללכת. אחרים כבר הלכו לפני ועכשיו גם אני צריך ללכת.

פרדה אחת היתה חומה, עם עינים מטומטמות ומטושטשות. הפרדה השניה היתה לבנה ועורה הפך לאור השמש, ל כ ח ל ח ל. את הפרדה הלבנה אחזתי ברסן באופן שונה משאחזתי ברסן הפרדה החומה, דומה כאלו בידי להערות אליה את אהבתי.

העמק נשם עכשיו שלוה, דומה כאלו המות איננו משתכשך כאן בנחלי דם. המצודה סד־אל־בכר נצבה על התל, מימין, שחורה מעשן והקירות מנוקבים באופן גרוטסקי.

על התל משמאל היתה חורשה דלילה. העצים היו חרוכים והענפים הערומים כמו ננעצו באויר הצח. התגוללו סביב מעילי חילים, נעלים, כובעים שרופים. פצועים לא היו כבר כאן וגם מתים לא היו. במשך הלילה הוציאו האנגלים את השרידים האחרונים של המות, העלו אותם באניות ליד החוף והיום הופיע כאלו חף מפשע וכאלו אידילי. האויר שהנו מלא בלילה פצוצים, זעקות אנוש, גסיסות, שר עכשיו שיר של אביב מוקדם. ברתת של תחיה מתוך שכרות של פריחה וסד־אל־בכר נראתה כמין ארמון מימי הבינים שהזמן החריב אותו, אלא שהוא נושא עוד בתוכו את הד הזמנים הקדומים, שעה שתססו בו חיים ושמחה.

את הפרדה החומה החזקתי איתן ברסן ואת הפרדה הלבנה נהגתי באופן חברי. הייתי מרוחק מן השאר כמאה צעדים, בדיוק כמה שנחוץ כדי לדעת איך ללכת בעקבותיהם ובכל זאת מנותק מהם. יצאנו מן העמק ולפנינו נפתחה ערבה רחבה שהיתה נטועה עצים כדי לרכך קצת את העירום והשממון. פרדותי הלכו חרש, כמציות, באמצע ביניהן

צעדתי אני ובראשי לא נצטיר כלל שאני בתוך מלחמה. הלכתי בצעד קל והרגשתי ברתת של עור הפרדה הלבנה שהיתה קרובה לי.

מרחוק שמעתי שירם של חברים אחדים. הם שרו זמר ארצישראלי ואני החזקתי בנגון אחריהם. בזמר היו געגועים לא"י, אמונת נעורים, קלות דעת.

„מי יבנה הגליל? אדיר יבנה הגליל"... קולי מתנשא יחד עם זמר החברים ומתמזג אתם. הפרדות מהלכות חרש, מצב הרוח שלו. „גבור יבנה הגליל" — לילה לפני זה הומטרה אש, שקרעה לגזרים חיים של אלפי אנשים ועכשיו אני צועד עם רגש כאלו התעוררתי משנת סיוט וראיתי שאני חי וכל חושי שותים את הטפות הטהורות הרכות, הקטיפתיות של השמש אשר מעלי. צפצוף דק מעין ציוץ של צפור, אבל חריף וחותך ואף לא הפניתי את ראשי, לא ידעתי עוד מה משמעותו של צפצוף זה. הפרדה הלבנה עמדה לרגע ומשכה בראשה. לאח"כ המשיכה הפרדה צעדים אחדים ועמדה מלכת. אלו עשתה כן הפרדה החומה ודאי שהייתי מושך ברסן וגורר אותה הלאה. אלא שהפרדה הלבנה היתה חביבה עלי, ביד הרגשתי את רתת הפחד אשר חלף את גופה הלבן. עמדתי לרגע וראיתי חוט שני ברקה הימנית של הפרדה. החוט היה דק והאודם היה אודם של קצף.

הצפצוף הדק לא היה ציוץ של צפור אלא של כדור. בין העצים עוד נחבאו חילים תורכיים וירו ממחבואיהם. הפרדה עמדה כמשתוממת ולא ידעה למה נעשה לה חם כל כך ומאין זרם זה הנגר ישר אל פיה. היא לקקה בלשון את דם עצמה. פס העור הלבן הוכתם באודם. הדם התחיל נגר ביתר עוז, הפרדה כבר פערה את פיה והשתהקה מדם עצמה. הזרם האדום כבר לכלך את כל חזה. הרעדה בעצמותיה נסערה יותר.

הפרדה שלי, שהיתה קרובה לי כל כך, שעוד אחזתי ברסן שלה, שתתה את חיות עצמה והשתוממה באלם על החמימות הזורמת לתוך פיה. הסרז'נט האנגלי הגיע עדי והתחיל צועק, — כנראה על שעמדתי במקומי. הוא הבחין בפרדה והמלים עמדו בגרונו. הוא ראה את משחק

החיים והמות ולרגע קט נדהם גם הוא מן המחשכים. אבל מיד הרגיש בחולשת עצמו; החיל בעל הנסיון והנוקשה, שלף באלם אקדח וירה כדור לרקה השמאלית של הפרדה... מן הרסן לא הרפיתי עדין, אלא שהפרדה כרעה תחתיה והרסן נשמט מידי. הפרדה הלבנה רבצה על האדמה, נחרה וחרחרה, הפרדה החומה לא שמה כלל לבה לגסיסת חברתה, עמדה מטומטמת והתבוננה בנקודה ליד רגליה. ומרחוק הגיע אלי קול הזמר של חברי: „מי יבנה הגליל, טהור יבנה הגליל..."

הם הגיעו רק רק למלה ט' וכאן הוציאה הפרדה את נשימתה האחרונה. הכדור מיועד היה לפגוע בי, אבל אני הייתי באמצע והפרדה היתה קרבן לחיי...

ורק כשהפרדה הלבנה רעדה רעידה אחרונה ופשטה את רגליה, התחילה הפרדה החומה לנעור. נראה הדבר, שרק עכשיו חשה באימת המות וזעקה כנגדו בכל כוחה. אני המשכתי והחזקתי ברסן הפרדה החומה אעפ"י שידי רעדה.

הבהמה משכה לפתע פתאום בכל כוחה והתחילה בורחת. אני לא הרפיתי מן הרסן, דומה כאלו נאחזתי בו בכוחותי האחרונים. והיא משכה אותי, גררה, רצה ונערה. הרגשתי כי כל עצמותי נזדעזעו, הרגלים נשאות מעצמן, האצבעות כרוכות ברסן עד שהדם התחיל נוזל מהן.

מיד הרגשתי כי הנני בודד, אין איש סביב ומי יודע כמה זמן תגרור אותי הפרדה אחריה. לפתע פתאום הופיעו קצינים אחדים, אחד בעל קומה נמוכה וכתפים רחבות, שפם דק ושחור, חסם את הדרך בפני הפרדה והכה באגרופו אל מצחה, הפרדה נתבלבלה לרגע והקצינים האחרים אחזו ברסנה. הקצין נמוך הקומה הביט באגרופו, בחיוך הראה לנו כי העור ירד. הסרג'נט שלי הגיע בריצה וכשראה את הקצין נמוך הקומה נמתח כולו ועמד דום. הבינותי כי לא רק ענין של משמעת ודרך ארץ של חיילים בפני קצין נתגלה כאן, אלא גם התפעלות ממראה עיניו. המקרה נמשך דקות אחדות, אבל ראיתי כי על הסרג'נט שלי עברה מהפכה גדולה. מה קרה כאן, לא הבינותי. הקצינים הלכו לדרכם

ורק הסרג'נט לא יכול להתאושש. רק לאחר מכן, בעזרת מתורגמן, נודע לי למה נודעזע כ"כ הסרג'נט: הקצין אשר עצר את הפרדה והציל אותי ממות בטוח היה רב אלוף המילטון, המפקד העליון של החיל האנגלי בגליפולי.

לאורך קילומטרים אחדים נגררתי עם פרדתי היחידה. הסרג'נט הראה לי את הדרך ואני הלכתי עד שהבחנתי במחנה. מרחוק ראיתי איך חילים חופרים בורות, אוהלים צומחים ועולים. מכוניות גדולות וכבדות פורקות משאות של מזונות.

קילומטרים אחדים אלה הלכתי לבדי והם כאלו רבצו על רוחי הקרבה קצרת־הזמן אל הפרדה הלבנה מלאתני גלמודיות. כשהבחנתי באוהלים פרצה זעקה מגרוני, דומה כאלו הגעתי לאחר ימים של נדידות במדבר אל ביתי. אפילו פרדתי התחילה צועדת ביתר ערות עד שהגענו אל המחנה. לא ידעתי אם הגעתי אל שלנו, העיקר היה שיש אנשים. היו אלה בורות שעליהם פרושים בדים עם משבצות ופחים בשביל דלתות הבד. כאן אני שומע קולות אנוש, שאפילו אם אינני מבין אותם, הם קרובים ללבי, שכן אנשים כמוני משמיעים את הקולות האלה.

תעיתי בין האוהלים ולא ידעתי מה לעשות עם עצמי, עם הפרדה, עם הגעגועים למישהו שלי. חיל אוסטרלי הבחין כי אני חיל הלגיון והוא הראה לי באצבעו: לך לשם, שם שלך. והלכתי "לשם" ואזני הבחינו בלשון ידועה לי.

נצמדתי למחנה כהצמד אל אבא־אמא. רק עכשיו הרגשתי טעמה של גלמודיות לאורך קילומטרים אחדים בשדה. דומה היה כאלו יחד עם השמחה שהגעתי אל בין אנשים חייתי גם את העצבות שבגלמודיות. הקודם התמזג עם העכשיו ובו בשעה היה לבי דופק משמחה ובוכה מצער. ברגע אחד חייתי את ההליכה הנה, חייתיה למפרע, ורק עכשיו התחלתי להרהר את ההרהורים אשר קודם לכן, במבוכתי, לא הרהרתי אותם.

היכן הייתי? לשם מה משכתי אחרי פרדה חומה, שאני שונא אותה שנאת שוא, ומשום שהיא שנאת שוא היא גדולה יותר?

רק עכשיו נזכרתי כי התהלכתי ולא הרהרתי אפילו לאן אגיע, שכן הכל אחת היא לי. וגם כשלא אגיע לשום מקום יהיה אותו דבר. ונזכרתי כי כל הזמן הלך אחרי עגל לבן שהיה גלמוד כמוני, וכן נזכרתי כי בדרך נתקלתי בכמה בתים ועל יד אחד מהם אפילו נתעכבתי. לשם מה נתעכבתי על יד בית זה? נראה, כי בבלתי מודע נמשכתי אל הבית, וכשהצצתי אל תוך הבית ראיתי שכל החפצים שבו מפוזרים, סירים וכלים התגוללו על גבי קיר תלויה היתה עששית שזה עתה כבתה. את הבית הזה, הרגשתי עכשיו, עזבו אנשים, ובין קירותיו מצלצלים עדין דברים, אעפ"י שהמדברים רצים כבר הרחק מכאן ומצילים עצמם מן האויב. ומיהו האויב? אני הוא האויב... אני, שהייתי נושק אותם כנשוק בני משפחה, עד כדי כך הייתי גלמוד ועד כדי כך היה קרוב לי כל יצור. אני האויב. בשל מה אני האויב? למה ברחו מפני ועזבו את פתיל העששית בוער עדין? ודאי משום שנשאתי במשך ליל הדמים את הצרורות על גבי העיף. ודאי משום שכל אחד, אשר הציג באותו לילה את רגליו על אדמה זו הוא אויב. כולם אויבים להם וגם אני אויב להם.

— מה אתה עומד כאן ברפיון כזה? — שמעתי קול מאחורי.

— מה נעשה כאן? — שאלתי והרגשתי שאני מתחיל להנתק מחובו של חלום בלהות. — מה אתם מפשפשים כאן כולכם?

השואל היה כץ שהיה בעל הומור. עיניו השחורות נוצצו פעם בברק של צחוק כמוס ומתחת לעיניו נתקבצו קמטים דקיקים כפלגים צרים ביום של חמה.

— מה זאת אומרת מה נעשה כאן? אנו הופכים כאן לבעלי־בתים, אתה מבין? אנו צריכים גם למשק בית. לך קשור את חברך הנאמן, ילעס משהו... במלחמה יש משק בית. אתה מבין?

בודאי, גם למלחמה יש משק. ראיתי איך חברים חופרים בורות, מושכים כדים גדולים, נועצים יתדות באדמה, פורשים את הבדים.

את הפרדה קשרתי אל עץ, הגשתי לה שבולת שועל, שהיתה

מוכנה והתחלתי לערוך סדר במשקי אשר במלחמה. חפרתי בור מרובע, תקעתי בו יתדות וסחבתי בד כדי לפרוש עליו בחינת גג.

אוהלים אחדים כבר היו נטויים ומחננו התחיל להראות כמשהו הגון. עבדתי עבודה קדחתנית, כי „ביתי" חיב להיות מוכן מחר. כץ היה אתי. סניה הדק, בחור בעל שיער בלונדי, אשר מראהו היה כמראה בחור בן שש עשרה, משך את הבד מן הצד השני וצעק: מתח יותר! לעזאזל, יותר מתח... לשם מה צריך היה לומר „לעזאזל" לא הבינותי, אבל זה לא היה כעס, זו היתה איזו שחצנות נעורים, אצלו היתה מלה מפולפלת ענין חשוב מאד. הוא עצמו היה נקי, מצוחצח, קפדן. לו עצמו לא נראתה טהרתו הפנימית ומשום כן היה מכסה אותה באיזו מלה שהיה בה כדי להכעיס.

ואנחנו פרשנו כבר את גג הבדים מעל לבור ואהלנו עמד כבר ערוך וקרוב ללב. לאח"כ פרשנו בפנים שמיכות צמר, משכנו פנימה את הארגזים עם כל טוב. מאין הגיעו ארגזים אלה לא ידעתי, אבל הם עמדו וחיכו לכל אחד: קחו אותנו והשתלטו עלינו בפנתכם.

יחד אתי באוהל היו כץ, דוד, הספרדי יחיא, אברהם פרנק הגבוה וליב „פלג". כל אחד מהם איש לעצמו. כל אחד מהם ועולמו. כל אחד מהם וצערו הנשקף מעיניו.

הבט וראה, מעי מתהפכות בי, אמר דוד, — עוד מאתמול לא אכלנו מאומה. הם סבורים, כי על קיבה ריקה נלחם? רק עכשיו נזכרתי באמת כי מאתמול לא נתנו לנו דבר לאכול. בטרם ירדנו מן האניה הגישו לנו ארוחה ומאז איש לא נזכר בנו שאנחנו חיבים לסעוד איזו סעודה. כץ היה עסוק עם סדור פנתו שתהיה כאלו פנת עצמו. הוא תלה למראשותיו תמונה של אביו. ואמו, מפה של א"י ואת השער הראשון של העתון הרוסי „זמליה". אם הצצתם לפנתו

הרגשתם תיכף ומיד, כי זוהי פנה שלו, כי הוא ערך אותה בחן של משפחתיות. הוא הביט חרש בדוד, שמע לדבריו ועיניו חיכו כמקודם, אבל הוא לא אמר דבר ורק ליב פלג ענה.

ליב זה היה גבר בלונדי ונחפז. בארץ ישראל הוא עבד ברחובות, היה פועל־ציון נלהב ומפני איש הפועל־הצעיר פחד כפחד מפני אש. אני ידעתיו רק מארץ ישראל. כשהיה בארץ חיים ז'טלובסקי, בשנת 1941, היה ליב נוסע אחריו כשומר ראש נאמן. ב־1 במאי, כשז'טלובסקי נאם במועדון פועלים בנוה־שלום, — נאם באידיש ומבחוץ יידו אבנים, — היה ליב הראשון שרץ החוצה, נפגע בראשו מאבן ובמצח נוזל דם עמד ליד ז'טלובסקי: חיי או חייהם...

עכשיו אמר ליב לדוד דברים מרים:

— פוי, דוד, אתה מדבר שטויות, אנחנו הלא נלחמים למען א"י.

וכששמע הספרדי יחיא את המלים „א"י" קפץ ממקומו, דומה כאלו נפגע מכדור וצעק בעברית: — מה יש, א"י... רק א"י... מה יש...

מה רצה לומר בכך יחיא לא הבינותי. יחיא זה היה בכלל בשבילי בגדר של סוד. עברית ידע רק מלים אחדות. היו לו עינים שחורות ודוקרות, שהיו נדלקות בערב של כעס ומורא. למה התנדב ללגיון, לא ידע איש. אבל תמיד היה צועק: מה יש... א"י... עכשיו היתה צעקתו כעסנית יותר בכל פעם, וליב פלג הניע בידו: שור ספרדי ואין עם מה לדבר...

אבל אצל דוד נתלקח רגש ה„להכעיס" והתחיל מתגרה בליב:

למלחמה בעד א"י? מה היה לנו באי"י? בצל ולחם? תרד וזיתנים? לשם כך כדאי באמת ללכת להלחם בדרדנלים? אידיאליזם? יחיא צודק... מה יש א"י... ליב נתרתח וזרק מידיו את שמיכת הצמר שהרים קודם לכן ורצה לומר משהו, אבל בכלל היו אצלו מלים מעטות ואז היה מנפנף בידיו וצועק: ארץ ישראל... ארץ...

מעמד פועלים יהודי... כל אלה מלים שנואמי פועלי ציון תקעו במוחו, — הוא לא חזר עליהן באופן מוכני, — אצלו היה למלים צביון של חויה פנימית עמוקה ומלים של עצמו לא היו לו...

כץ עמד בפנתו ושר לנפשו „הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד..." אם התכון בנגונו החרישי לתמוך בליב, או שרצה ללעוג לו, קשה היה לדעת. ליב התיחס לזה ברצינות והתחיל גם הוא שר בקול דק. ואלו דוד המשיך ורטן: המעים מתהפכות לי... האם מן הדין שהמעים תתהפכנה אצלי בשביל א"י? הסבירו לי האם צריכות מעי להתהפך?.. ויחיא כבר שכב מכורבל על מטתו והתבונן. אברהם פרנק לא התערב. פרנק הרזה היה גם כן ספרדי. באלכסנדריה השאיר אשה עם ארבעה ילדים. פרנק אבי ארבעה ילדים הלך באלם עם הלגיון ובאלם נשא את צער הנתוק.

פרנק שתק גם עכשיו. שפמו הבלונדי רעד ומן הצד התבונן בנו ובעצמו, ושוב התעמק בתיבה שלו. הוא שלף תמונה של עצמו עם אשתו וילדיו והסתכל זמן ממושך. הוא לא תלה אותה על הבד למראשותיו, אלא חזר והכניס אותה שוב לתיבה. יצא כאלו כל זה שלו עצמו ואין לזולתו כל שיכות לכך.

לפתע פתאום נשמעה תרועת חצוצרה והמריבה באהלנו נפסקה. כולנו קפצנו ולא ידענו לשם מה מזעיקים אותנו. רובין, הבחור מויטצ'פל שהיו לו כבר שלושה סרטים על שרוולו השמאלי תקע את ראשו לתוך האוהל וקרא בקול רם:

— מה אתם רובצים כאן? אין אתם שומעים כי מזמינים אותנו לאכול?

בחוץ היתה המחלקה שלנו כבר ערוכה. טרומפלדור, שמאז אלכסנדריה לא ראינוהו, עמד מתוח. גזרתו הדקה בתוך מדי הקציו הנוקשים נראתה כמין פסל של ארד. פניו היו עצובים יותר מתמיד. יד העץ שלו עם הכפפה הצהובה עליה נראתה כדבוקה אל מעילו. הוא סקר אותנו בעינים חומות ופקד: ישר עמוד! כולנו נצבנו דום

והקפיטן שלנו פנה אלינו בעברית, אז ידע עדין רק מעט מלשון זו — הגיע זמן האכילה.

מטבח על גלגלים הגיע עדינו הגישו לנו קערות עם כפות וכל אחד נגש אל המטבח והטבח מלא את הקערה במין מרק, זרק לתוכו נתח בשר והוסיף ביסקויט גדול. חרש סר כל אחד עם מנתו הצדה וישב על אבן לאכול. אברהם פרנק, ראיתי בעיני, שפך את המרק עם הבשר. פרנק היה יהודי דתי ולא רצה לאכול „טריפות". הוא רק לעס את הביסקויט היבש והביט בעיניו העצובות אל המרחק. ליב נשא את הקערה בנימה של נצחון: הביטו וראו, רציתם להעליל על א"י...

אני וכץ ישבנו מתחת לעץ ואכלנו בשקט.

מה אתה אומר, יש לנו כבר משק שלנו... עכשיו אנו עורכים את סעודתנו הראשונה.

הוא ישב נדהם עם כף מלאה, הרהר ובלע את המרק ולאחר מכן לא הכניס שוב את הכף לקערה אלא הביט בי ואמר:

— שמא צודק ליב פלג? הן אנחנו כאן למען א"י. יודע אתה, לפעמים נדמה לי כי האנשים הפשוטים, שאין מלים בפיהם, יודעים יותר מאתנו...

מה הם יודעים? עדין אינני מבין מה אנו עושים כאן? ואם סאשה נהרג אמש, מה שיכות יש לו לארץ־ישראל? הוא היה כל כך צעיר...

כץ משך בכתפיו הרחבות והבחנתי שמשהו לוחץ גם עליו. הוא לעס את הביסקויט ונדמה היה לי כי יחד עם הביסקויטים הוא לועס גם את מחשבותיו עצמו.

— סאשה היה בחור טוב, — פתח ואמר, שעה שסבור הייתי כי היום לא ידבר עוד.

— הצעירות שבו עוד לא הספיקה להתרונן כראוי. בחורים עליזים מתים ראשונים במלחמה. אתה מבין, המלחמה היא ענין

רציני, ואין היא סובלת עליזות. היא שונאה תכלית שנאה את הבחורים הרוקדים...

דבריו הטילו עלי פחד גדול. ראיתי עכשיו את המלחמה כראות יצור חכם ורצחני העושה לפי שיטה: היא בוחרת את קרבנותיה לפי שכל רצחני. קודם כל את העליזים, לאח"כ את העליזים פחות ולבסוף את החושבים, את העצובים.

— מה אתה שח, כץ? התחננתי לפניו. הכדורים עפים ופוגעים באופן עור. לכדורים אין שכל, הכדורים אינם בוחרים.

— אתה רואה, הנך טועה. הכדורים פוגעים אמנם באופן עור, אבל הצעיר העליז רץ לקראתם. משום כן שולחות הממלכות אנשים צעירים קודם כל לשדה הקרב. רק לאח"כ, כשאין עוד ברירה, הם שולחים את המבוגרים יותר, אלא משום שהם יוצאים לקרב ולמות בלי חשבון. האם ראית ילדים קטנים, איך הם מתנפלים זה על זה עד להמית? האדם נולד עם חוש למכות ולכליה. כל שאדם צעיר יותר כן חריף יותר אצלו חוש זה. אצל בחורים בני עשרים אתה מוצא חוש זה במדה נכונה שלה זקוקה המלחמה. הוא כבר מסויג לגבי קרובים, לגבי משפחה, הוא לא יתנפל להכות סתם, אבל אם נותנים לו הזדמנות ומתגרים בו שוב מחריף החוש. במלחמה הוא נלחם נגד זרים, נגד כח סמוי...

דבריו של כץ הכאיבו לי. ראיתי לנגד עיני את סאשה, שהיה צעיר וטוב והיה פוגע בחברים רק בעליזותו. מה משמע שלסאשה היה חוש גלמי? מה משמע שסאשה רצה להרוג? סאשה זה אשר לא הספיק בחייו המעטים אפילו לנשק לאשה, ואשר כנה את עצמו בשם סאנין... סאשה אשר הרבה לשיר כל כך.

— כץ, — קראתי בקול, — אתה מחלל את שמו של סאשה.

— צדקת, חיך כץ, ואני חשתי כאב בחיכו, — אני מחלל את שמו, אבל אני מוכרח לחללו. הוא נפל לרגלי ואני אף לא נרכנתי אליו. דומה כאלו איזה שד נשא אותי ואני אצתי. כשאני רואה אותו טהור כמו שהיה, דומה שאבנים מעיקות על לבי. אבל שעה

שאני אומר לנפשי, כי הוא היה בעל חוש גלמני, הדבר שונה...
ושוב נשמעה תרועת חצוצרה ושנינו קפצנו ועמדנו על רגלינו.

טרומפלדור היה הקפיטן שלנו, — הדרגה השניה לאחר קולונל פטרסון. לאמתו של דבר היתה לטרומפלדור דעה פחות חשובה מדעתו של הלויטננט האנגלי. אפילו הסרג'נט האנגלי הביט מלמעלה למטה על הקפיטן שלנו. כבר עם המסדר הראשון, — לאחר הסעודה, — נכר היה כי טרומפלדור איננו כאן אלא כמין תפאורה. הלבישו אותו מדים של קפיטן שהלמו אותו יותר משהלמו את הקצינים האנגלים המנוסים, אבל האנגלים סברו, כנראה, כי דבר זה מספיק בשביל היהודי הרוסי. הרוסים עצמם היו יחסנים פחותי ערך בעיני האנגלים, מה גם יהודי רוסי, שבא אל שדה הקרב עם אידיאלים.

אכן, גם הלויטננט שלנו היה יהודי. שמו היה רולה, אנגלי מלידה שידע מחוץ לאנגלית גם צרפתית. גופו היה בנוי איתן, בעל קומה בינונית עם כתפים רחבות, עם פנים עגולות, אשר הביעו תמיד הנאה מן העולם. רולה היה ההפך הגמור לטרומפלדור המהורהר ובעל הפנים הנוגים. רולה ידע להיות ברוטלי, ואלו פניו העגולות היו מחיכות עד כדי כך שלחייו הסתירו את עיניו.

עכשיו, כשעמדנו במסדר נטל עליו רולה את הפקוד. הוא היה שבע רצון מעצמו שעה שסקר את השורות. טרומפלדור הלך בעקבותיו עם שתיקתו הרגילה. כשהתבוננתי בקפיטן שלי, נדמה היה לי כי הוא נושך את שפתו התחתונה. רולה עבר על פני השורה הראשונה וכמו הכריז כי הוא האדון האמתי שלנו ולא הקפיטן. עיניו הקטנות של רולה כאלו אמרו: מה הוא נגרר אחרי? מי זקוק לו? טרומפלדור הלך בעקשנות אחריו ומתח ביתר מתיחות את קומתו הזקופה.

רולה נעצר באמצע השורה והביט בנו במבט אחרון. לאחר מכן קרא בקול צעקני, שלא הלם את גופו הכבד, את הפקודה באנגלית.

רולה ידע היטב את שתי המלים העבריות „ישר־עמוד", אבל הוא רצה להדגיש את המשמעת האנגלית: דעו לכם כי ביני לבין טרומפלדור יש הבדל גדול... מובן מאליו, כי הוא הקפיטן, אבל אני הצד האנגלי בלגיון, ואצלי תציתו לפי אורח אנגלי...

רולה המשיך ודבר משהו, בקצור, במקוטע, בצעקנות ומה רצה מאתנו לא הבינונו, אבל רושם הוא השפיע. טרומפלדור עמד מאחוריו ואף שריר אחד לא זע בפניו הרזים. לאחר שגמר את דבוריו הפך רולה את פניו והלך. כולנו נשארנו עומדים בחוסר בטחון: רולה לא פקד עלינו להתפזר, טרומפלדור נשאר קפוא ובאזנינו עוד צלצל קולו הצעקני והבלתי מובן של רולה. המבוכה במשכה לא יותר מרגע אחד, אבל אי הנעימות נמשכה למעלה משעה. את טרומפלדור לא הכרנו היטב, אבל אצלנו הוא היה „משלנו", הקפיטן שלנו. חשנו היטב בעלבון שנעלב והתבישנו אפילו להביט לתוך עיניו.

נכר היה כי טרומפלדור מאמץ את כוחו ומשתדל יותר מכל פעם ופקד עלינו בקול הטנור שלו לעמוד נוח. רובין יצא ומסר לנו מה רצה רולה. הוא אמר לנו, כי הננו שרויים בתוך מלחמה, שלא נטעה ונסבור כי זה משחק. כאן לא מצרים, לא חולות ליד אלכסנדריה, שם השתוללתם. כאן מלחמה...

טרומפלדור אמר לאח"כ בעברית הרצוצה שלו כמה מלים: דעו אחים, כי הכבוד היהודי נתון למבחן, שאנו נתונים במלחמה לא משום שאנו חובבי מלחמה, אלא משום שא"י צריכה לנו. בעקבות המלחמה תגאל א"י. אנו נחזור לארץ ונמשיך לבנות אותה למען העם...

טרופלדור דבר בלי רטט קל בקולו, אבל דבריו נשמעו בחמימות ובאחוה. כשטרומפלדור גמר פרצה הקריאה הנלהבת: יחי טרומפלדור תחי א"י!

חרש הסתלק טרומפלדור וכשהיה כבר ליד אהלו חזר והביט בנו ועמד מלא הרהורים. מרחוק דבר אלינו העצב שבו, אבל יחד עם

העצב הרגשנו בו את העקשנות לשאת את העול הכבד, לעבור את הבושה, שכן איננו רק חילים. אותנו הביאה הנה א"י.

ליב פלג היה הראשון שהתחיל לשיר את שיר ההורה. בעינים לוהטות הוא שר ובקול רוטט. אחרים נצטרפו אליו, ואפילו כץ נדבק בו השיר. על פני המחנה נשא הזמר הארצישראלי, הספוג גם שמחה וגם עצבות כמוסה, ידים הורכבו על כתפים, הרגלים הורמו מעצמן, והרקוד שלנו, שרקדנו אותו ברחובות, ראשל"צ, פתח־תקוה, חדרה, — הרקוד הריתמי נלהב, שיש בו מן הלהט החסידי והוא חלחל גם בשדה הקרב.

טרומפלדור המשיך לעמוד ליד אהלו. אוסטרלים באו במרוצה ממחנותיהם והביטו בנו מלאי השתוממות. הסרג'נט האנגלי נבוך ולא ידע מה לעשות בנו. אבל טרומפלדור עמד ליד אהלו ופניו אורו יותר ויותר.

מיד לאחר היום הראשון נתמלא המחנה שלנו קירות גבוהים של פחים, עוד ממצרים הבאנו את הפחים. שם, על סף המדבר שבו התכוננו שבועות אחדים למלחמה, שמשו לנו הפחים שמוש נאמן. לא היו מים לרשותנו והיינו צריכים להביא אותם מן העיר. היינו ממלאים פחים ומובילים אותם במכוניות משא. במזרח התיכון משמש הפח חלק מן החיים הרגילים. חביות עץ היו בזמני מעין מותרות, שכן העץ היה בכלל מותרות. מים לשתיה היו שומרים בכדי חימר, אבל מים לרחיצה ואפילו לבשול שמרו בפחים. הגזולין למנועים ולמכוניות גם הם נשמרו בפחים.

בשדה הקרב היו לפח תפקידים רבים אחרים: הביסקויטים היו ארוזים בפחים, בשר — בפחים, הפרדות שתו את מימיהן מן הפחים. בקצור, — נהלנו מלכות של פחים. לעיני השמש היו הפחים נוצצים. מחומה של השמש היו הפחים מתחממים ומפיקים חום כמו כבשן. אם פרדה היתה מתמרדת, היתה בועטת בפחים ברעש כזה שנדמה היה כי האדמה רועדת, ולי, כשנעשה עצוב

וגעגועים מצצו את הנפש, הייתי מתופף באצבעותי על פח...

רקודנו, שהתחיל ברעש גדול ולפתע פתאום נפסק גם כן ברעש גדול ולפתע פתאום היתה זו כעין התפרצות, היתה בסיומה לסערה ביום של תמוז. וההבדל היה שלאחר סערה בתמוז שוב זורחת השמש ומפיצה עליזות ואלו אחרי „רקוד הסערה" באה תוגה חשאית. לא, זו לא היתה ההורה הארצישראלית שהיתה מרעננת את הנפשות. אחת אחת הרפו הידים. ההזכרה, כי אין אנחנו בא"י ולא לכרמיה נצא עם בוקר, אלא למשחק של אש ודם, הזכרה זו פכחה את כולנו. לבסוף נשאר ליב פלג יחידי. ידיו היו עדין פרושות והוא הסתובב כמו שכור עד שתפס כי אין איש סביבו. הוא נכלם ונשאר עומד בבת אחת, דומה כאלו שותקו רגליו.

היה זה בצהרי היום. השמש נצמדה אל הפחים ונעצה בהם את קרניה הדוקרות. אני ישבתי בפתח האוהל וקראתי חוברת ישנה של „הפועל הצעיר". דוד נתגנב סמוך אלי ומשש ביד רוטטת את החוברת. נעימת להכעיס את עצמו הרפתה ממנו עכשיו. הוא היה עכשיו דוד הטהור, הנער האידיאליסטי אשר אהב את א"י.

— זה זמן רב שלא קראתי את „הפועל הצעיר", אמר חרש.

— אני קראתי חוברת זאת אולי עשר פעמים, — עניתי לו, — ואני יודע אותה בע"פ ואני חוזר וקורא עוד פעם... משום שזוהי משלנו...

דוד נדבק אלי והתחיל לשתות בצמא את המלים.

— הרי זה עוד מלפני המלחמה, — אמר דוד, — בצר כותב כאן על המחלבה בבן־שמן.

לנגד עיני קמה תמונתה של החוה הקטנה מטעם קרן הקיימת לישראל, בה עבדתי במשך חדשים רבים. החצר הנרחבת, עם פעמון, האוורות, הבתים הקטנים והצחים, בצר הגבוה, הרזה,

בעל הזקן המחודד אשר היה מפקח על העבודה. וילקנסקי העצבני שהיה עסוק תמיד במשתלה וטפח את העצים...

— זוכר אתה, דוד, איך קמנו בבוקר והלכנו לקצור? את ביגלר אתה זוכר, ואת שני בניו? ואת ה„רבי" אתה זוכר?..

דוד עבד גם כן בבן שמן. ביגלר היה יהודי בן ששים. היה אדם חזק במבנה גופו. בבן שמן חי עם כל משפחתו וראה את עצמו מומחה גדול בחקלאות. כשהיינו יוצאים בבוקר לקצור היה הולך לפנינו, המגל על כתפיו וצעדיו איתנים. בשורת הקוצרים הלך תמיד ראשון והיה מתגרה כי איש לא ישיגנו. בפני ביגלר נהגנו מנהג של דרך ארץ: שנים רבות כבר היה בארץ ועדין לא הפך למתישב. שני בניו עבדו אתו שכם אל שכם. אשתו עמלה בחצר, — הוא היה מין פועל שכל לבו נתון לעבודה. ביגלר לא דבר מלים גבוהות, הוא לא נהל וכוחים על קבוצה ומושב. הוא היה מתרתח רק אם העבודה לא התנהלה כראוי כפי שרצה. כשוילקנסקי צוה לנקז סביב עצי התפוזים והוא סבור היה כי לא הגיע הזמן לכך היה מתמרד: מה הוא יודע? הלא לא טפל מעולם בעצמו בעץ מין העצים.

ביגלר היה נוהג לקחת פועלים צעירים שיהיו תחת חסותו האבהית. הוא למד, הורה, והרצה הרצאות שלמות איך לאחוז במגל. בבוקר הראשון כשיצאתי לקצור היה ביגלר שמח ומאושר: הוא העמידני סמוך אליו, פשט את ידיו: כך מחזיקים במגל, לא, כך לא טוב, אתה משאיר חצי מן העשב... קצור נמוך יותר... אל תתכופף, גבך יכאב...

הזעה נגרה ממצחי וידי הסתבכו זו בזו. בביגלר הסתכלתי כהסתכל במכשף. המגל רוקד בידיו. העשב צונח ישר, תל על תל... לא, לעולם לא אדע לקצור... ביגלר נחם אותי: „טרפי, קוזק, אוטומנום בודיש..." וכשהמגל התרגל אל ידי, היה ביגלר שמח...

— פועל נפלא, היה ביגלר זה — אמר דוד, — אבל ה„רבי" היה איש אחר לגמרי. אתה יודע עליו אני מתגעגע...

ודאי הדבר, כי דוד מתגעגע לרבי. הרבי היה ההיפך ממנו: מר נפש, עקשן, אשר א"י חדרה לעצמותיו ובו בזמן היה מתקומם כנגד זה. הרבי היה סטודנט מוינה, לא"י הגיע עם חבורה של בחורים מגליציה ועוד על סיפון האניה הפך להיות הרבי שלהם. הוא היה אידיאליסטן, אבל התמורה לגבו היתה מכאיבה. החיים הסטודנטיים בוינה, הציניזם המעודן, באו כאן לידי התנגשות עם העבודה הקשה. ה„רבי" היה פועל מצוין, אבל שונא היה את המנהיגים. ועוד יותר שונא היה את טוהר החיים המשותפים בקואופרטיב, כשנצב מישהו ונאם על א"י שיש להקריב את כל החיים למען הארץ, היה ה„רבי" מארגן התנגדות. ה„חסידים" שלו שרקו, שעטו ברגליהם, השמיעו צפצופים פראיים... מה הוא מנדנד שם באידיאליזם?

להנהלה של בן־שמן היה מקצר את הימים. בוקר אחד, כשיצאנו לחצר, מצאנו ליד השער אבן עצומה, דומה למצבה, ועליה כתובת: כאן נקברו חמשים אלף מטבעות נפוליאון מכספי העם...

אבל ה„רבי" מוכן היה למות בשביל א"י. מחוג החסידים שלו יצאו מיטב השומרים. מא"י לא נסע: לאן ארוץ? כאן כבר אקבר... ובאו הימים הקשים והוא עמד על משמרתו וערב בעד החסידים כמו רבי אמתי.

— דוד, ה„רבי" הוא עכשיו בודאי בצבא התורכי והוא ילחם בנו...

לא, ה„רבי" איננו בצבא התורכי, שכן אנחנו שמענו על ה„רבי": הוא מתהלך מחופש כבדואי והוא קשור עם חבורה קטנה המרגלת למען אנגליה. ה„רבי" מהלך בדרכי א"י ובעיניו החדות הוא חודר אל כל הפנות כדי לגלות סודות של התורכים...

ישבנו שקטים, — אני ודוד, — והזכרנו את המאורעות בא"י. חוברת „הפועל הצעיר" הישנה היתה שטוחה על הרצפה. הפחים נוצצו לאור השמש, אוירון חלף מעל לראשינו. דוד הרים את ראשו והשתומם מאין הגיע האוירון. רושם עז לא השפיע. איש לא שם לב אליו. איש לא שאל אם הוא משלנו, או של האויב. אוירון טס, יטוס לו.

צפור הפלדה הסתובבה דקות אחדות מעל למחננו ונעלמה. לאחר רגעים אחדים נשמעה באויר אנחה כבדה ופצצה נפלה לא הרחק מן הפנה שבה ישבנו. הפצצה היתה ענקית, היא נתקעה בתוך האדמה, פערה בור גדול ונתרסקה לעשרות רסיסים. דוד החויר, המחנה הזדעזע. מכל הצדדים התחילו רצים. טרומפלדור יצא ופקד שכולנו נשכב עם הפנים למטה. לאחר הפצצה הראשונה נפלו עוד ועוד פצצות. הן חרשו את כל האדמה. כולם כוונו אל הפחים. שכבנו ופנינו תקועים באדמה ומעלינו נאנחו הפצצות, נתרסקו שוב ושוב, — פצץ...

15 דקות נמשך מטר הפצצות. ואח"כ היתה הרגעה. התרוממנו וראינו כי פני כל חברינו מעופרים בעפר ולא הבינונו מה קרה כאן. ימים אחדים נשפכו עלינו פצצות עד שהאנגלים הבינו כי אשמים בכך הפחים. ברק הפחים לאור השמש היה בחינת מטרה טובה לפצצות.

או אז באה פקודה: לכסות את הפחים עם קש, עם שטיחים. אל ינקרו את עיני השונא. אבל עד שהאנגלים תפשו זאת, כי הפחים מביאים צרות קרה האסון עם ליב.

החזית במלחמה היא בשביל החיל — בדיה. במטה הראשי של הגנרל תלויה מפה, שבה מותוית החזית והיא נמשכת בקו ישר או עקום. ואלו החיל העומד בחזית ומקריב את חייו, יודע רק על פנה אחת של חברים אחדים העומדים יחד אתו בחפירה

והם רודפים אחרי האויב — וגם כאן לא יותר מאשר חילים אחדים.

החזית הגדולה מצטמצמת לגבי החיל הבודד ואפילו התקפה סוערת אינה בשבילו אלא בגדר של צעדים אחדים, שבתוכם בא המות או בשבילו או בשביל חברו הסמוך, הבא ממול עם רובה ועם חנית.

את החזית שלנו לא ראינו ביום הראשון. ההפוגה, — שעה שהפצצות ירדו כמו ברד על ראשינו, — נמשכה לא יותר מאשר 15 דקות ולאחר מכן היתה שוב דממה.

האביב בדרדנלים בא במוקדם. כל העצים כבר פרחו. האויר היה מלא זמר צפרים וריחות עדינים של פריחה. השמים מעלינו התחננו בעננים לבנים, רוח רעננה נשבה מן הים. העשבים הגבוהים התנועעו, דומה כי הנה הנה ירדמו, אבל לא, — הם מתעוררים וממלאים לעת עתה את העולם ברעננות ובאצילות.

— מה אתה אומר לזה, — שאל כץ — הדבר מתארע ממש כמו בשדרות ניקולייבסקי באודיסה. האח, האח, היכן מוצאים את בתו הצעירה של הפחה כדי לשבת אתה מתחת לעץ וללחוש אהבה לתוך אזניה?

— רק בתו של הפחה חסרה לך, — התרגזתי ברוח טובה, — ובת תורכים פשוטה לא מספיקה לך, גרון־זוללים יש לך במלחמה.

— כבר אתפשר אתך, אם הדבר יגיע לכך, — ותר תיכף זמיד כץ, — והצרה היא שאין אנו רואים אפילו תורכי אחד לרפואה. יודע אתה, — אמר לפתע פתאום ברצינות, — הגנרלים עוד לא למדו איך לנהל מלחמה. לוקחים גברים צעירים, מושיבים אותם ביער, עשבים מריחים, השמים תכולים והלב כאלו מנמנם לו ולפתע פתאום: לך, הלחם! הרוג והיהרג. האדם מלא חיים שלוים ואידיליים והלב מזמר בו. אין הוא מסוגל ליהפך לרוצח בתוך כל אלה...

כץ נשתתק ואני חשתי כי הלב בי מזמר. כי כל אבר בי מלא חיים וצעירות. המושג „אויב" היה רחוק ממני ולא יכולתי לתאר לעצמי כלל כי יש אויב בעולם.

משום כך אומר אני, — המשיך כץ עוד הפעם את חוט רעיונותיו, — כי הגנרלים אינם מבינים איך לנהל מלחמה. הם היו צריכים להביא את צבאותיהם אל מדבר, שבו אין סימן של עץ, שבו החול לוהט והאדם כלה מצמאון. במדבר היו החילים מתרגזים, כועסים ושם היתה מתחוללת המלחמה הנכונה...

הבינותי היטב שאין כץ מתגעגע, חלילה, למלחמה באמת וכי מגרונו מדברים געגועים אחרים: געגועים לחיים, לבריות, ללב אשר יקלוט את רטט הנעורים שלו וירטט גם הוא.

ליב בא במרוצה מאיזה מקום וסיפר כי הוא כבר יודע היכן החזית: רואים אתם, היער נגמר שם... משם פונים ימינה... ממשיכים הלאה ושם החזית... ליב היה מאושר שהוא כבר יודע היכן החזית. הוא הראה בכף ידו: רואים אתם החזית היא למראשותינו... כשאנו שוכבים במטותינו החזית היא למראשותינו... אבל הלילה הוא ישכב אחרת, כדי שהחזית תהיה למרגלותיו. לשם מה לו שהיא תהיה למראשותיו?

ליב פטפט. מאין באו אליו דבורים כל כך? משהו בער בו. עיניו כמעט שקפצו מחוריהן. הוא רוצה כבר להיות בחזית — כך טען — כי לשם מה הוא בא הנה? כדי לראות פצצות שנופלות ולא לעשות דבר? במה יפדה הוא את א"י? וכאן היה ליב, שבקושי הספיקו לו מלים להביע את הדברים הפשוטים ביותר, הרבה דברים להבעת רעיון אשר כולנו התלבטנו בו:

חילים פשוטים נשלחים למלחמה, ולא איכפת אם אינם עושים דבר. אדרבה, הם שמחים שיכולים לרמות את המלחמה. אבל לנו אסור לרמות את המלחמה... אנחנו... הנה שם החזית למראשותינו...

החזית למראשותינו. בלילה, בשכבי במטתי, נדמה היה לי

כאלו החזית נצבת למראשותי — דולקת, דוקרת, אבל ליב שכב באמת ורגליו לחזית. היה שקט, אבל רחש העצים היה נשמע.

הבד של אהלנו גם הוא זע ורחש. קול, שהיה נמוך אבל חד כאלו ננעץ: קומו? לא להתלבש, אבל ללכת תיכף! הקול נסתלק וליב היה הראשון שקפץ ממטתו; רעד אחזני. כץ אחז בחושך בידי וחשתי כי ידו מוזגת אל תוכי את רעדו.

— החזית היא למראשותינו, — לחש אל תוך אזני.

דוד שפשף את עיניו. אברהם פרנק נראה היה בחושך גבוה יותר משהיה. את גרבי הצמר לבשתי בכ"ז וכבר הייתי בחוץ. מכל האהלים יצאו דמויות. טרומפלדור כבר עמד באמצע, לבוש, חור. לדבר אסור היה. הסרג'נטים התרוצצו. הוציאו פקודות יותר באמצעות ידיהם מאשר באמצעות מלים. תוך כמה דקות היינו מוכנים, הפרדות טעונות ואנו מהלכים. שורה ארוכה של אנשים אלמים עם בהמות מטומטמות עקשניות, שטענו על גביהן ארגזים כבדים עם כדורים.

כשיצאנו מן היער, נתגלה לפנינו שדה אבנים. היינו מהלכים, — מי יחף ומי בגרבים ונדמה היה כי לעולם זה לא יגמר. את היריות שמענו לפתע פתאום, דומה כאלו באו מתוך האדמה. היה זה תקתוק קצוב אשר צלילו היה פרוע וקדחתני. כאלו דפקו של הלילה. לפתע פתאום נשמעה שריקה דקה ועוד אחת ועוד אחת. מעל לראשינו נתפרש זוהר כחול, כבה כל פעם ומתלקח שוב. הסרג'נטים רצו לפנינו ופקדו בקולות תנוקים: פנו ימינה.

צעדים אחדים ימינה הגענו אל תעלה, וככל שהתרחקנו כן היתה התעלה עמוקה יותר עד שהיתה גבוהה מראשינו. היתה זו תעלה שזה עתה חפרוה. עמד בה עדין ריח של אדמה טריה. היריות היו עכשיו מעל לראשינו. שמענו את הכדורים העפים ועוברים מעלינו. הרגלים שקעו בבצת חימר. הידים נאחזו

ברסני הפרדות. הארגזים נשחקו בקירות של אדמה. הלאה, הלאה... מהר יותר... שריקות הכדורים היו קרובות יותר... קרובות יותר. והכדורים נראים לעין... עמדו! הפקודה באה מאי שם. עכשיו כבר ראינו אנשים על ידינו. הם נראו כמו צללים. הרובים התרוממו מן התעלה, שרקו וחזרו פנימה אל תוך החפירה. ראשים השתרבבו כדי לראות מה נעשה בחוץ ושוב התכופפו למטה. בידים רועדות וחמות התרנו את הארגזים והצבנו אותם בתוך התעלה. הצללים פרצו את הארגזים, סחבו את הכדורים ורצו הלאה. דומה היה כאלו אנשים רעבים מתנפלים על אוכל שהבאנו להם זה עתה. בקוצר רוח הם חכו למזון זה...

הנה הוציא אחד את הראש ונפל חזרה, וכבר היה איש אחר במקומו. אבל הוא כבר שכב שרוע בחפירה. עוד אחד ועוד אחד.

— חזרה! פעמים אחדות הלכנו אותו לילה אל החפירות הקדמיות, הבאנו ארגזים מלאי כדורים וחזרנו עם לבבות ריקים. כן, החזית היתה למראשותינו. אבל עוד משהו היה למראשותינו — המות. הוא דפק בחום ובקדחת כדפוק הלילה.

הבוקר היה חור. גשם קל הסתנן. כשבאנו חזרה בפעם האחרונה כבר האיר היום. הבטתי בפני כץ וראיתי שעיניו היו דלוקות חולניות ופניו רפויים ונפולים. הוא פגש את מבטי ונסה לחיך.

— המות רעב... אנו מצווים להזין אותו.

— אבל הוא זולל גדול, המות.

גשם נתך. כבד ודליל. הטפות נשרו לאט. בישוב הדעת. אבל כל טפה היתה משופעת מים, דומה כד שלם. הבד מעל חפירתנו נרטב מהר וטרם הספקנו להרהר קצת היינו רובצים בתוך נחלי מים. העצמות העיפות טבלו במים אבל העינים לא רצו בשום אופן להיות פקוחות. עמל הלילה גבר על המים

ונרדמנו. השינה היתה כבדה. לי נדמה היה כי אני ממשיך ושומע את נשימת העופרת. הראש היה לוהט. ארועים מקוטעים הסתחררו לעיני. ארוע מימי הילדות התערב עם ארוע מן הימים האחרונים. ובאמצע התערבה איזו חויה מן המדבר. הסיוט רבץ כמו אבן.

כמה נמשכה שינת הסיוט לא ידעתי. דומה היה עלי כאלו עברו שנים. אבל בהתעוררי עוד ירד הגשם ועפ"י השעון קבעתי כי לא ישנתי יותר משעתים. טוב היה להתעורר ולקום כדי להפטר מן הסיוט. עבר זמן רב עד שהראש התבהר. באוהל היו כולם יושבים כבר. נראה, כי גם לחברי הביאה השינה יותר ענויים מאשר מנוחה.

הגשם כבר חלף. החפירה מלאה בוץ דביק. הבוץ נצמד לגוף בחמימות משעממת.

— עוד מעט ואני נמס כולי, — קרא דוד — אני עצמי הפכתי כבר לגוש של בוץ.

מה אתם יושבים שם כמו גולמים? יש לעשות משהו.

ודאי שצריך לעשות משהו. אבל מה עושים? שסע כן והציע לצאת החוצה. שם לכל הפחות אין זה בור. ובחוץ טפטף הגשם עלינו בכובד כזה כאלו היו אלה שעטות סוסים. עמדנו כולנו צפופים, צמודים זה לזה, ועצמותינו רועדות. אימתי יפסיק הגשם לרדת? ליב עצם את העינים. אני הבטתי בדיוקנו הרזה שהתנועע בגשם עם עינים עצומות והוא נראה לי טרגי יותר מכל השאר. לחייו בערו, דומה כאלו הוא קודח. את הקדחת הכרתי היטב עוד מא"י ולי נדמה היה כי ליב לוהט באש של גיהינום. יחיא התכרך, עיניו החדות ננעצו בכולנו ופתאום התחיל לצעוק:

— אשכנזים... גדוד עברי... מה יש, ארץ־ישראל? ממלותיו הקטועות הבינותי למה הוא מתכון, — כבר למדתי את אלמותו של יחיא. אשכנזים הם האשמים. הם שהמציאו את הגדוד העברי והביאו עליו אסון. אשכנזים אשמים בכל. הם גם שהמציאו את

א״י. הוא חי בא״י ונולד בה, אבל בשבילו לא היתה א״י בעלת סבוכים. רק כשבאו אשכנזים התחילו לדפוק בראשו ולדבר על גאולה, על עקירת סלעים עם שינים ועל דברי שגעון, על הקרבה למען א״י...

אני הבינותי את יחיא הפשטן, אבל לא אהבתי אותו. הוא ראה באשכנזים את אויביו המרים ביותר. הם פגעו בבצה הקטנה של חייו. לשם מה נחוץ היה לו כל הענין הזה? יכול היה להשאר באלכסנדריה, להסתתר בין הספרדים ולא לעמוד כאן ערום למחצה מתחת לגשם. לא, לא אהבתי את הספרדי הזה עם עיניו הקטנות שבהן יכול היה לדקור את כולנו.

אבל לא כל הספרדים שהכרתי עוד בא״י היו בני מינו של יחיא. היו בארץ ספרדים מסורים לעבודה, אידיאליסטים נאמנים. אבל בד״כ ראו הספרדים באותן שנים את האשכנזים כראות שונאים. אורח חייהם המפגר, המעובש, לא יכול היה לשאת את המזג האשכנזי, את המרץ התוסס. בהביטי ביחיא המכוון, הרוגז, ששפך את מררתו על האשכנזים, קמה לנגד עיני מבין טפות הגשם דמות אחרת: התימני סולימן. קטן קומה היה סולימן. דומה לי, שלא היתה לו אוקיה אחת של בשר. זקנו רק התחיל לצמוח, ושערו השחור משי, נראה היה כרצועה דקה מסביב לפניו הדקים. סולימן היה דבק באשכנזים, כדבוק אח צעיר. הוא היה תמיד ראשון בשעת רקוד. את השירים היה שר בעינים עצומות. כשחגגנו את ל״ג בעומר בתהלוכת לפידים דומה היה הוא עצמו ללפיד. כשגמרנו ברקוד מסביב למדורה רקד סולימן בכל איבריו. נראה היה איך כל עצם מעצמותיו מתנועעת עם קצב הזמר.

אברהם פרנק התכופף עד למחצית גופו והגשם טפטף על עצמותיו הרזות ברציחה מיוחדת. פרנק שתק, כמו תמיד, ועליו נכמרו רחמי באופן מוזר. פרנק היה גם כן ספרדי אבל בו לא פעם הכעס, אלא הדכאון. מי יודע אם לא הרהר עכשיו באשתו ובארבעת ילדיו המתגלגלים באלכסנדריה? היה זה מחזה

פתטי לראות את פרנק מזדקף פתאום ונשאר זקוף: נכנע לגורל. ידוש הגשם את עצמותיו כמה שהוא רוצה. פרנק יעמוד ישר ויביט בעיניו של הגשם. הוא לא הניד עפעף כל הזמן.

אפילו הגשם לא עצר את ההפצצה. לזמן הקבוע — אחרי חצי יום התחילו ליפול. כבר לא היינו מחכים לפקודה אלא רובצים עם הפנים למטה. הפצצות נפלו באופן שיטתי ורטשו את הבוץ. רבע שעה נמשכה ההפצצה. ואח"כ שכך. כשהתרוממתי ראיתי מבעד לעינים המדובקות כי פרנק השתטח בבוץ. הוא שכב שטוח קפוא ולא זז, אפילו אם פצצה נתרסקה צעדים אחדים ממנו. פרנק מסר את חייו בידי הגורל ולא איכפת היה לו מאום, אף לא המות.

הגשם נפסק בבת אחת כשם שהתחיל בבת אחת. השמש הציצה, מן העצים עוד נשרו טפות וניצוצות שמש בורקות בתוכן. רעננות קיצית השתפכה ברננה.

— הנה כי כן, כבר נפטרנו מן הגשם, — אמר כץ — עכשיו שומה עלינו להתלות על עץ כדי להתיבש...

דוד צחק בקול רם. הצחוק היה אצלו כמו עוית. כל גופו היה מתפתל מצחוק. הוא רצה להביע משהו בצחוקו, אבל מלותיו נחנקו בתוך ה„חה חה". בהתחלה לא הבינותי למה דוד צוחק ולאח"כ הבחנתי כי משהו הותר אצלו, איזה מתיחות עצומה הותרה והוא השתחרר מזה ע"י עוית של צחוק. ליב כעס עליו: מה יש כאן לצחוק? אבל כץ פנה אליו ואמר: סלק עצמך ממנו. הוא יצחק, יצחק, תרד אבן מעל לבו... והאבן אמנם נגולה מלבו של דוד: הוא חדל מלצחוק. הוא הביט בנו בעינים תמהות דומה כאלו רק עכשיו ראה אותנו ועיניו אורו יותר ויותר. עיניו התבהרו הביטו בנו במבט נעלה וברור.

— מעולם לא צחקתי כך, — אמר חרש, — אבל הרגשתי כי אני מתפוצץ, לבי בי כמעט חרג מן החזה... רחצנו את פנינו בבורות המים והגשם לא חסך במים. ולאח"כ התפשטנו עד

לכתונת שעל גופנו וישבנו על אבנים להתיבש בשמש. החמימות לטפה את העצמות ומזגה זרם חיים חדש לתוך העורקים. שוב נדמה היה לנו כי המלחמה איננה מציאות, אלא מין התנפלות הבאה וחולפת.

מן הכותנות התעלה אד, מן האדמה הלחה התעלה הבל, — אדם ואדמה התיבשו לעיני השמש המחיה.

ליב ישב עכשיו כאלו חפפו את ראשו, חגיגי מאד. הוא הביט בנו בעיניו המעורפלות ורטן: פרא אדם שכזה ספרדי זה.

— אדם רוצה לחיות, — אמר כץ, — החיים זועקים מתוכו. מי מסוגל לבוא בטענות אל אדם שאיננו רוצה למות?

דוד נדלק: מה ז״א אדם רוצה לחיות? אם כן, אין לבוא בטענות אל מישהו ההורג את חברו משום שהוא רוצה לחיות?

— אתה נער, דוד, — אמר כץ בנימה אבהית, — וכי אתה עצמך אינך נתון במלחמה? ומי יודע אם תהרוג בן אדם? אתה הולך להרוג משום שאתה רוצה לחיות, ואם לא אתה רוצה לחיות הרי אתה רוצה שעמך יחיה, סו״ס אין הבדל בדבר...

ליב קפץ: מה מדבר כץ על א״י, שזה משום שאדם רוצה לחיות או רוצה למות בשביל א״י.

נתעצבתי שליב מדבר תמיד על המות למען א״י. בחור זה תקע שגעון לראשו ומטיל פחד על אחרים. ליב, זעקתי, חדל לך מן המות. אנו יודעים שאתה רוצה למות, אבל אל תדבר על כך. ליב הביט בי בעינים עצובות. נראה, כי דברי הכאיבו לו. הוא סבור היה כי אני אומר עליו שהוא מעמיד פנים והוא התכופף והתחיל בוכה בקול רם. מימי לא ראיתי גבר בוכה באופן כזה. הקול נשבר, הורם עד לתו האחרון ונפל עמוק אל תוך חזהו. אחזתי בכתפיו והתחלתי לנערו: ליב, חדל להשתטות, לא התכוונתי לשום דבר. טוב, תמות בשביל א״י... תמות עשר פעמים... תמות כמה שאתה רוצה בשביל א״י, אבל חדל מלבכות...

אבל ליב לא חדל לבכות, כתפיו עלו וירדו והכל היה שבור.

— מה נעשה כאן? — צעק כץ, — דוד צחק וזה בוכה... הן אפשר להשתגע כאן על ידכם...

יחיא נהנה, כנראה, מכל זה. עיניו התרוצצו עכשיו וחניתות בתוכן. יחיא נהנה שאשכנזי בוכה. הוא לא הבין, יחיא זה, כי בכיו של ליב שונה מכעסו.

מי יודע כמה זמן היה ליב ממשיך לבכות אלמלא נשמעה הקריאה הידועה והיקרה לבוא אל מסדר.

המסדר היה קצר, רונדו הראה שוב את תעלוליו. טרומפלדור הלך אחריו שוב שותק, קודר ועקשני.

לאחר מכן שחררו אותנו: אתם יכולים לנוח עד שזקוקים לכם. במגרפות ובמעדרים גרפנו את המים מן האוהלים. הבאנו מספוא ושכבנו. רק עכשיו הרגשתי עד מה עיפות עצמותי. כל אבר כאב לי. העורקים כמעט שהתפוצצו. שכבנו בשקט ולא הוצאנו הגה מפיותנו. לישון לא היינו מסוגלים. להרהר לא היינו מסוגלים. סתם ככה, עם עצמות מפורקות שכבנו על המספוא הרך והעינים עצומות.

ליב רצה לשתות. הוא נטל כוס ויצא להביא מים. לא יצאו שתי דקות ושוב התחוללה התקפת פצצות. עוד בטרם יכולתי לחשוב מה עלי לעשות עכשיו, כדי להמלט מן הסכנה, נשמעה צעקה שהיתה מעורבת עם אנחה. לבי עמד לשניה, מיד הרגשתי כי משהו אירע לליב. הפצצות נפלו, אבל שכחתי את הסכנה ורצתי החוצה. צעדים אחדים מן האוהל שכב ליב. בעינים פקוחות וגדולות שכב ליב. הוא השתומם למה זה הוא שוכב כאן באמצע. הכוס היתה בידו. והוא אחז בה באצבעותיו החורות והקפואות. התכופפתי עליו ולא צריך הייתי כבר לשאול מה קרה לו, — כבר ידעתי. אבל בקול ברור אמר: צבט לי שם, בבשר הגס... לא הרחק מליב היה הבור שהפצצה פתחה. רסיסי הפצצה היו פזורים סביב. רסיס צבט את הצד הימני מאחר מקום שמתחיל הבשר הגס. פה עצום נפתח במקום וכל המעים יצאו לו מבעד

לפה. מעים דמומים, קרועים, עורקים מרוסקים, נתחי בשר, דומה כאלו קצב חתך. המעים התגוללו בערימה בתוך דם קצוף.

— לא כלום, אמרתי לליב, באמת רק צביטה קלה.

נגבתי את הזיעה הקרה מעל פניו והוא חיך כמו ילד:

— ידעתי בעצמי שזה לא כלום... זה לא כאב לי, רק כאלו שרטו לי בסכין... נכון שזה לא יארך הרבה? אחזור בקרוב? ימים אחדים, אה? רק לתפור ולקשור נכון?..

— בודאי, ליב, רק לתפור ולקשור... ימים אחדים, שמא שבוע...

כץ ניגש, גם דוד וגם פרנק. הבטנו זה בזה וקראנו מעיניו של ליב את גורלו המר. כץ רץ אל האוהל שמעליו היה תלוי צלב אדום וחזר תיכף עם רופא ועם אלונקה. הרופא תחב באצבעות גסות את המעים של ליב לבטנו, כוץ את הפצע ונדנד כל הזמן בראשו. הנחנו את ליב על האלונקה וארבעתינו הבאנו אותו לחוף שבו עגנה אנית בית חולים. הפצעות לא חדלו מליפול כל הזמן. אם נצלנו הרי זה רק נס. אבל איש מאתנו לא חשב על עצמו. אני עצמי לא הרגשתי כל פחד ורק מחשבה אחת קדחה בי: להביא במהירות ככל האפשר את ליב אל האניה. את כוסו של ליב החבאתי בכיסי. מעין זכרון קדוש מאת חבר, שרסיס של פצצה צבט לו צביטה קלה.

באלונקה שכב ליב על צדו השמאלי. הבד של האלונקה היה טבול בדם, ליב דבר, נפרד מכולנו ואמר:

— חברים, היו חיים טובים... אסור לנו להונות את המלחמה...

הדרך אל האניה נמשכה הרבה זמן וכל שהרחקנו החויר ליב יותר ויותר וקולו רועד יותר. באמצע הדרך תקפה אותו עוית וקדחת וקשה היה כבר להבחין בדבריו. מן המלים המקוטעות שמעתי רק „ארץ ישראל..." „טוב למות..." ובבת אחת נשתתק. לאניה לא הבאנו עוד את ליב החי. ליד האניה בדק רופא

את הגוף השרוע והניע את ידו. הבינונו לתנועתו והעמדנו את האלונקה על האדמה. פרנק הרכין על גבי פניו של ליב ונשק לו. כץ הרכין ואמר: ברוך דין אמת.

איש לא בכה, איש לא נאנח, רק חרש חרש הרכינו כל החברים ואמרו „ברוך דין אמת". לאח"כ הרימונו את האלונקה וחזרנו אתה. עכשיו נשאנו אותו על הכתפים, כשאת ארון מתים. השמש עמדה גבוהה בשמים. היה אויר צח וצלול. כנשמתו של ליב, שנפח אותה זה עתה.

לא הרחק ממחננו נראה הולך ובא רונדו. הוא הביט בנו, ראה שאנו נושאים את האלונקה על כתפינו ונפנף בידו. הבינונו שהוא מצוה לא להמשיך וללכת. בידיו צוה לנו לעמוד כאן והוא עצמו הלך לאי שם. לאחר כמה דקות חזר עם רובין ואמר על ידו, שלא נכניס את המת אל המחנה, אלא לקבור אותו כאן במקום. כץ היה הראשון ששאל: למה נקבור אותו ככלב? ליב הוא שלנו... אין אנו חוששים מפני המות... אנו רוצים שכל החברים יהיו בשעת הלויה. שיהיה גם טרומפלדור...

רונדו נדלק. הוא הלך אל הקולונל. היכן המשמעת?

איש לא ענה לו ואלמים עמדנו סביב לאלונקה. רונדו הביט בנו וראה כי לא נקבור את ליב כפי שהוא רוצה. הוא הכיר בנו שהננו נכונים אפילו לכבילה בשלשלאות ואלו את ליב נביא לקבורה במקום שיהיו כל החברים. בבת אחת פנה והלך. רובין הלך בעקבותיו ככלבלב נאמן.

הרימונו את האלונקה על כתפינו והלכנו אלמים עד שהגענו למחנה.

מכל האוהלים יצאו חילי הלגיון. מישהו הביא את הבשורה לטרומפלדור והוא בא לבוש כמו אל מפגן. שלושה חברים חפרו את הקבר. שני חברים צרפו מגן דוד וליב שכב לעיני השמש עם פניו הגלויים והמאירים שהיו חיים ועם חיוך.

קולונל פטרסון בא. רונדו הלך אחריו נפוח. הוא לא רצה

להביט באיש. הקולונל, — דק עם שפם קטן ובלונדי ועינים כחולות מימיות הזדקף זקיפות צבאית. טרומפלדור פקד „ישר עמוד". כל הגדוד עמד קפוא. טרומפלדור אמר מלים אחדות: ליב היה קדוש... הוא נפל למען א"י. קברו לא יהיה זנוח. נשאהו בתוכנו בכל מקום שנהיה... קולונל פטרסון שלף את חרבו ועמד דום אתה, כפסל חצוב. אברהם פרנק שפך את העפר הראשון. כץ אמר קדיש ודוד תקע את מגן הדוד על גבי התל הרענן.

על פני המחנה נשאה תרועת החצוצרה: האות לסעודה. הראשון רץ לפנינו יחיא ולאחריו השאר. השורה היתה דלילה יותר ויותר ונשארנו רק כץ, דוד, פרנק ואני. כץ הביט אל קברו של ליב ואמר: צריך ללכת לאכול... ודומה היה כאלו מתנצל בפני ליב שאדם חי חיב לאכול.

המטבח על גלגלים כבר עמד באמצע המעגל. הגדוד דפק בצלחות הפח. פה ושם נשמע צחוק. עם קערות מלאות סר כל אחד לפנה ואכל בתיאבון. גם אנו לקחנו כל אחד את מנתו, ורק אברהם פרנק היחידי שלא אכל. הוא עמד זקוף והביט למרחקים. הוא נראה היה כגוש אלם.

האוכל חנק אותי. ראיתי לפני את ליב הקרוע ושסוע, הרגשית על ידי את הזעה הקרה שנגבתי מעל פניו. באזני תופפו בכיו נהמתו הגברית, שעה שאמרתי לו בבוקר שלא ירבה לדבר על מות למען א"י.

— אתה מאמין בגורל? — שאלתי את כץ. כץ הביט בי. ביסקויט יבש נשאר לו תקוע בין השיניים.

— כונתי, כץ, אם אתה מאמין שיש דבר כזה ששמו גורל.

— יש דבר כזה, — צעק אלי כצנלסון, — במלחמה אין מהרהרים בדברים כאלה. על גבי ספה רכה, ליד אח בוערת, מדברים על כך ולא כאן.

ליב בכה היום. בגללי בכה, — אמרתי אליו. הוא סבור

היה שאינני מאמין לו, כי הוא מוכן למות למען ארץ־ישראל.

— נו, סבור היה, — גער בי בן בכעס. — מה לזה ולגורל? ומה אתה יושב כאן ומתפלסף? אכול? מרושל שכמותך!..

— אני דחפתי אותו... דחפתי את גורלו, כן.

כן זרק את צלחת הפח על אבן והיא השמיעה קול רעש גדול. יותר לא אמרתי דבר, החזרתי את הצלחת וחזרתי לאוהל. פנתו של ליב היתה פנויה. ישרתי את משכבו, פרשתי את השמיכה, בחוץ הורדתי כמה ענפים, קלעתי מהם מגן דוד ותליתי אותו מעל למשכבו של ליב.

קולונל פטרסון וקפיטן טרומפלדור דומים היו זה לזה בדקות גופם וזקיפות קומתם, באופן היותם מכונסים בתוך עצמם. טרומפלדור היה גבוה מפטרסון וההסתגרות בפניו היתה שונה מזו שאצל הקולונל. פטרסון היה איש צבא טפוסי, אנגלי שנולד עם פה סגור ועם פנים נוקשות. הסתגרותו של טרומפלדור היתה בה טרגיות כמוסה ונכר היה כי הוא נשתתק מכח חויות.

משום כך יכול היה לקרות שלקולונל פטרסון יהיו רגעים של מצב רוח קל ואפילו של בדיחות הדעת. טרומפלדור היה תמיד סגור בתוך עצמו ולא היתה אף פעם בת צחוק בפניו. פטרסון וטרומפלדור היו רחוקים זה מזה ולפעמים דומה היה כי יש ביניהם איזה קרע נסתר. אהלו של טרומפלדור היה במעגל אהלינו. אמת, אוהלו לא היה בצורת חפירה. היתה לו תקרת עץ ואפילו כסאות אחדים. אבל הקפיטן היה תמיד עם הגדוד שלו, ואעפ"י שמעט לדבר חשנו תמיד בקרבתו. קולונל פטרסון העמיד את אהלו מן הצד. סביבו היו רונדו ועוד כמה קצינים אנגליים. מן הגדוד שלנו היה לו רק מקורב אחד — שוב.

שוב היה יהודי בגיל הממוצע, בעל כרס ובעל פנים עגולות מסבירות ועינים שחורות ושובבות. ברוסיה היה בעל עגלה. בעניני סוסים היה בקי ומנוסה והקולונל מסר לידיו את הטפול בסוסו. בה טרגיות כמוסה ונכר היה כי הוא נשתתק מכח חויות.

לשוב היה אוהל קטן סמוך לקולונל. בעמיותו הבריאה והמעשית למד להבין לקולונל ואפילו קנה כמה מלים אנגליות. שוב גילה לקולונל רגשי ידידות. פעמים רבות נהל אתו שיחה והתפאר בלמדנותו העברית.

שוב עצמו לא היה למדן גדול, אבל את החומש זכר ואת המלים המעטות בלשון הקודש, שבהן התחנחן פטרסון, הוא ידע. היה קורה לפעמים, ששוב היה מתקן לפטרסון שגיאות בלשון הקודש והקולונל התיחס לזה בחביבות וטפח על כתפיו של שוב. בעיני פטרסון היה שוב למדן גדול. הצעירים, כך סבור היה, אינם ממין אותם יהודים שהוא תאר לעצמו. אין זה היהודי של התנ"ך, כפי שהוא ציר לו.

פעם אחת בבוקר בא שוב אלינו והוא אומלל. שומה עלינו להצילו, שאם לא כן יאבד את כל חנו אצל הקולונל. מה יש? באמצע הלילה העיר אותו הקולונל ושאל אותו היכן כתובה המלה שבולת בש' ימינית ובש' שמאלית. שוב לא ידע את התורה הזו, אבל טפש לא היה והוא בקש מהקולונל שהות למחשבה עד הבוקר. הוא יעין בתנ"ך... תנ"ך לא היה לשוב והוא בא אלינו לשאול עצה. כץ הציל את שוב ופטרסון ראה מכאן ולהבא את שוב כראות רב לכל דבר. מובן מאליו, כי לרגלי מעשה זה צחצח שוב את הסוס עד שעורו הבריק לאור השמש.

כמה שקשים היו החיים בשדה הקרב, היו חייו של טרומפלדור דומה לי, קשים יותר. לנו היו ידידויות שלנו, שיחות בין איש לחברו ואת יגוינו ואת שמחותינו נשאנו בשותפות. לעומת הקולונל היה טרומפלדור האיש הגלמוד ביותר. לקולונל היתה סביבה שלו ופעמים רבות הייתי ניגש לפנתם ורואה איך הם יושבים סביב לשולחן, שותים קוניאק ומשחקים בקלפים. טרומפלדור ישב בשעות הפנויות באהלו יחידי, מבודד ושתקן.

ברוב הזמן היה טרומפלדור שוכב על הרצפה, בטנו למטה, ראשו מורם וכתב בעפרון. שעות רצופות יכול היה הקפיטן

לשכב כך ולכתוב. פעמים רבות הייתי אוסף את הדואר כדי להביאו לאניה וטרומפלדור היה מוסר לידי מעטפות כבדות, השלוחות לאלכסנדריה. למי כתב טרומפלדור ידעתי: הכרתי את הנערה הקטנה השחרחורת והחננית שאתה היה טרומפלדור בא אל מפרוזה ולאח"כ היא באה אל מחננו לראות אותו, במדבר ליד אלכסנדריה. מכתביו של טרומפלדור היו הקשר היחידי, עם אנשים חיים.

טרומפלדור נשא את תארו כשאת קרבן. כשנחוץ היה ביום להוליך ציוד אל החפירות היה טרומפלדור רוכב על סוסו לפניגו ומזמן לזמן היה פוקד: שמאל, ימין; עמוד, לך. אבל טרומפלדור נלוש מאותה עיסה אנושית שנלוש גם ליב: הוא צריך היה להקריב את כולו למען הדבר שבחר בו. טרומפלדור היה יהודי שנטמע בין הרוסים והגיע ליהדות מכוח מחשבה עצמית ועל כן היה יהודי אחר מכולנו. בשבילנו היה הקרע ענין שלנו. לא חששנו מזה. בתוך הקרעים יכולנו לשמור על שלמותנו. טרומפלדור שבר בתוך עצמו את הגויות, אבל אל היהדות הגיע בשלמות של גוי אבל לא עם קרעים של יהודים.

את שמו של טרופלדור שמעתי עוד ברוסיה. הוא היה אצל היהודים מעין אגדה, ביחוד אצל יהודי דרום רוסיה, כי הוא בא מניקולייב. בימי המלחמה הרוסית יפנית היה טרומפלדור בפורט ארתור וכשנפל מפקד המצודה קבל עליו טרומפלדור את הפקוד והגן עליה זמן ממושך בפני האויב. משום כך העניק לו הצאר את צלב גאורגי, שהיה הציון הצבאי הגבוה ביותר והעניק לו גם את התואר של קצין. בקרב אבד טרומפלדור את ידו, אבל הוא יצא ממנו כיהודי לאומי, הוא יסד ברית של חילים ותיקים יהודים ופנה בבקשה אל נקולאי שיקבל מידי החילים היהודיים ספר תורה כמתנה. דומה עלי, כי הצאר סרב לקבל את המתנה ואם גם קבל אותה הרי זה לאחר מר"מ ארוך.

על טרומפלדור השפיע הדבר שהוא פנה לחלוטין אל הלאומיות

היהודית, והדרך הישרה היתה: ארץ ישראל. ואם א"י הרי הדרך שוב ישרה להתמסר כל כולו לארץ ולהקריב את החיים.

בשביל טרומפלדור היתה זו השפלה להיות קפיטן של לגיון שאיננו משתתף בקרבות הפעילים. אבל אפילו את ההשפלה הזאת נשא טרומפלדור. אחרת לא יכול היה. זה היה למען א"י, והוא לא חס על כבודו כשם שלא חס על חייו. הוא היה מתחמק בהכרה מפטרסון, באורך־רוח נשא את הסנוביזם הגס של רונדו, את הגלמודיות הנוראה, את חוסר המשמעת שלנו. הוא הטיל על עצמו בעקשנות משמעת וככל שהלגיון היה מרושל יותר בעשה הוא חמור יותר וממושמע יותר עד פנים פנימיותו.

בין טרומפלדור לבין פטרסון היו התנגשויות וכל זה רק משום שהם לא הבינו זה לזה ולא ידעו כי הם אנשים שונים. פטרסון היה אנגלי, אידאליסטן כן בנוגע ליהודים: ובכל זאת אנגלי שקט, מתון, שהמלחמה אצלו היא יותר מדע מאשר מזג. כל כמה שהיה טרומפלדור שקט באופן חיצוני כן היה לוהט באופן פנימי. המלחמה לא היתה בגדר משהו לעצמו אלא לשם משהו אחר. ודאי, גם אנגליה נהלה מלחמה למען משהו, אבל משהו זה נתמעט יותר ויותר עד שהגיע אל הקולונל. אצל פטרסון היה באמת המשהו הזה, — אהבה ליהודים ולא"י. אבל בכל זאת נשאר אצלו העיקר שהוא חיל אנגלי, שהמלחמה בשבילו היא יש לעצמו. על ההתנגשויות הפנימיות בין פטרסון לטרומפלדור לא ידענו, רק חשנו בהן, אבל היו רגעים שהללו היו מתגלים לעינינו באופן הפגנתי. כך קרה פעם אחת, שעה שהוטלה עלינו שליחות, ושניהם, — פטרסון וטרומפלדור, — נסעו יחד אתנו. הקולונל נסע בראש והקפיטן אחריו. אנו נהגנו את הפרדות הטעונות משא בשורה שוה. שתי פרידות ברוחב. פצצות התחילו נופלות, — פצצות ששתי האניות הגרמניות „אמדן" ו„גבין" כבדו אותנו בהן. הקולונל קפץ וירד תיכף מסוסו והשתטח על האדמה.

טרומפלדור נשאר רכוב על הסוס, זקוף, דומה כאלו לא עלינו המטירו פצצות.

פטרסון היה מרים את ראשו בין פצצה לפצצה וראינו שפניו זועמות. כשנגמרה ההתקפה קפץ וניגש בכעס לטרומפלדור והורידו מן האוכף. לאח"כ פרסם פטרסון הוראה מי שלא יזהר בשעת התקפה יענש עונש חמור. ההוראה היתה בפירוש נגד טרומפלדור.

האם ביקש טרומפלדור להראות כגבור? לא, לטרומפלדור לא היה קו אופי כזה. אבל טרומפלדור רצה להוכיח כי יהודים הם גבורים. לא על עצמו חשב הקפיטן שלנו, אלא על כבוד הלגיון שלנו, על שמו היהודי הטוב. אם אין לנו אפשרות להוכיח גבורה בקרב, הרי לכל הפחות שעה שהפצצות נופלות מעל לראש. פטרסון כעס מאד והעליב עלבון קשה את הקפיטן, אבל בכל החזית ידעו החילים כי הקפיטן של הלגיון היהודי הוא איש אמיץ ומשתעשע עם המות להכעיס.

רק פעם אחת ראיתי את טרומפלדור עם חיוך בפניו, היה זה שבועים לאחר שהגענו לגליפולי. ממפקדתו של הקולונל באה הוראה להתכונן למסדר. היינו צריכים לצחצח את כלינו וחפצינו, לצחצח את הכפתורים, את הנעלים, לכבס את הבגדים, היה זה מסדר לא רגיל. טרומפלדור כבר ידע למה מתכון מסדר זה, הוא שתק כרגיל, ולא גלה את הסוד לאיש. אנו התכוננו כל הבוקר למאורע החגיגי והיינו מנחשים: החיל כל כמה שאיננו חיל באופן פנימי מן ההכרח למשוך אותו אל מעגל החויה הצבאית, אפילו כך היה עצבני לקראת השעה שנעמוד כולנו והקולונל יספר לנו מה ומי.

פטרסון הגיע רכוב על סוסו. גם טרומפלדור רכב על סוסו. הסתדרנו בשלושה טורים כפולים, בצורת ח'. ישר עמוד! — היתה הוראתו של טרומפלדור. קולו היה עכשיו חגיגי. בקולו היה צליל ביחוד של מתכת, מעין תרועה. וכמה שלא עמדנו זקופים היו לבותינו דופקים ועינינו תוהות. למה לא מספרים לנו עדין?

האם לשם כך צריך עוד הקולונל להתרוצץ על סוס ולבדוק אם מלאנו בדיוק אחרי פקודתו?

הרגע בא: הקולונל עמד על סוסו באמצע הח'. הקפיטן עמד לידו, שניהם זקופי קומה וחגיגיים. הקרע ביניהם לא הורגש עכשיו. אדרבא, הם נראו כחברים הקולונל קרא בקול חגיגי מתוך הניר, אבל לא הבינונו אלא תפשנו רק מלים בודדות כמו „בריב" ו„סייבד". רובין תרגם תיכף את הדברים וכאן נודע לנו כי הקולונל הביא לנו ידיעה כי משרד המלחמה האנגלי שלח לנו ציון. היינו חילים אמיצים. הצלנו בלילה הראשון את הנחיתה האנגלית. אלמלא אנחנו שהולכנו כל הלילה ציוד לחילים בעמק סד־אל־בכר, אי אפשר היה אז לגרש את התורכים.

טרומפלדור חיך. פניו נעשו רכים יותר. את ידו האחת הרים אל־על וקרא בקול „הידד". והד רם ענה לו מפיות כל הלגיונרים „יחי הגדוד" ו„תחי א"י..."

את המסדר סימנו עם „התקווה" אבל החגיגה לא נסתיימה עדין. הגישו לנו קוניאק וכולנו רקדנו הורה. טרומפלדור עמד מן הצד ונראה היה, כי אלו לא היו לו סימני דרגות, כי עתה היה משלב את ידו האחת בכתפו של חבר ורוקד עם כולם יחד. בשבילנו זה היה נצחון גדול. מצב הרוח נתעלה. סו"ס אין אנחנו סתם גנרים. הצלנו את צבא הנחיתה. לטרומפלדור היה זה נצחון מיוחד, הוא שכב באותו יום שרוע על הרצפה באהלו, וכתב. כתב...

שכנינו בשדה הקרב היו צרפתים, אוסטרלים, אינדוסים ומרוקנים. היו אלה מעין ארה"ב של חילים. במלחמה אחת השתתפנו, שונא אחד היה לנו, אבל חיינו בנבדל. אפילו אורח החיים, — גם בשדה הקרב יש אורח חיים, — הכל היה שונה אצל חילי כל עם ועם.

הצרפתים, למשל היו היסוד של „בעלי־בתים" בשדה הקרב.

הצרפתים הביאו את הארטילריה הכבדה ועל כן היו הם המיושבים ביותר, הקבועים ביותר. האנגלים, האוסטרלים, האינדוסים והמרוקנים היו האינפנטריה והקבלריה, הם היו רגלים ורוכבים. תותח מניעים בקושי, ביחוד תותח צרפתי כבד. ששה סוסים היו צריכים לגרור אותו ועשרות אנשים היו דוחפים אותו. אם העמידו תותח היה עומד שם ימים אחדים. סוללה היתה לה מפקדה שלמה והיתה בחינת ממלכה לעצמה. את התותח היו מצחצחים, משמנים, מכסים במכסות כמין ילד מפונק ולאח"כ מקשטים אותו בענפים כדי שעינו הרעה של השונא לא תשלוט בו, חלילה. אם נופל, חלילה, איש במלחמה הרי זה אוי ואבוי לנו, אבל ערכו של האדם היחיד אינו מרובה ואולם אם נזוק תותח הרי זה נזק רב למלחמה. את התותח שומרים באלפי עינים. התותח היה מעין אספקלריה שהכל משתקף בה.

משום כן עמדה הארטילריה הצרפתית עמידה מיושבת בדעתה כל כך, מבוססת היטב. במחנה אחלינו קלי הרגליים שהיינו מתייחסים אליהם בדרך ארץ. מלבד זאת נראה כי הצרפתים הם בד"כ אנשי משק טובים יותר. החיל הצרפתי בא מבית אכרים מבוססים, האוכלים את הלחם שהם עצמם אופים ואין הוא נחפז בסעודתו על רגל אחת. לחיל הצרפתי היה בשדה הקרב אפילו יין. שלא לדבר על לחם לבן. הם הביאו אתם תנורים ואופים משלהם, שאפו למען החיילים כל יום ואת הארוחות בשלו כל יום, דומה היו בבתיהם.

את החיל האנגלי הזינו בבשר קפוא מאוסטרליה ב„בוילד ביף" שהיה ארוז בפחים ועם ביסקויטים גדולים וקשים. רק ביום הפגרה — לפני קרב — כבדו את החיל האנגלי בכוסות קוניאק או רום כדי לחזק אותו. המטבח על גלגלים היתה לו רק עבודה אחת: לבשל מרק שלא תמיד היה מוצלח. בשר מבושל היה ענין נדיר וחגיגי.

החילים האנגלים היו רגילים ל„בוילד ביף" ולביסקויטים

ולא התאוננו. ואולם היהודים, שהיו אוכלי לחם כמו הצרפתים, בחלו בביסקויטים. כשהייתי לוקח ביסקויט ביד הרגשתי שהשונא הגדול ביותר שלי איננו התורכי, שלעת עתה לא ראיתיו בעיני, והיה אצלי בחינת בדיה, ואלו הביסקויט היה היום יום שלי, הדבר המוחשי. הביסקויט חרק בין השיניים ביובש כזה עם חריקה כזאת שלא רק השינים רעדו אלא גם כל העצמות.

את הביסקויט שנאנו ובקנאה היינו מביטים אל הלחם הצרפתי הלבן שהיה טרי כל כך וריחו דגדג את נחיריו. כמה פעמים נסיתי להדבר עם חיל צרפתי בלשון תנועות: הא לך פח של „בוילד ביף" ותן לי ככר לחם שלך. אבל הצרפתי לא היה מתפתה: „בוילד ביף" לא היתה סחורה לדידו. בגעגועים רבים הייתי מביט בלחם ואפילו ערכתי תכנית להתנפל פעם על צרפתי, לשבור את עצמותיו, לשדוד ממנו את לחם הזהב.

האוסטרלים היו שכנינו הקרובים ביותר. אלה היו בחורים עליזים ואנשי הפקר. בפני קצינים לא היה להם כל דרך ארץ. הם התנהגו כאלו המלחמה היא שלהם ואין איש יכול לחוות דעתו בענין זה. את הצעירות של העולם החדש, שבו הם נולדו, הביאו אתם אל שדה הקרב. אצל האוסטרלי היתה פראיות בלתי מסויגת, אכזריות ובו בזמן יחסי אחוה וטוב לב, אם סוס לא רצה לצית היה האוסטרלי קוטל אותו כרוצח, אבל אם הסוס צית לטף אותו כלטף את ילדו. עם חילי הלגיון היהודי חיו האוסטרלים בשלום, אבל הצרפתים הביטו מלמעלה למטה. אכן, האוסטרלים היו חילים אמיצים ולירות בתורכי היה אצלם בחינת ספורט, ואם נפל לידיהם שבוי לא היה מה לקנא בו. פעם הביאו מאות אחדות של תורכים שבויים.

קרועים ועיפים, מבוהלים, עמדו לפנינו התורכים. אורח כניעה כזה לא ראיתי עד היום הזה. כל המחנה התאסף להסתכל במחזה זה. אבל לא האנגלים ולא הצרפתים ובודאי שלא אנחנו התעללנו בשבויים. אדרבה, אצל הצרפתים אפשר היה להבחין

שהם מרחמים עליהם. ורק האוסטרלים צחקו, יידו אבנים על המסכנים, על היצורים המדוכאים. דומה היה כאלו התורכים אינם כלל בני אדם בעיני האוסטרלים, אלא בהמות.

ובכ״ז היו האוסטרלים חברה׳מנים והיו באים מן החפירות שבהם התנהלו קרבות קשים והיו צוחקים.

ההודים היו עולם מיוחד לעצמו. מעולם לא ידעתם, מה הן חויותיו של ההודי. תמיד היתה כעין מסכה על פניו, הוא היה מהלך ביניכם דומה כאלו הוא במקום אחר ולא כאן, שאתם קרובים לו ואתם אוכלים יחד אתו, „בוילד ביף״ ולועסים את הביסקויט הקשה. בערבים אפשר היה לראות קבוצות קבוצות של הודים שהיו שותקים בצותא. ראית בעליל כי בשעת השתיקה נארג ביניהם חוט, וכל אחד מהם מדבר אל חברו ע״י הבטה אל המרחקים. מה הם ראו במרחקים? את הסוד לא ידע אף פעם האיש הלבן. בין ההודי לבין האדם הלבן עמד לא רק המרחק של הודו, אלא השוני של אלפי שנים.

המרוקנים לעומת זה, היו בחורים נפלאים. בריאים, שחומים, רחבי כתף, בעלי עינים גדולות. בפניהם היתה מין פתיחות, מין לבביות, שתיכף הייתם מתקרבים אליהם. בין המרוקנים היו גם יהודים. גברים יפים כאלה לא ראיתי מימי. המרוקנים היו יושבים בערבים כתות־כתות ושרים שירים מלאים ערגונות וצובטי לב. המזרח על כל הסודיות שבו היה מושר בנעימות אלה. בשבילנו החזירו המרוקנים את א״י. המשפחתיות של הארץ התרוננה בשיריהם. חמימות המזרח היתה מרצדת בתוך עיניהם.

היהודים המרוקנים באו אלינו, נסו להדבר אתנו בעזרת המלים העבריות המעטות שידעו מתוך סדור התפלה, אבל בעיקר הם הביטו בנו בעינים נלהבות כאלה, דומה כאלו ראו לפניהם את א״י עצמה, חיה, מוחשית. א״י היתה אצל היהודים המרוקנים ענין של געגועים גדולים. הם דתיים, והביאו אתם רב אל שדה הקרב. ואלינו היו באים כדי לשפוך לפנינו את יהדותם. כץ

ידע צרפתית ויכול היה לשוחח אתם. באמצעותו הם חקרו לדעת מהו הלגיון, מה אנו רוצים, אם אנגלי התנצח במלחמה. רבים מהם אמרו: האח, לו היינו זוכים לשבת גם כן בלגיון ולהלחם למען א"י...

הרב שלהם היה איש צעיר, בעל זקן שחור ומרובע, דומה לנסיך ערבי. הוא בקושי ידע כמה מלים עבריות, אבל תמיד רצה לדבר רק עברית. הרב הצעיר רצה לערוך יחד אתנו שבת אחת ואמר כי בשבילו זה כבוד גדול, להצטרף ליהודים שיצאו למלחמה כדי לכבוש מחדש את א"י למען עם ישראל. פעם אחת ערך הרב המרוקני תפלה חגיגית יחד אתנו, אלא שסופה של אותה תפלה היה עגום מאד, כפי שאספר בפרקים הבאים.

בין כל העמים היינו אנחנו, הלגיונרים היהודים, המבודדים, מין צמח זר. בשביל כל העמים היה הלגיון היהודי תופעה זרה. הם היו תמהים עלינו ובאותו זמן לא יכלו להשיג בשום אופן, כי ליהודים יש לגיון משלהם. איך אמר אוסטרלי אחד? כל ארץ יש לה צבא, איזה צבא אתם, אם אין לכם ארץ? ובאמת, איזה צבא אנחנו אם אין לנו ארץ משלנו?

פרנק קבל מכתב. יחיא כוץ את שפתיו הדקות ומצמץ בלשונו כמי שטועם יין. לאח"כ פרץ יחיא בצחוק רסיסים רסיסים, דוקרים, עם צעקה מסולסלת ואנחה בסיומה: מה יש, מכתב? הוא ממש התעלף מצחוק, יחיא זה. פרנק החזיק את המכתב בין אצבעותיו הרועדות ולא פתח אותו. יחיא גלגל את צחוקו המרוסס ונחנק עם המלה „מכתב".

דוד אחז בידי ומשכני אליו בכעס:

— מה אתה שותק, מה אתה מרשה לו לצחוק?

כץ נתן סנוקרת בחטמו של דוד:

— הבה נראה איך תמנע ממנו את הצחוק... ולמה לא תרשה

לו לצחוק? אדם כשהוא צוחק הריהו בוכה... דוד נכלם בפני בגרותו של כץ:

— בצחוקו הוא מגונה...

פרנק המשיך לעמוד עם המכתב החתום וכאיש אשם הביט ביחיא. בשתיקתו של פרנק היתה תמיד איזו אשמה. תמיד נדמה היה כי פרנק נושא עליו את אשמת כל העולם.

— אתה רואה, פרנק מבין ליחיא יותר טוב ממך — אמר כץ, הוא סבור בכלל כי הוא אשם. הגיע אליו מכתב וליחיא לא הגיע. אח, דוד, דוד, הניע כץ את ידו. כבר הגיעה השעה שתבין אפילו לטעמו של רוגז במלחמה.

יחיא נלאה מצחוק. הכל צחק אצלו, האור מתחת לעיניו נתרוקן והיה תלוי בצורת ילקוטים ריקים. הוא נגש אל פרנק והתחיל לדבר אליו בלדינו. פרנק הראה לו את חותמת הדואר על המכתב. מרחוק נראה היה לי כי יחיא הריח בנחיריו את ריח המכתב. אני עצמי הייתי יכול לחוש בריח של מלים מן המולדת. מכתב בשדה הקרב לא צריך אפילו לקרוא, צריך לחוש בו בין האצבעות. המלים עפו וירדו מגליון הניר ופרחו לנגד עיני. כשרציתי איזה מלה הייתי צד אותה כצוד צפור. פרנק ויחיא ישבו עכשיו מתחת לעץ. את המכתב לא פתחו עדין. לאח"כ הלך יחיא ופרנק נשאר לבדו. עכשיו פתח את המכתב, אבל לא קרא אותו: הוא משש קודם מכל הצדדים כדי למצוא מקום שאפשר לפתוח בלי לקרוע. לאח"כ הוא קרא. פרנק הקודר התחיל מחיך. מעולם לא ראיתיו מחיך. עיניו נתכוצו מרוב חיוך. לאח"כ תחב את המכתב אל כיס החזה ונשאר יושב עם חיוך בפניו ועיניו עצומות.

יחיא חזר וישב לשתוק ליד פרנק. גם יחיא עצם את עיניו. לאח"כ קפץ יחיא בהמולה כזאת, עד שראשו נחבט בעץ. יחיא אחז בראשו וצעק משהו בלדינו, פרנק לא פקח את עיניו והחיוך לא ירד מעל פניו. פרנק לא שמע את צעקתו של יחיא. יחיא רצה,

כגראה, שנבין למה הוא צועק והוא צעק שוב ושוב בעברית: מה יש, מכתב... ולאח"כ התחיל יחיא לרוץ. לאן רץ יחיא? הבטתי אחריו ונדמה היה לי שהוא בורח מעצמו. ופרנק המשיך לשבת בעינים עצומות...

לאח"כ התרומם פרנק ונכנס חרש אל האוהל. הוא יצא עם שקיק מתחת לבית שחיו, הוא התבונן על ארבע רוחות השמים והשהה את עיניו לצד מזרח. את השקיק התיר והוציא מתוכו טלית ישנה. הוא נער את הטלית ולבש אותה. דקה או שתים עמד עטוף טלית ושתק, ולאחר מכן נשמע שירו, שיר שהמלים היו בלתי מובנות אבל הנעימה שותה את המלים.

רעדה תקפה אותי. כך רכן אלי:

— לא ידעתי כלל, כי פרנק לקח אתו טלית. דוד הביט בעינים לחות ולמלם משהו. דוד התביש שרואים אותו במצב רוח כזה. הוא שוב רצה לעשות משהו כדי להכעיס את עצמו. דוד שבר ענף ואמר מתוך כעס:

את העצמות צריך לשבור לו... הוא רוצה לשגע אותנו...

— דוד, — השתיק אותו שוב כך, הלואי והיו התפילין שלי אתי, הייתי נצב כאן עם של ראש ועם הרצועות של יד על שמאלי. טחנת הרוח היתה חודרת אל תוך השל־ראשו והראש היה מתבהר... כמו אצל אבי...

דוד שוב נכלם וזרק את הענף ששבר. פרנק העלה את הטלית על ראשו. הוא היה עכשיו כולו טלית, דמות שכולה פסים לבנים ושחורים. הזמר היה עכשיו כל כך בלחש שאלולא הרוח שהביאה אל אזנינו את הצלילים הקטועים לא היינו שומעים דבר. הוא לא זע כמעט, עמד זקוף, עם פנים מכוסים למזרח ואת הזמר שפך אל תוכו.

הגיע רונדו. הוא ראה מרחוק את הדמות העטופה טלית ונדלק. פניו העגולים עלו אל עיניו. הוא קפץ אל פרנק ומשך אותו. הקול נקטע והיה לצעקה. מן המשיכה התנודד פרנק אבל עמד שוב זקוף.

רונדו הבחין שזה פרנק והוא צעק עכשיו אליו בצרפתית. פרנק לא שמע לו. רונדו דחף אותו.

כץ רץ אל רונדו ועמד מתוח: הצדיע. כץ דבר צרפתית ואמר משהו לרונדו. שמעתי את המלים: פטרסון, טרומפלדור. ראיתי כי פניו של רונדו התנפחו יותר. רונדו ברח וכץ חזר.

— מה זה מויטצ'פל? — שאלתי את כץ.

רונדו, ספר כץ, אינו סובל שפרנק מתפלל. אין זה בגדר של משמעת. רונדו תמיד חושש למשמעת. הוא רץ אל הקולונל להתאונן. לאחר כמה רגעים בא הקולונל. רובין בא גם כן. גם טרומפלדור. מאוהלים אחרים התאספו לגיונרים. רונדו ספר לקולונל והצביע כל הזמן על פרנק. הבט וראה, עומד בתוך טלית. המשמעת לא נוגעת לו... הקולונל אמר משהו לרובין ורובין עמד בפניו של פרנק. הוא דבר אל פרנק עברית: הקולונל אומר שאין לך מה לפחד.

אבל הוא רוצה לדעת למה פתאום עמדת להתפלל באמצע היום? פרנק הרים את הטלית מעל פניו ועמד אל מול טרומפלדור. הוא שלף את המכתב מכיסו:

— בר־מצוה... בני בר־מצוה... צריך להתפלל...

טרומפלדור לטף את פרנק על גבי הטלית: הקולונל עוד לא הבין מה קורה כאן. כץ הסביר לו בצרפתית: אצל יהודים עורכים בר־מצוה. פרנק קבל מכתב כי בנו הגיע לבר־מצוה וכי בבית הכנסת ערכו תפלה. הקולונל נגש אל פרנק הושיט לו את היד ולחץ ארוכות. אח"כ ספר הקולונל לרונדו. הלויטננט השתנה לחלוטין והלך במהירות. הוא חזר בלוית חיל ובידו טנא גדול.

הקולונל הוציא מן הטנא בקבוקי קוניאק אחדים, כוסיות וביסקויט ולחש משהו לרובין על אזנו. רובין הסביר: הקולונל מורה לשתות לחיים. החיל מזג כוסיות, את הראשונה הגיש לקולונל, את השניה לפרנק המבוהל, טרומפלדור גם כן נטל כוסית, והחילים שהתאספו החזיקו כוסיות עם קוניאק. והקולונל הרים את הכוסית וקרא:

— לחיים!...

— לחיים, ענה פרנק בלחש ועיניו היו מבוהלות עדין, — לחיים, מזל טוב, בני בר־מצוה. צריך להתפלל.

כולנו שתינו לחיים. פרנק קפל לאט לאט את הטלית ומעיניו זלגו דמעות. יחיא בא במרוצה, סקר בעיניו המתרוצצות את המחזה ורק עכשיו אחז בראשו: החבורה שעלתה זה עתה מן החבטה בעץ. רק עכשיו הרגיש יחיא בכאב החריף ואחז בראשו והתאנח. כץ נגש אל פרנק ונשק לטלית. הקולונל פנה באופן צבאי והלך. בעיני כליף לא מצא חן כל המחזה הזה עם הבר־מצוה בשדה הקרב. כליף היה בקומתו פחות מבינוני, בעל מבנה גוף חזק עם פנים מרובעים וסנטר נוקשה. בסביבתנו ראינוהו מעט, הוא היה סרז'נט בבטליון הראשון ויותר מכולם היה עסוק בתפקידו. הוא היה פעם חיל רוסי והגיע אפילו לאיזו דרגה והחילות חדרה אל דמו. להתהלך לקול צלילים צבאיים היה אצלו ענין חשוב ומדרגה גבוהה שאליה יכול להגיע אדם. להבליט את החזה ולהבליע את הבטן עד יציאת הנשמה היה אצלו אידיאל, ולא כל חיל זוכה לכך.

כליף התערב עכשיו בינינו, פניו החזקים התיזו ניצוצות, סנטרו רטט, אבל קולו היה תקיף.

— מה כאן? טען, — בית מדרש? אלו ערכו בר־מצוה כזה בגדוד הרוסי שלי, היו שולחים את כולכם למאסר ממושך. שמחה היתה עליכם, בנו של אברהם פרנק הגיע לבר־מצוה. — בינתים שכח שהוא איננו כאן סרג'נט וצעק: ישר עמוד! החילים היהודיים פרצו בצחוק והוא עמד נכלם.

עם אברהם פרנק היו לכליף חשבונות ישנים, עוד מימי מצרים. כליף צריך היה ללמד את פרנק לצעוד לפי הקצב. פרנק התנגד לכך. הוא התעקש ודומה היה כאלו להכעיס הוא מעמיד רגל ימין לפני רגל שמאל. את כל לבו האלם הערה פרנק לענין ימין שמאל וכשכליף גמר עם כל הבטליון, הוציא את פרנק: אחת שתים אחת, ימין שמאל ימין.

החול מאחורי אלכסנדריה התיז ניצוצי שמש. החום להט לא רק מלמעלה, אלא גם באמצעות הרוח. כליף צעק את האחת־שתים בקול רם יותר ויותר. הזיעה נזלה ממנו פלגים פלגים ופרנק צעד את צעדיו בלי להביט אפילו בפניו של כליף. נדמה היה כי כאן מתמודדים שני כוחות: פרנק השתקן, המבטל באופן פילוסופי את האחת שתים, והאידיאל החילי שכליף טפח אותו.

ההתמודדות היתה נמשכת בד"כ שעה ושעתים. תמיד נכשל כליף במאבקו: הוא הצריד, פניו להטו ומנחיריו פרץ הבל. הוא אפילו לא הורה לפרנק להסתלק, אלא הוא עצמו ברח ופחד להביט אחורה אל פרנק. אבל למחרת הוציא שוב את פרנק מן השורה ושוב עמד ולמד אותו במשך שעתים אחת־שתים ימין־שמאל.

חילי הלגיון נטרו איבה לכליף. אבל לגשת אליו אי אפשר היה: הוא בכ"ז היה הסרג'נט. משום כן התנקמו באחיו. אחיו של הסרג'נט היה ההיפך ממנו, איש מעוך. הוא היה גבוה מאחיו, אבל גבו היה עגול, דומה כאלו נשא תמיד שק של צמר גפן. האח הסרג'נט היה מביט בו ברחמנות: לא הגיע אפילו לדרגת קורפורל, גם זה אדם... אבל כל פעם היה נפגש אתו והיה מלמד אותו בחשאי את התורה החילית ומרחוק היה משגיח עליו, שלא יאונה לו כל רע, חלילה.

הסרג'נט שלנו היה בחור יהודי שהיה שם לצחוק את תורת אחת שתים. בימי המלחמה, היה אומר, אתה יכול לצעוד אפילו עם הראש למטה, העיקר שאתה צועד. כליף הצעיר נקלע אל הבטליון שלו והיה מוציא אותו מן השורה ומתרגל אתו לחוד. מצד אחד היה הסרג'נט מענה את כליף הצעיר והסרג'נט כליף היה עוצם את עיניו, דומה כאלו איננו רואה מה שעושים לאחיו, אבל כל כמה שהדבר נמשך הוא נעשה עצבני יותר. לאח"כ היה מציץ מרחוק וצועק בקול רם: אחת־שתים... הסרג'נט שלנו לא הרים את קולו, אלא המשיך בשלוה, ובאדישות היה אומר ובאופן מונוטוני: אחת־שתים... כליף הצעיר היה כולו זיעה. כשאחיו הביט בו היה עונה בעיניו שהתחננו: עזוב כבר, כוחותיו אוזלים...

שעתים נמשך המשחק המגונה, אבל למחרת כבר לא הוציא הסרג׳נט כליף את פרנק מן השורה ולא היה מביט בו, ראו כי פרנק באמת איננו חיל רע. עכשיו חרה לכליף למה עורכים עסק שלם לפרנק ומטכסים טכס. כשהחילים צחקו ממנו על ה„ישר עמוד״ שלו, נזכר שזהו לגיון יהודי. הלגיון היה זר בעיניו וא״י היתה לו מיותרת. אבל עכשיו נזכר שיש א״י בעולם וכי הלגיון היהודי חיב להציל את הכבוד היהודי.

אתם יכולים לצחוק, צעק בקול רם, אתם חילים פשוטים. אבל אני, אני יודע איך מביטים בנו הגויים. את א״י הם יתנו לנו אם הם יראו את התנהגותנו זו... ארץ הם יתנו לנו... ארץ ישראל אנחנו נבנה...

יחיא, שלא הבין כראוי מה כונתו של כליף, אבל הוא הבחין שאין הוא מדבר טובות והוא העוה את פניו וצעק: מה יש א״י... פרנק א״י... אנו א״י... סרג׳נט א״י...

מה אתה נאבק למען א״י? — אמר כץ לכליף והביט בו בעינים צוחקות, — אחת שתים אתה יודע מספיק.

כליף ירק וברח. כולנו נתפזרנו אל אהלינו. עוד בטרם שכבנו על הארץ שמענו תרועה שעלינו לצאת לדרך.

עד מהרה ערכנו את הפרידות והטלנו עליהן כדורים ומזון ויצאנו. החזית היתה עכשיו במרחק של שני ק״מ, אבל בכ״ז לא הרחיקה יותר מדי. השמש עמדה לשקוע. רוח צוננת נשבה מן הים. סביב היה שקט ואנו העמקנו יותר ויותר לתוך היער עד שיצאנו לשדה פתוח.

כאן כבר שמענו את שריקות הכדורים. חילים לא ראינו בעינינו. כי כולם היו בחפירות ורק הכדורים עפו קרוב יותר ויותר עד שחשנו שהם עוברים על פני ראשינו. הלכנו ישר לתוך האש. אוירון עבר עלינו ומיד התחילו הכדורים נקלעים ישר אל ראשינו. נתנה פקודה: לשכב על הארץ. עם הפנים אל הקרקע. עשב המשי לטף את פנינו ולרגע שכחנו כי אנו מצילים את חיינו. נשמתי אל

תוכי את רעננות הדשא וזכרתי בשעת מעשה את האחו במקומנו, שבו הייתי חולם חלומות ומתגעגע על עולמות. נצמדתי יותר ויותר אל העשב.

פצצות התחילו נופלות עלינו. והפצצות מתפוצצות בלי הרף. האויב תקף אותנו, רוצה לכלותנו. דומה היה כאלו השמים מעלינו נקרעים לגזרים. כמה זמן שכבנו כך לא ידעתי. הרגעים דפקו במקושי אש. דומה היה כי ההפצצה נמשכת בלי סוף. על ידי הרגשתי במציאותם של כץ, דוד ופרנק. יחיא לא היה. ושמא היה, אבל נתגלגל לאי שם. כשהפצצות חדלו מלנפול הפכתי את פני למעלה. מעלי כבר נפרשו שמים עם כוכבים, חרש באה הפקודה: קדימה.

עכשיו כבר הגענו אל חפירות. כץ התקרב אלי:

מה דעתך? התורכי באמת רואה בנו אויב?

וכי מה אנחנו? עניתי בקול חנוק.

כץ שתק ולאח״כ אמר:

אדרבא, אני רוצה שיראה בנו אויב. פעמים רבות חורה לי שהאויב אפילו אינו משגיח בנו. לעזאזל, ליהרג אפשר אחת ושתים, אבל אין רואים בך שונא, דומה כאלו היית איזו בהמה. עכשיו אני רואה שאין אנחנו סתם נגררים...

לא הבינותי לדברי כץ. רבים מאתנו התיסרו בשל המחשבה כי הננו נגררים. ודאי, כל צבא זקוק לגדוד הובלה, ההובלה חשובה בדיוק כמו החזית הראשית. אעפ״י כן הרגשנו את עצמנו נעלבים. דומה שהננו במלחמה ואעפ״י כן לא משתתפים בה. קרבנות כבר הקרבנו, אבל את הקרב הבוער הרגישו אחרים. אנחנו היינו רק עוזרים, אנשים מן הצד.

פרקנו את הטרנספורט. החילים בחפירות חטפו את הסיגריות ובקשו שנדליק בשבילם גפרורים. ברעב של זאבים שאבו לתוכם את העשן והטעינו את הרובים.

— הי, בודי, — צעק אחד עלי, — גיב פיר, פייער, פייער

הגשתי לו גפרור אל הסיגרה. הוא שאב את העשן אל הוכו פעם ופעמים. לאח"כ טפח על גבי והרגשתי בו כל כך הרבה רחשי תודה אנושיים, פי אלף מאשר אפשר להביע במלים. החיל אחז שוב ברובה, אבל את הסיגרה לא הוציא מפיו. עמדתי עדין על ידו כשהוא נפל אחורנית בחפירה, כדור פגע בו. הסיגרה עדין בשיניו, אבל הוא כבר שכב על האדמה.

מישהו הרים אותו, נטל אותו על כתפיו ונשא אותו. באזני המלים, „הי בודי, פייער..."

כשהגענו חזרה אל מחננו היה כבר מאוחר בלילה. דוד ספר איך הדליק סיגריות לעשרה חילים. כץ לא שכח איך כוון התורכי את תותחיו אלינו. אבל אותי לא עזב המחזה של הסיגרה בין שיני החיל המת. והטפיחה על הגב שהיתה בה כל כך הרבה חמימות צרבה אותו עכשיו ולא יכולתי לשכב על צד שמאלי שלי.

היודע אתה, כץ, אמרתי, — היום ראיתי איך כבתה האש אצל אדם אחד. אני הדלקתי אותה וכדור כבה אותה. דע, כץ, על צדי השמאל טבוע אות... כץ ישב ובחושך הבחנתי כי עיניו בוערות. הרגשתי במבטו הנוקב.

— מה אתה מדבר? — אמר — מחום? דמיונות טרוף... כץ זז והתקרב אלי. כ"כ הרבה טוב היה במגעו, כ"כ הרבה חמימות במלותיו. הרגשתי את עצמי כילד שאדם מבוגר מלטף אותו. רציתי עכשיו להיות ילד. רציתי שכץ יהיה מבוגר. בימי ילדותי ראיתי כך את שמשון הגבור. אצלי היה שמשון איש מן המשפחה. בן בית. וככל שתארתי אותו בענקיותו, כן הוא היה קרוב יותר אלי. עכשיו ראיתי את כץ גדול, גדול מאד. גדול בעשרה ראשים ממני. חזק ואיתן ממני. אני נעשה קטן יותר ואני קשור יותר ויותר אליו.

נו, — אמר כץ, — הוא טפח לך. מה אתה סבור הנגו? אנו צועדים במילא אל המות. סיגריה דולקת וכבה, טוב כבה. גם אדם כבה. טוב, הוא כבה...

צנחתי על הקש. את כץ הרגשתי רק בחינת לחש מעלי.

*

זחר נמצא. מאז הלילה הראשון שהגענו לגליפולי לא ראיתיו. במלחמה, במדה גדולה יותר מאשר בחיים הדוק מאד הקשר בין אנשים אחדים. עם אנשים אחדים אתה חי, קודח, מתגעגע, נושא את חייך לסכנות מות. עם אנשים אחדים מהדק אותך הגורל והם הופכים להיות בחינת „משלנו". שאר האנשים הם מן החוץ, שאין אתה משתף אותם בחויותיך האינטימיות. אותי הדק הגורל בצרור אחד עם דוד, כץ, יחיא ופרנק. היו עוד אחדים שמהם נצטרפה הסביבה הקרובה, השכנות. אבל את זחר שכחתי. זחר טוב הלב, היהודי מהרי הקוקז אשר נענע באלכסנדריה את גופו הכבד בתוך שמלה ירוקה פרחונית. זחר אשר הביא את גבורתו עד הנה. עד לחוף גליפולי וצנח מתוך דכאון של טמטום שעה ששמע את פצצות התותחים. זחר נעלם מן האופק הצר, אופק הדם שלי, לימים רבים.

עכשיו נמצא זחר. בשדרה הקטנה, שבה היה תלוי הדגל הצהוב הקטן מצאתיו. הדגל הצהוב היה הסמל של דרכינו. שדרה זו היתה כמין מועדון. אנשים מבוגרים ישבו כאן אחד סמוך לשני, אנשים מבוגרים הפכו להיות ילדים בגלוי לב שלהם ובטבעיות שלהם, הנוחיות האנושית היתה כאן בשדרה שהדגל הצהוב היה תלוי בפתחה.

אצל שמואל מלמד הדרדקי בעירתנו היו יושבים כך התינוקות ליד הגדר. וכאן אנשים מבוגרים הנושאים על כתפיהם מלחמה. זחר היה עכשיו שכני בשדרה הצהובה. שמחתי בו, הוא הביט בי בעצבות, פניו שרזו היו מכוסים אבעבועות אדומות. זחר התביש בפני.

— זחר, — אמרתי לו ברוסית, — איפה היית?

היה זה זחר אחר. עיניו שקעו בחוריהן. על פניו היו שתי לסתות גבוהות. גופו היה מצומק. היה זה זחר אחר, מלא צער, שקוע במחשבות. והלא זחר היה באלכסנדריה איש עליז. נשב ממנו אויר ההרים בקוקז. הגומות בפניו היו מלאות צחוק.

— הייתי חולה, אחי, — ענה זחר בקול עמוק, — שכבתי באניה. אבל עכשיו חזרתי, אחי.

— זחר, — נחמתיו, — חזרת, הרי זה טוב. התגעגענו לך... אפילו שעה שקראת באניה „אברהם אבינו...״

זחר סתם את פי ועיניו הביטו בבהלה.

— אל תזכיר את השם הקדוש... זה מקום טמא... לאח״כ ספר לי זחר כי נשאו אותו אל האניה שבחוף והוא לא ידע אפילו מה נעשה אתו. ראשו היה עטוף במשהו כאותו ענן על פני השמש שבהרים. כשהוא פקח את עיניו ראה על ידו שוכב אדם שצוארו פתוח. האיש חרחר וגם זחר חרחר בעקבותיו. למה עשה כן הוא לא יודע. לאח״כ לקחו את האיש ההוא, שטפו את דמו שנגר מצוארו על הרצפה. האיש לא היה כבר שם אבל זחר המשיך לחרחר. עד שנרדם. ראשו נתערפל כאותו ענן ע״פ השמש.

— עכשיו חזרתי, אחי, — אמר חרש זחר, — ראשי נתבהר, אבל רגלי מתנודדות, אחי.

כאשר קם זחר על רגליו, ראיתי שרגליו מתנודדות. כל הגוף הרזה התנדנד על גבי רגליו. זחר היה נראה כאילו עומד על רגליו וישן. הוא השאירני בשדרה הצהובה ונתרחק מתוך נדנוד.

השדרה הצהובה היתה מאוכלסת מאד בימים האחרונים. בין החילים התפשטה הדיזינטריה, הם היו באים במרוצה לשדרה הצהובה עם פנים מעוותים ועם מכנסים נופלים ארצה. הם לא דברו עכשיו ביניהם, רק נאנחו וקללו. גם זחר היה בין הרצים. על רגליו הרועדות רץ בקושי, הגיע אל מקומו וצנח כצנוח עיף על מטתו. הוא הביט בחלק התחתון של מלבושיו וצעק צעקה גדולה. מכנסיו היו מזוהמים עם כתמים אדומים. זחר צעק בקול לא לו. שאר החילים החלו ליליל מעין יללת חיות. זחר פרך את ידיו, והיללה גברה.

נגשתי אל זחר, התחלתי לנער אותו, לנדנדו. ולי עצמי היתה הזעקה נעוצה בגרוני כמין כפתור. עוד מעט תפרוץ ממני היללה

עם כולם יחד, ואהפוך להיות חיה ככל החיות. זחר — צעקתי, — חדל, אתה משגע את האנשים בזעקותיך... חדל, זחר אחי. אני אנער את מעיך אם לא תשתוק מיד...

זחר נשתתק. הילדה שככה. הפכה לאנחות חנוקות. עכשיו דברתי חרש אליו:

— מה אירע לך? ספר, זחר...

זחר הביט בי בעיניו העשנות, הביט על המכנסים:

— הייתי לתינוק, אחי. הבושה אינה שלי.

עכשיו הבינותי. זחר התביש. הוא לא יכול היה להגיע אל השדרה הצהובה עם בטנו המסוכסכת. הוא בכה חרש:

— הייתי לתינוק, אחי... אדם שהופך לחזיר...

הים היה העולם הפתוח בשבילנו. האדמה היתה מצומצמת קטנה, רק קילומטרים אחדים אל החזית ומן החזית. כשעגנה אניה אנגלית ליד החוף שלנו היתה מביאה לא רק אוכל, תחמושת וחילים חדשים, אלא גם את נשימת העולם הרחב. כאן, בגליפולי, היינו מנותקים, כמין כיתה חילית. לא היה אף אזרח אחד במשך כל הזמן, רק מדים, מדים. המדים כבר יצאו מגרוננו.

דוד חתך מתוך עתון מצויר ישן כמה תמונות של גברים ונשים ותלה אותם למראשותיו. אני צחקתי עליו: מילא, אם בחור תולה תמונות של עלמות יפות — הדבר מובן, אבל גברים? אבל לאט לאט התחלתי להבין לנפשו של דוד. גם אני התחלתי להביט מתוך ענין בגברים שהיו לבושים פשוטות, באופן אנושי. הם היו בשבילי יצורים מעולם אחר, אלה הגברים בלבוש אזרחי. הם גם הרגיעו וגם גרו את היצר.

— היודעים אתם, אמר דוד שעה שישבנו לפנות ערב בפני האוהל, — אינני מאמין כבר שעוד יש אנשים שאינם לבושים במדים.

כן הביט על מדיו הצהובים מצבע חקי ושתק. ורק הקמטים

מסביב לזויות עיניו התכוצו והיו לפלגים קטנים. דוד הוריד את המעיל הצבאי שלו. הנה כי כן אתה הופך להיות בן אדם. גופך גוף של בן אדם. אין איש שואל אותך איזה בן אדם הנך. אתה עצמך מתחיל להרגיש כהרגיש בן אדם. המדים, התרתח דוד, מראים באצבע: אתה הוא זה וזה, אחד מלגיון, המוליך פרדות ואוכל ביסקויטים.

הגעגועים של החיל בשדה הקרב לשוחח עם אדם אזרחי גדולים בודאי בכל מקום, אך יותר גדולים היו אצלנו. אין כאן חיים אחרים מחוץ לצבאיים. אורח חיים מונוטוני. הכפרים התורכיים המעטים אשר בשטח המצומצם שכבשנו, היו ריקים מאדם. רק הבתים הקטנים הזכירו כי היו אנשים בין כתלים אלה. אבל גם בתים אלה הזכירו לנו כי החיים ברחו מאתנו, מתחמקים מאתנו. החיים עזבו את הכתלים והם עכשיו ערומים והאנשים נמלטו.

דברו על כך שהנה הנה נכבוש עיר, עיר באמת, עם רחובות, עם בתים, עם גגות, עם אנשים. החילים חלמו על עיר. לא הנצחון דחף אותם אל העיר, אלא הגעגועים לישוב של אנשים.

— מה דעתכם? שאל דוד, — אם נכבוש עיר ישארו בה האנשים? או שגם הם יברחו מפנינו?

כץ הביט בדוד מבט צדדי וחשאי ואמר כמו לנפשו:

— אנשים. אפילו אם הם לא יברחו הרי אלו יהיו תורכים...

ודאי שכץ לא סבר כי תורכים אינם אנשים אבל הוא רצה לומר כי הגעגועים הם לאנשים שאפשר לדבר אתם, ואפשר אפילו לשתוק אתם ולהבין להם. אבל דוד כעס:

— מה איכפת לי תורכים. יהיו אפילו סינים, לא איכפת לי ובלבד שיהיו אנשים ולא יהיו לבושים מדים, ושלא יאכלו „בוילד ביף...״

— העיר, — שסעתי אני — יש בה אפילו בית כנסת. כך שמעתי... על העיר ספרו מעשיות כאלה עד שהפכה אצלנו אגדה. כשהיינו הולכים אל החפירות היינו מודדים את השטח, לדעת אם

אנו רחוקים יותר מן הים וקרובים יותר אל העיר האגדית. הרבה פעמים רבנו בשל כך. אחד אמר כי כבר הרחקנו, וכבר כבשנו עוד כברת ארץ וכי עוד מעט נגיע אל העיר. ואחר אמר, כי הוא עצמו מדד, מנה את הצעדים וכל זה עורבא פרח. אנו עומדים במקום אחד.

בימים הראשונים לא דברנו על נשים. הצניעות הארצישראלית שמרה עלינו מדבורים גסים, מהפקרות של עולי־ימים. אבל ככל שרבתה הבדידות והניתוק מן העולם, הלכה והפכה האשה למשהו פנטסטי. היא היתה בשבילנו — אשה, כלה, עם נוחיות בית, משפחתיות, כל מה שחסר בחיים הצבאיים. מובן, כי היו ביניינו גם כאלה שדברו על האשה בציניזם גברי רגיל, אבל גם הם התחילו לדבר במשך הזמן באופן אחר. כל שהרחיק אותנו הזמן מנשים כן נטהרו בעינינו יותר, כן כבשו את היצרים, והגעגועים של גבר לאשה הגיעו לעדינות ולאמהות.

ובחשאי, כשחלמנו על כבוש העיר, חלמנו על נשים אשר נראה בה. את העיר לא כבשנו וספק בכלל אם היתה עיר בגליפולי. אבל אשה אחת ראינו. והיא באה עם אניה, והבשורה עליה נתפשטה בכל המחנה. דומה כאלו עברה זמרה בכל המחנה: אשה באה.

ערב אחד הודיעו לנו כי מחר בבוקר תבוא אשה אחת מהצלב האדום. לכבוד האשה, הודיעו לנו, יש להתלבש באופן חגיגי ויהיה מסדר לכבודה. כל הלילה לא ישנו. לנגד עינינו רחפו דמויות של נשים והפנטזיה בחרה דמות אחת: כך יהיה מראה. לא, היא לא תהיה גבוהה. נשים גבוהות אינן משרתות בצלב האדום... היא תהיה, ש... איך היא תהיה?

— מה גילה של אשה זאת? — שאל פתאום דוד. בחישך ראיתי שדוד יושב. קולו צלצל, דומה כאלו הוא באמצע של שיחה. דוד דבר, כמו שאני דברתי, וכמו שכץ דבר — אל נפשו, אתנו, אבל בלי מלים ועכשיו המשיך את שיחתו, אבל בקול רם. בת כמה

האשה? מאין לי לדעת? אבל בודאי שהיא צעירה, היא בודאי צעירה... אתה שומע דוד, היא צעירה...

כץ כבר ישב. בחושך היה דומה אלינו, הצל לא היה גבוה מצלנו. בחושך לא היה צריך להתביש בפנינו, לא היה כאן לא האח הגדול ולא האב. היא צעירה, אמר כץ, היא אנגליה בלונדינית.

יחיא נתעורר. לפנות ערב לא הבין על מה מדובר. הוא רק הבחין כי המחנה לא שקט; כי מתכוננים למשהו. אבל עליו השפיע הדבר להפך. הוא נעשה עצוב והתבודד עוד יותר מכולם. עכשיו נתעורר יחיא והתחיל לצעוק:

— מה יש? דוד סנן את המלים מבין שיניו:

— מה יש. ספר לו לראש הגס הזה... אבל כץ ספר ליחיא. הוא אמר לו בעברית: בחורה... אשה... יחיא נזדעזע. ראיתי שכל עצמותיו רועדות: בחורה? אשה? מה יש, אשכנזים? וקולו לא היה עכשיו עוקצני כמו תמיד, אלא שבור. יחיא עדין לא הבין ואז הסביר לו כץ בצרפתית: לה פם. מחר היא תבוא להתארח... אנו עורכים מסדר... עוד תצטרך להתקשט, יחיא, גם הקצינים יתקשטו...

ראיתי בחושך כי יחיא שותה בצמא את דבריו של כץ. הוא התחיל לדבר בלדינו. פרנק לא ענה לו. פרנק אפילו לא ישב. אבל שגם פרנק לא ישן ראינו כולנו היטב. הרגשנו זאת בשתיקתו. יש שתיקה שאתה מרגיש בה בתוך הערות.

היית צריך לספר לו, — אמר דוד ברוגז, — הלוא הוא בהמה. מה אצלו אשה? וכי היא קדושה כמו אצלך, כמו אצלי? כמו אצלו? — הכונה אלי.

דוד אמר את המלה „קדושה" ולא התביש. לאיר היום ודאי היה מתביש במלה כזאת. במלחמה מתבישים עם מלים כאלה. ודוד אשר נשא עוד בתוכו כ"כ הרבה קדושה, ודאי שהיה מתביש.

כץ הסביר: הוא גלמוד כמונו, ספרדי זה. לא, הוא איננו בהמה, הוא אדם, אבל אדם ממין אחר. קדושה... מי יודע מה זה. באלכסנדריה לא היתה האשה קדושה אצלך וכאן היא קדושה...

מבעד סדקי הבד התחיל חודר אור הבוקר.

פרנק היה הראשון שיצא החוצה. כשיצאתי גם אני לאח"כ, ראיתי שהוא כבר בחוץ. בידיו היתה תמונת אשתו וילדיו והוא התבונן בה בכובד ראש. לא רציתי להתבונן בפרנק כדי לא להפריע לו להתיחד עם קרובים שלו, אבל פרנק קרא לי ואמר לי בעברית מגומגמת: הבט, אשה יפה...

כן, פרנק נזדעזע מן הבשורה שאשה עומדת לבוא. הוא היאר לעצמו כי האשה הבאה תראה כמו אשתו. ושמא סבר כי בכלל לא תבוא אשה זרה, אלא אשתו. הבחנתי אצלו כי המציאות מתערבת עם הדמיון והפכו לשלמות אחת.

— פרנק, אמרתי לו, — אשתך יפה מאד, וגם הילדים...

מן הים נשבה רוח רעננה. השמש עלתה מהרי המזרח הרחיקים כדי להציץ בעולם ולהסתר שוב. אבל לאט לאט היא התרוממה והיא כבר תשאר, השמש הגדולה המוזהבת. על צמרות העצים היא שופכת דליי זהב. מן העלים מטפטף הזהב למטה ומתפרם לחוטים דקים. צפור חולפת וגוזרת את החוטים. השמש מאחה את הקרעים ומוסיפה לרקום בלי הרף, בלי הפוגה.

המחנה התעורר. מכל האוהלים יצאו בחורים עם פנים רדומים למחצה, עם עינים שהמשיכו לטוות את הלילה. הביטו החוצה, הרהרו רגע וחשו מיד בקדחתנות היום. פכפוך המים בשעת הרחיצה היה עכשיו בקול רם יותר מאשר תמיד. הורגשה עצבנות האצבעות. בכך. לאח"כ התחיל החפזון: צחצוח הנעלים, שפשוף הכפתורים, נעור המדים.

זחר נגש, — זחר נצמד עכשיו אלינו, אתנו יכול היה לדבר מלה רוסית. הוא היה עדיין רזה. אבל המעיל הצבאי עם הכפתורים המבריקים, עם כובע השחם שלו על ראשו דומה היה לנסיך ערבי. הוא התביש שהתקשט כל כך בפני ז'נשצינה (אשה); הוא הסמיק כבחור צעיר והיה מלא חן. הוא סיפר לי כי בלילה תאר לעצמו איך הלך יצחק עם אליעזר למצוא את רבקה לאשה. מפחד

ראה זחר לפניו את דמויות החומש. הוא לא ידע את החומש, אבל דמויות הוא ראה. החומש היה בשבילו שלשלת של דמויות. כשהיתה איזו חויה היה מקשר אותה תמיד עם דמויות החומש.

יצא טרומפלדור. הוא כבר היה לבוש במלוא מדיו. זחר עמד דום לפניו. לטרומפלדור היה קשור וראה בו איש משלו, קצין רוסי. טרומפלדור ראה את זחר המקושט וחיך. הוא טפח לזחר על הכתף: חדל מההצדעה ואל תתחכם. זחר הזהיר. בוקר יפה היה זה אצלו, שהתחיל עם חיוכו של טרומפלדור...

כץ ודוד ככבר היו מוכנים. יחיא שלף כל פעם את המראה מכיסו. איש אחר הוא היום יחיא, רך יותר, אנושי יותר. רונדו היה בא במרוצה כל פעם, ראה איך שאנחנו מתכוננים ובורח. הסרג'נט כליף לא חדל מלהשמיע פקודות: היכן לעמוד, איך להצדיע לאשה. הוא הביט בפרנק ורצה להגיד לו משהו מיוחד, אך התחרט והניע בידו. פרנק נראה היה במילא מצוחצח, לא היה שום רבב עליו. רק אותי אפפה עצבות. כץ, אמרתי, עד מה אומלל האדם אם מסדר לכבודה של אשה מזעזע אותו עד כדי כך.

— לא, האדם איננו אומלל, — אמר כצנלסון, — הוא רק ילד. את תביעותיו לחיים הוא מתאים לנסיבות. הוא מחפש טפת נחמה, אשליה הוא מחפש. ודאי במקום אחר היה תובע יותר. הרבה יותר. אבל כאן אשה הבאה להתארח וזה חלום אצלו. אפילו את החלום אדם מתאים אל המציאות, שכן הוא רוצה לחיות, צמא לחיים...

כץ תרץ את עצמו במלים אלה. הוא, המבוגר, החכם ומיושב, צריך היה לתרץ ולהתנצל, — לא לפני, כי אם לפני עצמו.

בינתיים גברה הקדחת. הנה הנה יתחיל המסדר. היו כאלה שאמרו כי האשה ישנה כבר, אלא שהיא אצל הקולונל, היה מי שאמר שאפילו ראה אותה. לדוד ספרו כי היא שחרחורת וגבוהה. זקנה איננה, לא יותר מעשרים וכמה שנים. לשוא אמרת, כי היא אנגליה ובלונדית — אמר דוד לכץ. אוסטרלי אחד ראה אותה

והיא דוקא שחרחורת. אתה סבור כי כל האנגליות בלונדיניות? יש גם שחורות...

החצוצרה הריעה, הפקודה נתנה: להסתדר! במרוצה; כל הגדוד עמד ערוך ודרוך וטרומפלדור סקר אותנו, רונדו נתן פקודות, כליף הזיע זעה גסה.

ישר עמוד! קרא טרומפלדור. אנחנו עמדנו מתוחים כמיתרים. לחלק מן הגדוד נתנה פקודה באנגלית. ואלפי חילים עמדו בצורת חית. השמש עמדה כבר במרומי הרקיע, והביטה בנו בקרני אביב נדיבות. הקולונל נראה עם כל הפמליה שלו. הוא הלך מאחורי האשה מתוך אדיבות של פרש. במסדר חיב החיל להביט לפניו בקו אחד. אבל עכשיו הורדו העינים כדי להביט באשה אשר חכו לה מתוך צפיה רבה כזו. עיני שלי נתלו בה.

האשה היתה נמוכת קומה, בגיל שמסביב לששים. מבעד לכובעה נראה היה השער האפור. היא הלכה בצעדים מאוששים, פניה זרחו, הדמות העגולה התנדנדה בהליכה.

הקולונל נצב באמצע החית. הוא עצמו נראה היה הפעם אחרת. את הפקודה השמיע עכשיו בקול עדין כאלו הוא מזמר. הקולונל קרא אליו את טרומפלדור והציג אותו לפני האשה. ולאחר מכן פנה אלינו: האשה חלקה לנו כבוד גדול. היא יושבת הראש של הצלב האדום. היא באה עם אנית בית חולים כדי להתארח אצלינו... כל המסדר נמשך דקות מעטות. האשה אמרה משהו. רונדו אמר משהו. האוסטרלים פרצו בשיר. לבי היה מלא אהבה לאשה המבוגרת. אני צפיתי לראות אשה צעירה, אבל על פניה של האשה המבוגרת זרחה השמש בנדיבות רבה, זו היתה אם, זו היתה אשה, לא אהובה, אלא אמא. היא עברה על פני השורות, חיכה ואמרה משהו בלחש. לדבריה לא הבנתי, אבל קולה היה מסוגל לעורר בי את האהבה הכמוסה לאשה — לאם.

כשנתפזר המסדר התחילו השיחות. כל אחד מן החילים ראה אותה באופן שונה. כל אחד התפאר כי היא חיכה אליו. יחיא

צעק: מה יש, אשה... האוסטרלי תפש בכתפיו והתחיל לנערו. יחיא התהלך וכעסו בער בפניו.

יחיא רגז על האוסטרלי ורצה לפגוע בו ובודאי שהיתה פורצת קטטה, אלא שרובין התערב. התברר שהאוסטרלי לא יכול היה לשאת את צעקותיו של יחיא ואת לשונו הזרה, וכשרובין השלים, הושיט את ידו ליחיא. יחיא הוריד את עיניו. הסתיר את העוקץ שבהן. פרנק כבר ישב בפינה ושוב התבונן בתמונת אשתו וילדיו. זחר ישב על ידו. ווט זינשצ'ינה מלצ'ינה (הנה אשה נפלאה)... האניה הסיעה את האשה אל מרחבי הים.

האשה שהביאה את האשה אל חופנו הביאה גם צידה ותחמושת לצבא. ישבנו בתוך מכונות משא ונסענו אל החוף לקבל את הארגזים. היום היה שופע שמש, נפשותינו שרו עדין את שיר הפגישה עם האשה. דומה היה כאלו אין אנו שרויים בתוך שדה קרב אלא ביער, הנושם שלוה, חיים, צמיחה וזמר צפרים. דוד אפילו תאר לעצמו כאלו אנו מלוים את האשה. ח־ח־ח, אנו מלוים אותה.

הדרך נמשכה ביער, השבילים התפתלו, לא ראינו לפנינו כל שטח פנוי וכשהגענו אל שדה פתוח נתגלה לפתע לעינינו הים על הזך שבו, עם הנחשולים המתקמטים ומאירים. הסתרתי את עיני מרוב האור ששפע לקראתי. אלוהים, זעק בי לבי, מה נרחב וזוהר עולמך, כמו שמש הכינות בשבילה ובשבילי, היחיד, גרגיר האבק בעולמך הגדול.

רק כץ היה עצוב. הוא ישב סמוך אלי ועיניו פונות אל המרחק שנפתח לפנינו. הוא ספג לא רק את שטח המים בעיניו אלא גם בנשימתו. אבל עליו זה השפיע רושם הפוך משהשפיע עלי. הוא היה עצוב, שקוע בתוך עצמו ושתק. כץ, אמרתי, אתה מטיל בי מרה שחורה. הבט וראה, הלוא זו האניה עם האשה...

— אנו ננפנף אליה עם ידינו, — נתלהב דוד.

כץ היה עכשיו שוב המבוגר, הזקן שבחבורה. הוא נפנף בידו והראה כלפי המרחק.

— המרחק אינו אלא לגעגועים ולעצבות. מרחק הוא הדבר שאין אנחנו יכולים להשיגו. האניה העומדת שם, לבנה כל כך, היא המרחק שלנו.

האניה היתה לבנה, משל לנערה צחה שהתנדנדה על פני המים. לא הרחק מן החוף היא עמדה, אבל כץ צדק: בשבילנו היא היתה רחוקה כ״כ שרק בדמיון יכולנו להשיגה.

מכונית המשא נעצרה בחריקה. ארגזים היו למטה במורד. ירדנו במורד והמים נשבו אל עבר פנינו. לא נדברנו, אבל ברגע אחד התחלנו כולנו להתפשט. הענין נמשך עוד דקות אחדות. המים כל כך זכים והגוף עורג אל רעננות. על החוף עמדו חילים וגם הם התרחצו.

שחינו במים, קפצנו ורקדנו, רדפנו איש את רעהו וצעקנו בקולות רמים. היתה זו צעקת הנעורים המרגישים תמיד במים את עוצם כוחם, את עצם תסיסתם, את רטט חייהם.

הודים אחדים היו שם. הם שחו באיזה קצב מדוד. אפשר היה לראות ממש שעצמותיהם מתגמשות עם תנועות הקצב ורק פניהם היו אלמים כתמיד. גם האוסטרלים חתכו את המים בחריצות, אבל היתה זו שחיה אחרת מזו של ההודים. לא היתה בה זמרת האיברים.

מעלינו נשמעה שריקה, דומה כאלו עוף ענק חתך את האויר. ולאחר מכן עוד אחד ועוד אחד. פצצות החלו נופלות. עוד בטרם הבינונו מה כאן מתארע, היו המים אדומים כבר, ראשי אנשים צפו על פני המים. לאח״כ רגלים קטועות, ידים, גופים מרוסקים. קפצנו ויצאנו מן המים. ברחנו אל נקיקי הסלעים ומשם הסתכלנו במים צבועי הדם. האניה עמדה כמקודם, לבנה בלובן עלמה, צחה ומתנועעת, סביבה צפו ע״פ הגלים גופי אנוש קרועים.

הודים אחדים היו יחד אתנו בנקיקי הסלעים. הם התבישו

בגופותיהם הערומים. הם הביטו עכשיו במים בעינים בהירות וזוהרות. במה הם מהרהרים עכשיו? חשתי בהם את שלוות הנירוונה אל המוות. רק אחד, בעל זקן שחור שכל שערה בו זרחה, עצם את העינים והתחיל להתנענע. מגרונו יצאו צלילים גרוניים. שאר ההודים אפילו לא הביטו אליו. דומה היה כאלו אין הם שומעים אותו.

דומה כי ההודי התפלל. תפילתו השפיעה עלי רגש דתי עמוק. לא הבינותי למילותיו, אבל אני התפללתי במילותי שלי, כשם שעמדתי ערום התחלתי לומר מודה אני, אשרי יושבי ביתך, ופסוקים מן התהילים, שעלו בדעתי, אמרתי אותם בניגון ובחגיגיות. דוד אחז בראשו: מה נעשה כאן? אל אלהים, הלוא אפשר להשתגע... ורק כץ הרכין את ראשו ואמר לנפשו: האדם מתפלל, דוד...

קצינים באו במרוצה. מבוהלים היו והטו את עיניהם מן הים. אבל הורגש במילא כי הם רואים את האברים הקטועים הצפים ע"פ המים. הם פקדו להתלבש ולרוץ אל החפירות המכוסים בגגות פלדה. הפצצות נפלו בלי הרף. האניה זזה ועשן דק התאבך מעליה.

— נו, אמר כץ אל דוד, ליווינו את האשה... מה תאמר דוד? ליווינו את האשה?

דוד שקע את פניו בתוך ידיו ולי נדמה שהוא התיפח. בדרך חזרה שוב זרחה השמש, היער היה כמקודם מלא צללים צוננים, מכונית המשא גלשה על פני השבילים המתפתלים בחריקה קלה. מבעד לענפים הצפופים חדרה רצועת אור.

דוד ישב על גבי ארגז, ראשו היה רכון והוא התנדנד, דומה כאילו היה מבורג באופן רפוי אל צוארו. כץ נשען אל קיר המכונית, עצם את עינו ונשך את שפתו התחתונה. פניו של כץ היו ריקים, ללא צער וללא עייפות קעור ריק. אל המכונית שלנו קפצו שני חילים אוסטרליים. בחור אחד כבן 20 והשני כבר קרוב לארבעים. הצעיר דבר כל הזמן, עצבני, ודומה היה כאילו הוא רוצה לצוד

את מילותיו אלא שהן מצרצרות מפיו עוד בטרם חמם אותן. לא הבינותי מה אומר הצעיר ורק שתי המלים: „בלדי וור" הבינותי. הצעיר חזר וחזר על מילותיו. לא יכול היה להפטר מהן כמו מזבוב טרדן.

„בלדי וור" זמזם לי בראש. שתי המלים הסתחררו לנגד עיני, התערבבו עם מחזה הדמים שחזיתי זה עתה. „בלדי וור", „בלדי וור" חרקה המכונית כל הזמן. „בלדי וור" „בלדי וור" טרטרו הגלגלים ופניו של כץ ריקים כ"כ, העינים לא עצומות, אבל נבוכות, חורים ריקים. וראשו של דוד מתנועע, דומה עוד מעט וידרדר מעל כתפיו, יפול לרגלי כנפול הראשים על פני המים. מה אעשה עם ראשו של דוד? אל אלוהים, מה אעשה עם ראשו של דוד? והאוסטרלי המבוגר יושב בפנים נוקשות. דומה שאיננו שומע את דבריו של הצעיר, לו לא איכפת כלום. לא איכפת כלום.

במהומה גדולה נעצרה המכונית. הנהג קפץ למטה, האוסטרלי המבוגר אחז בידי הצעיר ונהג בו, דומה כאלו הוא היה אביו. ראשו של דוד זע בפעם האחרונה ונשאר תלוי כקפוא. כץ פקח את עיניו: מה? כבר הגענו? אבל נשאר יושב ולא זז ממקומו. כץ, אמרתי, אנו צריכים לפרוק את הארגזים. דוד, זכור, כי אנו צריכים לפרוק את הארגזים...

למה הייתי אני כ"כ מפוקח, לא ידעתי, ודאי שלא איכפת היה לי אם הארגזים ישארו במכונית, או שנפרוק אותם. אבל הרגשתי כי רק שעה שאזכיר לחברי, כי חובה מוטלת עליהם, יתאוששו. ואמנם, דוד נתעורר, כץ הביט בי בעינים עכורות, — צריך לפרוק.

אבל במחנה אצלנו היתה מהומה, זעקה נשאה מן התל שהיה סמוך לאוהל. הזעקה פרצה מגרון חנוק, התגלגלה ופרצה כפרוץ זרם מים את הסכר הפרוץ, הקול היה קול מוכר. של מי הקול?

רצנו אל התל, יחיא שכב שרוע, פניו למעלה, ורק רגל אחת, הימנית, היתה נטויה למעלה כפופה בברכה. יחיא זעק. כליף עמד

לידו ופרך את ידיו. מסביב עמדו חילי גדוד, חילים אוסטרליים, הודים, הם הביטו ביחיא ולא הבינו מה מתארע כאן.

מה מתארע כאן? כליף צועק: קום, יחיא, ספרדי מזוהם, קום, אבל יחיא כפף את רגלו וזעק. טרומפלדור הגיע. הוא קרא לכליף הצדה ואמר לו: עזוב אותו, אין האחרים צריכים לדעת, צריך להגן על הכבוד היהודי... כליף חרק בשניו וסר הצדה. טרומפלדור הרכין על פניו של יחיא ושאל אותו בצרפתית: מה אתו. יחיא ענה בקול חנוק: הרגל... אין הוא יכול לישר אותה... לעולם לא יוכל עוד לישר אותה... טרומפלדור התחנן לפניו: חדל לזעוק, נזמין רופא והוא יבדוק ויראה מה אתך; חדל לזעוק.

יחיא הביט בעינים חדות, חדל לזעוק, אבל רגלו היתה כפופה כמקודם. מישהו נסה להתגנב מאחור ונסה לישר את הרגל, אבל יחיא התחיל שוב לזעוק. בא הרופא ורצה לגעת ברגלו של יחיא, אבל זעקתו של יחיא דחתה את הרופא שנבהל. הוא היה איש מבוגר, בדק את רגלו של יחיא מרחוק ונדנד בראשו. לאח"כ דבר אל יחיא צרפתית והסביר לו שהוא רוצה רק לבדוק. שמא יוכל לעזור לו. לא, התיפח יחיא, איש לא יוכל לעזור לו, לעולם לא אוכל לישר את הרגל, נכה אהיה לעולמים, נכה...

הרופא חיך. הוא אמר חרש לטרומפלדור: הרגל אינה כואבת לו. הוא השפיע על עצמו שיש לו כאב. דבר זה קורה במלחמה, אדם רוצה להציל את עצמו, נמשך הביתה, והרי הוא מדמה שיש לו כאב. המופלא בדבר הוא, כי אבר בריא מתחיל באמת לכאוב... כן, במלחמה זה קורה. בכוח הזרוע אין מרפאים חולה כזה, אלא בלשון רכה.

את יחיא הניחו באלונקה, הוא החזיק את רגלו למעלה, עיניו הושחזו עכשיו עוד יותר, פניו קדרו. את יחיא נשאו מכאן וכליף חזר. הספרדים ישחירו את פנינו, הוא צעק. אני שואל אתכם מה יאמרו האוסטרלים עלינו היהודים? הם רוצים להתחמק ומעמידים פני חולים... הספרדים ישחירו את פנינו, אני אומר לכם...

— הבט וראה איך כליף מגן על הכבוד היהודי, — אמר כץ. — פו, אינני יכול להביט בפניו. בואו, אנו צריכים לפרק את הארגזים. נשאנו את הארגזים. צעקתו של יחיא עוד נשאה באויר. אדם רוצה להנצל והוא בודה כאב, ואמנם, הכאב ישנו אעפ"י שלא כואב לו... פרנק אינו בודה כאב, ובאמת יש אצלו כאב בעיניו, ושתיקתו, והוא שרוע כמין כאב...

כשהורדנו את הארגז האחרון, ירד הלילה.

דוד קבל מכתב מא"י. המכתב נתגלגל על פני ארצות אחדות עד שהגיע לאלכסנדריה ומשם העבירו אותו לגליפולי. מכתב מא"י היה בשבילנו בחינת חויה גדולה. לא היה לנו מושג מה נעשה בארץ. השארנו את הארץ, כשהיא תוססת, נבוכה, בחדשי המלחמה הראשונים, בתוך ים גועש וסוער. לא פעם, בערבים, כשהיינו חוזרים מן החזית היינו יושבים על האדמה הרטובה מטל ושוחחנו על הארץ, הנה אנחנו כאן, בשדה הקרב, באנו כדי להשתתף במלחמה. למען גאולת הארץ, לטובת עם ישראל, — אבל מה יהיה גורלם בינתים של היהודים המעטים בארץ גופה? האם יעמוד הישוב? לא היינו צריכים אפילו לשאול עוד איש את רעהו את השאלה הכאובה הזאת, כי ידענו כבר שבכך תתחיל שיחתנו ובכך היא תסתים. כץ סבור היה כי הארץ תעמוד בנסיונה. דוד פקפק: כל כך הרבה אויבים סביב — התורכי, הגרמני, „מלחמת קודש", שהמוסלמים הכריזו. מה ערכנו בארץ? אבל כץ האמין בעקשנות: אין זו שאלה של כמות, היה אומר, אלא של איכות.

אם מישהו קבל מכתב מא"י היו כולם מתקבצים סביבו: מה כותבים לך? מה נשמע בארץ? אבל מכתבים קבלו רק הספרדים ואליהם לא הגיעו דברים שלהם צפינו. רק ענינים אישיים, — על אבא, על אמא, על המשפחה. עכשיו קבל דוד מכתב. ארבעה שבועות היה המכתב בדרך, אבל בשבילנו דומה היה כאלו רק אתמול נשלח מן הארץ. דוד קרא קודם כל לעצמו את המכתב.

כץ, אני ועוד כמה חילים עמדנו והסתכלנו בפניו. דומה היה כאלו אנחנו קוראים אתו יחד, אבל לא מן הניר אלא מפניו. פניו של דוד נראים היו כיום קיץ קפריסי: קודם כל קצת מעונן, רציני, לאח"כ חדר קצת אור, אחרי כן התעננו שוב פניו, ולבסוף זרח, שטף אור. דוד קפל את המכתב ולא אמר דבר. הרגשתי כי דוד איננו כלל חבר: מה זאת אומרת הוא מקפל את המכתב? מכתב מא"י איננו מכתב פרטי. הוא קנין הכלל, זה מכתבנו.

— דוד, — קראתי בקול, — מה כותבים לך מן הארץ?

אבל דוד תחב את המכתב לתוך כיסו, הוא לא יקראנו לפנינו. הוא הביט בנו באופן סודי מוזר. מה זה, דוד? שאל כץ. אחותך התחתנה? פרת אמך המליטה? בקולו של כץ היתה מרירות, רוגז חברי.

— אני יודע, — אמר דוד, — מכתב זה מכתב, כותבים ותו לא... דוד הביט בחילים סביבו ואני הרגשתי שאיננו רוצה לספר כאן, שיש הרבה מדי אנשים. התפזרנו בגעגועים והנחנו לדוד. כץ אמר לי דוד יקרא לנו את המכתב, לפני כל כך הרבה אנשים לא רצה זאת. ודאי, יש בו הרבה חדשות...

לפנות ערב אמר לנו דוד: הבה ונפגש בחורשה. החורשה היתה רחוקה מן האוהלים. איש לא היה הולך לשם. הערב היה מעונן, אבל שולי המערב היו אדומים, אחד אחד יצאנו לחורשה, כמו קושרים. דוד כבר חכה לנו.

נו? דוד שלף את המכתב וקרא. כל מלה נשמה אינטימיות, הרגשתי שהמלים מצלצלות לא בצליל אחד, אלא באלף צלילים וצליל. כל מלה מתפרקת לצלילים אחדים וכל צליל יש לו נעימה שלו. אבל לא רק צלילים הרגשתי מתוך המלים, אלא גם ריח ניחוח. היה זה ריחה של יהודה, של גליל, של מושבות ומשקים, עצמתי את העינים ותמונות חיות קמו לנגד עיני, תמונות שאינך צריך לעינים כדי לראותן, אתה ממשש אותו בידיך. חמימות נשפכה מכל מלה, משהו שלך עצמך.

לבסוף נרעדתי. לדוד כותבים כי יוסף איננו, הוא נעלם לימים ולשבועות והוא חזר רזה. הוא בא מן המדבר. עורו יבש ושרוף, כעור של בהמה... באופן מסותר מספרים לדוד במכתבו כי יוסף עוסק ברגול למען אנגליה. עכשיו הוא נעלם ואין יודעים מה גורלו.

יוסף? יוסף לישנסקי הלבן, הבלונדי. בבן שמן הוא היה שומר. הוא גר על ההר, עם רבקה ושני בניו. היו לו פנים עגולים וילדותיים, שער של פשתן שהיה מסרקו באופן חלק עם פסוקת באמצע. השיער היה גולש משני צדדיו ולבסוף הם היו מתולתלים. עיניו היו תכולות ועמוקות, גבותיו הבלונדיות היו צפופות. יוסף היה דמות מסתורית. על ההר נהל ממלכה שלמה. שם היה מכין ארוחות לשיכים ערביים, יורה בצפרים והיה מבשל אותם בתוך קשואים בשביל הערבים. סוסתו היתה לבנה והוא היה מצחצח את עורה עד לברק. כשהיה יורד ברכיבה מן ההר, עם אקדח על צלעו וכדורים בחגורה, היה נראה כנסיך מימי הבינים. על ההר, במקום ממלכתו, היה לובש שמלה כדי שהערבים יראו שהוא שלהם. הוא היה מראה להם איך הוא קולע למטרה. הערבים הסתכלו בו בדרך ארץ רב.

— אתה שומע, — אמר דוד נרגש, כשסים את המכתב, — יוסף נעלם. החברים בארץ עושים משהו, הם עוזרים לנו. כץ שתק. הוא נטל את המכתב מידי דוד, אבל לא קרא בו. ממילא ידע כבר הכל, אבל הוא החזיק את המכתב בידו ושתק. דוד לא יכול היה להרגע: יוסף הלך לאבוד. מי יודע כמה משלנו הולכים לאבוד בארץ.

יוסף היה תמיד חידה בשבילו: איש רך כזה, כל מראהו היה מלא טוב לב, ואפילו משהו מפחד אבל אני זוכר לילה אחד, כשבבן שמן נשמעו יריות, יוסף ירד מן ההר, רץ אל תוך הלילה אל מול פני התוקפים הערביים, רץ מתחת לכדורי הערבים ואשם. גרש אותם, לאח"כ בא למטבח, פניו היו ילדותיים כתמיד ועיניו שלוות. צפורה, אמר הוא, הגישי כוס תה... מאין בא לו אומץ הלב.

— אני לא יודע, אמר כץ פתאום, לשם מה נחוצה העלמות זו? כל הענין עם הרגול אינו מוצא חן בעיני.

דוד התרתח: מה זאת אומרת, מדוע לא רגול? הכל צריך לעשות כדי לגאול את הארץ. ללכת למלחמה יותר טוב? החברים בא"י יודעים מה הם עושים. אלא מה? לשבת בארץ בידים שלובות?

לי לא היה ברור ענין הרגול. אני רק הרהרתי ביוסף וראיתי לפני את הפנים העדינים ואת העינים הכחולות. את שער הפשתן החלק. אני ראיתי לפני את התמונה בבוא יוסף רכוב על סוסו מן ההר. את שתי ידיו הרכובות על האוכף לפניו, הוא זמר נגון ערבי והילדים שלו התנועעו לקצב הניגון.

דוד קפץ ממקומו: הוא יראה את המכתב לטרומפלדור. הלכנו אל טרומפלדור ומצאנוהו שרוע על רצפת העץ באהלו, פניו למטה; גליון ניר פרוש לפניו.

טרומפלדור הפך את ראשו ועיניו שאלו: מה? דוד פקפק, אבל כץ אמר: יש לו מכתב מא"י. טרומפלדור ישב, פניו הבריקו לאור השקיעה בברק כהה זיתי. טרומפלדור לא גלה את סקרנותו, אבל אנחנו חשנו בה מתוך רטט ידו, שעה שהושיט אותה כדי לקחת את המכתב. טרומפלדור קרא את המכתב זמן ממושך. אז לא ידע עדיין עברית, כל מלה קרא פעמים אחדות, לאח"כ קרא שוב את המכתב מתחלתו. הוא לא הבין לכונה מסותרת, שאנו מצאנו במכתב. טרומפלדור שמע וארשת פניו לא השתנתה, ורק עיניו התלקחו בלהבה מסותרת. כשגמר כץ, קרא טרומפלדור שוב את המכתב והחזירו לדוד.

בפעם הראשונה שמעתי את טרומפלדור מדבר באופן קרוב ואינטימי כל כך. הוא אמר: מלחמה איננה רק בשדה הקרב, מלחמה היא גם בבית.

טרומפלדור היה עכשיו חברנו הגדול, הוא דיבר בלבביות, אבל בדבריו היה בכ"ז איזה מרחק, איזה גבהות. יתכן, אמר

טרומפלדור חרש, שתהיה לנו עוד זכות לנהל את המלחמה בארץ גופא, ולכבוש אותה בשבילנו; בעיניו נצנץ חלום גדול, — חלום הארץ.

זחר אמר: למה לו להתגולל בין „זרים"? אינו יכול לדבר אתם אף מלה כמו אתנו? אנו מבינים רוסית.

זחר העביר אלינו את ארגזו ותפש את מקומו של יחיא באוהל. כמעט למראשותיו תלה טלית־קטן. זחר, אמרתי לו, הלוא אינך קראי, לשם מה אתה תולה טלית־קטן? אבל זחר לא ידע אפילו שיש קראים, והיתה זאת המצאתו שלו. שעה שהוא שרת עוד את מלך רוסיה היה עושה כן. ללבוש טלית־קטן לא הרשו לו, וע"כ תלה אותו למראשותיו. החילים הגויים היו תולים איקונין והוא את הטלית־קטן. צריך שאדם שיהיה לו משהו המגן עליו...

אברהם פרנק רגז. פרנק היה איש יהודי ולא יכול היה לשאת שלמראשותי זחר תלוי טלית־קטן. עבודה זרה, צעק פרנק, זה עבודה זרה... זחר הביט בו בעיניו החוורות והדולקות ולא הבין לו. מה הוא צועק? שאל זחר. הסברתי לו: עבודה זרה, עבודת אלילים... זחר נתפש בראשו: מה הוא עובד עבודה זרה? הטלית־קטן זה אליל? וכמה שלא הסברתי לזחר שאת הטלית־קטן צריך ללבוש על הגוף, אבל לא לתלות כמו איקונין, להבדיל, לא יכול היה להשיג את הדבר. יהודי צריך להעזר במשהו להגנתו, טען.

בבוקר כשקם זחר, רץ החוצה, התרחץ וחזר. לעמוד בתוך האוהל אי אפשר היה, ועל כן ישב ורגליו תחתיו, העינים עצומות ונשק את הציציות. מן השפתים לא נתגלגלה אף מלה אחת ורק הצליל העגול של נשיקה נשמע. פרנק, בפקחו את עיניו וראה את הטלית־קטן היה יורק ואומר „עבודה זרה" וברוח החוצה. אבל מאוחר יותר היה פרנק וזחר יושבים איש ליד רעהו וספרו זה לזה באלם ובתנועות יד מן הבית, על נשים ועל ילדים. הם הבינו איש לרעהו עפ"י רמז, פרנק וזחר היו יכולים לשבת שעות רצופות

ולשוחח בלי מלים. פעם אחת הם אפילו צחקו. פרנק שהיה תמיד עגום ושום איש הבין ללשונו, לא יכול היה לעורר אצלו חיוך, — פרנק צחק מדבריו האלמים של זחר. — היה ביניהם איזה קשר אנושי עמוק, שבו חדלה המלה והצליל עצמו דבר.

דוד טען כי האנשים הם עדין פרימיטיביים. עיניכם הרואות, הוכיח אותנו, יכול היה פרנק לדבר בעברית, אמנם לא הרבה, ובכ״ז, והוא שתק. עם זחר לא יכול היה לדבר והוא מדבר אתו בלי הרף. אני אומר לכם, כי כל המעשה בציביליזציה, תרבות, ומה שבדיתם שם, הכל שקר. האדם כמוהו כחיה...

— מה אתה כועס כל כך? שאל כץ. ואני סבור להיפך, פרנק הוא איש נעלה, אין המלה אצלו עיקר, שכן המלה עשויה לרמות סוף סוף. העיקר הנשמה. את המלה הוא מבין כבר, די ברמז, בתנועת יד גם כן כי...

לפרנק היתה תמונה של אשתו וילדיו, לזחר לא היתה שום תמונה, כשפרנק היה מראה את התמונה לזחר, היה מסתכל בתמונה ועושה תנועה בידו. פרנק היה מנדנד בראשו וזחר לקח את התמונה הגיש אל שפתיו ונשק. כל הענין הזה היה חוזר יום־יום: ברמז שאל זחר את פרנק, אם הוא מרשה לו לנשק את התמונה. בנדנוד ראש הודיע לו פרנק כי הוא מרשה ובחרדה אבהית היה זה מגיש את התמונה אל פיו. משום כך היתה שותפות ביניהם גם בעניני הטלית־קטן: זחר נתן לפרנק כל בוקר לנשוק את הציציות, אלא שפרנק לא נשק אותה על הקיר, הוא לבש את הטלית־קטן על גופו ונשק לציציות. זחר התחיל לחקות אותו במריבות שהיו קודם לכן ביניהם בבוקר ועכשיו הם חדלו וכשזחר רצה להוכיח לפרנק שאיננו עם הארץ, היה אומר לו: אתה אברהם, אברהם אבינו, עליו השלום... אבל אברהם פרנק ידע יותר, הוא נסה לספר לזחר כי בעברית שמו זכריהו, וזכריה היה נביא שדמו נתז על האבנים בירושלים והם רתחו שלושה ימים ושלושה לילות.

הסבר לו, — התחנן פרנק אצל דוד, — ידע זאת...

דוד ספר ברוסית מה שפרנק בקש וזחר החויר. הוא קרא את פרנק הצדה ושאל אותו בלי הרף בידיו, בעיניו, בשפתיו. לדוד לא האמין, כנראה. וכשפרנק אשר את הדברים, החויר זחר עוד יותר וברח לפנה ולא רצה כל היום לראות אדם. בערב נשק את הציציות ובשביל הלילה לבש את הטלית־קטן על גופו. איש אחר קם זחר למחרת ואפילו מפרנק התרחק והתהלך כמו בערפל.

בלילה השני העירו אותנו תיכף לאחר ששכבנו לישון. בחוץ ניתך גשם. הלכנו ערומים למחצה, רוח נשבה, חדרה לעצמות, הרגלים שקעו בבוץ. הטפות הכבדות תופפו מלמעלה בחדוה של רשעות. זחר התהלך סמוך לי. פרנק הלך לפנינו וכץ מאחורינו. בשל הגשם לא פחדנו מלדבר: ממילא היתה מהומה והאויב לא יכול היה להבחין. אבל משום כך, משום הגשם לא יכולנו לשמוע איש את אחיו. זחר התהלך יחף, כל גופו רעד, וכשנגעתי בידיו הרגשתי את הרעד. הוא נמשך כל הזמן אל פרנק, אבל חמורו של פרנק בעט ולא נתן לגשת. הדרך התפתלה, הגשם נעשה צפוף יותר, הטפות תופפו בכובד רב יותר ויותר.

חדרנו אל החפירות הראשונות. מעלינו שמענו את הכדורים. באופן אינסטינקטיבי היינו מרכינים ראש. זחר לא הרכין את ראשו. צעקתי אליו, — הרכן ראשך. הלא אתה רואה שהכדורים עפים. הוא לא שמע לי. נגשתי אליו ונסיתי להרכין את ראשו, אבל משהו נוקשה היה בו. נדמה היה לי כאלו איזה כישוף תקף אותו כשהגיע פנים אל פנים עם האש.

כולנו התקדמנו בראשים רכונים, זחר — בראש זקוף...

ראיתי איך זחר התנודד, איך שראשו נרכן והרגלים נתקפלו. תפשתי בו, פרנק היה לידי. שנינו סחבנו אותו לחפירה צדדית כדי לא לחסום את הדרך בשביל אחרים. עוד עיני זחר פקוחות. הוא המשיך לומר: „זכריה", כאלו היה באמצע של שיחה. פרנק השכיב אותו על הקרקע ורצה לחבוש את הפצע, אבל זחר לא נתן. לא, הניע בידו. לא צריך. זה לא יועיל... דמו של הנביא זכריה נתז

על אבני ירושלים ואלו דמו שלו נתז כאן... אבל בשל כך יבואו יהודים לירושלים... ואתה, אברהם, בוא תבוא לירושלים.

העמסנו את זחר על חמור והבאנו אותו למחנה. הגשם נתך. לאורך כל הדרך רחץ את דמו. פרנק בכה אותו. את הטלית־קטן צרף פרנק אל קברו.

הצרפתים לא יכלו עדין להתרגל אלינו ולראות בנו חילים. לצרפתים היה גם לגיון זרים, אבל דוקא בלגיון זה היתה המשמעת חמורה יותר מאשר בצבא הסדיר. את הלגיונרים שלחו למקומות המסוכנים ביותר ועל כל עבירה קלה במשמעת היו כובלים את החיל לימים אחדים ומזינים אותו רק בלחם ומים. וכאן לגיון של זרים, השוכנים מאחורי החזית, אוסף אספות, רוקד, שר שירים מודרניים, מדבר בקול רם, מתערב בין קצינים מן הצבא הסדיר; לא, הצרפתים לא יכלו להתרגל אלינו והסתכלו בנו מתוך חשד.

הסוללות שלהם, עם התותחים הכבדים, היו נשמרים מפנינו, דומה כאלו חששו שמא תשלוט בהם עין הרע שלנו. אם קרה והיינו עוברים את המחנה שלהם שעה שעסקו בתותחים, היו מביטים בנו מן הצד דומה כאלו אמרו: מוטב שתסתלקו, אין לכם מה להביט בזה... ורק היהודים ממרוקו היו מדברים אתנו. הבחורים המרוקנים הגבוהים, רחבי הגב, שזופי השמש, עם פנים מרובעים מלאי כח, הרגישו קרבה אלינו וכשרק היתה להם אפשרות היו באים אלינו ומביאים לחם. למרוקנים היה חיוך רחב וגלוי ואת השלום הכינו מראש על שפתותיהם ובקושי התאפקו לבטא אותו, כאותה צפור שובבה הנדחקת לעוף. אבל יותר מאמירת שלום לא ידעו. לאחר מכן היו עומדים ומסתכלים בנו בעינים של התלהבות.

יום אחד בא מרוקני בריצה ללא נשימה. הוא לא אמר אפילו שלום ורק הניע בידיו ושאל אם מבינים צרפתית. כץ ניגש אליו, מה קרה? היהודי המרוקני ספר: קרה אסון עם לגיונר שלכם, קטן

כזה, עם זקן אדום, מרובע. הצרפתים אסרו אותו במבצר סד־אל־בכר, והם יירו בו משום שהוא בעיניהם מרגל... המרוקני ספר וברח תיכף ומיד. הוא חשש, כנראה, לחייו עצמו כי אסור היה לספר סוד. כץ רץ אל טרומפלדור, טרומפלדור הלך אל הקולונל, מיד אספו את כל הגדודים לראות מי חסר. חסר היה צ'רקה. המרוקני היטיב לתאר אותו. צ'רקה היה נמוך קומה, היה בעל זקן אדום, שרק עכשיו התחיל לצמוח. את צ'רקה הכרתי עוד מנוה שלום. היה לו שם בית מזרח, וכיון שהמלה צ'רקה ברוסית משמעה כוסית י"ש, קראו ואמרו עליו כי שמו כן הוא. כשצ'רקה לבש את כובע הלגיון הגבוה ואת מדי החקי הצהובים, היה זקנו נראה כמודבק בכוונה. זה היה יהודי שלא אהב להחפז. אפילו בשעת קרב לוהט, כשהיינו צריכים להמציא תחמושת אל החפירות, היה צ'רקה מפסיק ואומר: הבט וראה, שם נשרף עץ...

מה קרה עם צ'רקה? מדוע אסרו אותו הצרפתים? הקולונל הסתודד עם טרומפלדור, את הגדודים שחררו, והזהירו אותם לחדול מלדבר על כך. את צ'רקה כבר ישחררו. התפזרנו כולנו, אבל לחדול מלדבר לא יכולנו. דוד אמר, כי הצרפתים רשעים. אינם רוצים שהיהודים יקבלו את א"י — הם עצמם רוצים את א"י... כץ שאל אותו ברצינות: נאמר שהנך צודק, אז מה יש להם לצ'רקה? דוד לא ידע מה לענות על כך והוא הוסיף לצעוק: הם רשעים הצרפתים, הם שונאי ישראל... שוב נגש. זה שוב, המטפל בסוסו של הקולונל וחי בשדה הקרב כחיות נסיך. שוב ספר, כי הקולונל צוה עליו לשים אוכף על הסוס והוא רכב אי לאן. הקולונל רגז מאד, אמר שוב, מעולם לא ראה אותו רוגז כל כך. לאח"כ אמר שוב בסוד: אנחנו נראה להם לצרפתים... המילטון הוא הגנרל שלנו... שוב דבר בנעימה כאלו הוא מתוה את המדיניות עם הצרפתים.

הקולונל לא חזר עדין. כבר הגיע ערב. טרומפלדור התהלך לא שקט בפנים האוהל. איש לא שם לב אל האוכל. כולם חיכו לצ'רקה אבל צ'רקה לא בא. בינתים באה פקודה להוביל תחמושת

לחפירות. בלילה כשחזרנו כבר מצאנו את צ׳רקה. הוא עמד לפני אהלו לבוש מדי החקי, כובע הפקקים על ראשו וזקנו האדום מפוזר. צ׳רקה הסיר את הכובע והתחיל לנפנף בו לקראתנו: נצלתי מידי הרשעים...

— מה קרה לך צ׳רקה? נטפלו אליו, צ׳רקה ספר, כי הוא המסכן איננו אשם. אתמול היה שבת, והוא יצא לטיול, — ליהודי הן מותר לטיל בשבת אחרי הארוחה, — והוא נתעה אל בין הצרפתים, מי יכול לדעת שהם רשעים כאלה, הצרפתים האלה? הוא הולך ככה ורואה תותחים שלועם גדול. הדבר מוצא חן בעיניו והוא רוצה לראות איך הם יורים. ומדוע שלא ירצה לראות איך תותחים יורים? הרי הוא יחד עם הצרפתים חבר למלחמה. הוא שאל אז לשם מה לועות גדולים כאלה? ועוד הוא שאל איך מוציאים לפועל יריה גדולה ונוראה? שמעת, לחיל אסור לדעת איך יורה תותח... צ׳רקה נתרתח מרוב כעס.

הם תפשו אותי, החזירים, והתחילו להוליך אותי. פרפרתי, צעקתי שאני מן הלגיון, שאני משרת את המלך, אבל זה לא הועיל...

את צ׳רקה הביאו למבצר ושם שפטו אותו כמרגל. וכיון שאיש מהם לא הבין אידיש והוא לא הבין לא צרפתית ולא אנגלית, ברור היה לקצינים הצרפתים שהוא מרגל גרמני. ודאי שהיו יורים בו, אלמלא היהודי המרוקני אשר ראה זאת ורץ לספר לנו.

צ׳רקה רזה במשך הלילה, אל תוך זקנו האדום נרקמו שערות שיבה, עיניו התרוצצו בחוריהם. דומה כאלו מחפשות משהו אבל הוא המשיך וטען: רשעים כאלה... אסור לחיל לדעת איך יורה תותח...

מטבעו היה צ׳רקה דברן גדול, אבל מאז אותו לילה נשתתק. לאח״כ ספר איך חי כל אותו לילה את הפחד שיירו בו. במבצר ישב בחדר לח שמקירותיו נזלו מים ולא היתה אף קרן אור אחת. לא היה לו איפה לשבת והוכרח להשתרע על הרצפה הלחה. עכברים

ועכברושים זחלו סביב וכרסמו בו. כשהוציא צעקה, חזר הקול אליו וטפח על פניו. הוא לא ידע אימתי יום ואימתי לילה.

כשהוציאו אותו מן התא, שמח שמחה רבה: הלואי שיירו כבר בו ויהיה פטור. ולפתע פתאום ראה לפניו את הקולונל. הוא פרץ בבכי. הקולונל ליטף אותו. הקצין הצרפתי שאל אותו, כנראה: אתה מכיר אותו? והקולונל ענה בנדנוד ראש והמשיך ללטפו. צ׳רקה המשיך לבכות. הקצין הצרפתי לא רצה לשחררו, אלא שהקולונל הזכיר את גנרל המילטון. הקצין עשה העויה והניע בידו: כלומר, לך! צ׳רקה נאחז בקולונל וחשש לסור ממנו עד שהגיע אל מחננו...

— כשהם רשעים — טען צ׳רקה — היה להם חשק לירות באדם. ואם אין מרשים להם לירות באדם, חורה להם...

לאחר ימים אחדים היה צ׳רקה בעל שיער שיבה לחלוטין. בחפירות אם ירד גשם והקירות היו לחים, היה רועד. כשהיה רואה מרחוק צרפתי היה מפנה את עיניו.

אברהם פרנק התחיל להעלם כל פעם. כליף הפך־עולם וצעק כי הוא יגרש את פרנק, — לאן יגרש אותו? כליף היה שוכח תכופות כי אינגו בצבא הרוסי וכי אין כאן גדודי משמעת. כליף סבור היה, כנראה, כי עוד יעשה חשבון עם שונאיו ופרנק היה שונאו הגדול ביותר.

עוד מאלכסנדריה שמר כליף על טינה לפרנק אלא שהמסכן היה כבול, — הכליף הזה: איננו בצבא הרוסי וזה לגיון יהודי ומפטפטים שם על אידיאלים. אבל עכשיו חש כליף כי הגיעו מים עד נפש. השמעת שחיל יעלם לשעות אחדות וכששואלים אותו היכן היה הוא שותק. אתה יכול לקבל תשובה מקיר? כך תקבל ממנו. כליף תולש את השער מראשו, אבל פרנק עומד על שלו, היוך זוהר מרחף על פניו, עיניו כאן, אבל הן מביטות הרחק הרחק.

— מה הוא שותק? — צועק כליף, — כץ, הלוא אתה אינטיליגנטי, הן תשאל אותו מה הוא שותק... שמא לא נאה לו לדבר אתי...

כליף לא סלח אף פעם לכץ על זה, שהוא „אינטיליגנט", הוא לא יכול היה לבקש ממנו שרותים, לא יכול היה להטיל עליו פקודות כמו על אחרים, אעפ"י שכץ לא סרב. עכשיו מצא כליף שעת כושר לעקוץ את כץ: הבה נראה מה תוכל אתה, האינטיליגנט, להשפיע עליו? כץ אפילו לא התבונן בכליף, אבל הוא קרא לפרנק הצדה והתחיל לטעון כנגדו בצרפתית. הם הרבו לדבר. כליף לא עמד על מקום אחד, הוא קפץ מרגל אל רגל והתבונן לפנה, שם דבר כץ עם פרנק. ודאי, צעק הוא, יש אצלם ערך לסרג'נט? לך וכונן מלוכה של יהודים, הן הם יירקו בפני המלך עצמו... אצל כליף מקובל היה שאם פרנק אין לו דרך־ארץ בפניו לא יהיה לו דרך ארץ בפני מלך. הוא, כליף, ראה את עצמו רק דרגה אחת נמוך מן המלך, שמא שתי דרגות; לא ההבדל בדרגות הוא העיקר אלא שכדי להגיע למלך צריך קודם כל לעבור את ידיו של כליף...

אבל מה בכל זאת עם פרנק? כץ לא יכול היה להוודע דבר ולהציל הגה מפיו של פרנק. פרנק, ספר כץ, טוען בשלו: הוא הולך לאן שאדם הולך. אבל הן אדם לא צריך ללכת לשעות אחדות? פרנק שותק, אין לו מה לומר, ורק עיניו בוהות באופן סודי דומה שיש להן משהו כמוס, אבל רק לו לעצמו.

כץ חזר: אין לו מה לעשות עם פרנק. כליף שצריך היה להתרגז עוד יותר על פרנק, התחיל, להיפך, להתיחס אליו יחס טוב. בהתחלה לא תפשתי מאין לו לכליף טוב־לב כזה לפתע פתאום, אבל בהבחיני במבט שהטיל בכץ, הבינותי הכל. כליף ניצח בכל־זאת. אם לא את פרנק הרי את ה„אינטיליגנט" כץ. מה תאמר, אינטיליגנט שכמוך? — ענו פניו של כליף, — סברת כי תהיה חכם ממני, הנה כמה חכם אתה... ויצא כי כליף כרת ברית עם פרנק: הוא שלב את זועו בזרועו דומה כאלו שני אחים והלך אתו מתוך

שיחה אעפ"י שידע, כי פרנק איננו מבין אפילו מלה אחת.

דוד נגש במרוצה אל כץ: מה אתה אומר על כליף? עדיין הוא כלב בן כלבים... כץ הרגיש שכליף רוצה להעליב אותו אבל הוא הניע בידו: מה ההבדל אם בן־כלבים או לא בן־כלבים? כלב הוא כלב... רק דבר אחד רוצה אני לדעת: למה נעלם בכ"ז פרנק? הוא הפך לאדם אחר, סגור עוד יותר בתוך עצמו מאשר היה קודם. יודעים אתם, נצטרך לחקור את הדבר. זה היה סופו של חודש, הלבנה לא האירה, אבל הכוכבים היו גדולים כ"כ אשר האירו כהאיר לבנות קטנות. פרנק שכב, כמו תמיד. רק אנחנו היינו ערים ושמרנו עליו. באמצע הלילה קם פרנק. הוא התלבש לאט לאט ויצא. כץ ואני הלכנו בעקבותיו. פרנק סטה לדרך צדדית המוליכה אל בית העלמין הקטן שלנו. פרנק הלך דומה כאלו לא ראה את הדרך לפניו. הוא גשש אותו באצבעותיו. הוא לא התבונן לא שמאלה ולא ימינה ובהגיעו אל הקברים המועטים היה עומד פתאום מללכת, הוא מצא לפתע פתאום את קברו הרענן של זחר וישב לידו. ארע דבר בבשרי, בראותי שפרנק יושב ליד הקבר ונהל שיחה עם זחר בעזרת ידיו, חצאי מלים, בצחוק שסוע, — אותה שיחה עצמה שהם ניהלו ביניהם במשך הימים האחדים שהגורל הפגיש אותם. פרנק הוציא מתחת לבגדו את הטלית־קטן ופרש אותו על הקבר, הוא פיזר את הציציות ודבר שוב במלים קטועות. לאח"כ נזכר פרנק משהו, עמד על רגליו, תפש את הטלית־קטן, הלביש אותו על עצמו והתחיל להתנודד על גבי הקבר: יתגדל ויתקדש...

— בוא, לחשתי לכץ באזניו, אינני יכול לשאת זאת עוד. דומה עלי כאלו צילו של פרנק גדל ומתעלה גבוה גבוה... כץ הלך בעקבותי, דיינו לראות, אמר, דומה שכל אדם יש בו איזה שגעון נסתר, ושמא זו חכמה המתגלה ברגע שהאדם נקלע אל זוית מיוחדת מי יודע איזה שגעון, או איזו חכמה עוד תתגלה אצלינו.

התבישתי לרוץ, אבל הלכתי בצעדים מהירים ולא רציתי להביט אחורה.

כל הזמן נראה היה לי שזחר עוד יצא מקברו ויתחבק עם פרנק כמו בחיים לפני ימים אחדים. פרנק האמין בכך, פרנק חש את הקשר עם זחר ובא אצלו כבוא אל אדם חי, אל אדם קרוב.

פרנק הלך והחויר מיום ליום. הוא הלך יחד אתנו אל העמדות הקדמיות, אבל הרגשנו כי האיש איננו עוד בתוכנו. כץ שאל אותו מה אתו והוא ענה לו בהצביעו אל רגליו: אין הן נושאות אותי...

אבל פרנק לא היה עצוב, להיפך, פניו האירו ועיניו זהרו. רצינו להזמין את הרופא אבל הוא לא רצה בכך, למה לו רופא? אין הוא יודע מה אתו. פרנק מצמץ בעיניו על מנת שנבין כי איש לא ידע מה אתו. פרנק שר נגון בחשאי ובאופן מאופק. הוצאנו אותו החוצה והשארנו אותו לאור השמש. טרומפלדור בא ושאל את פרנק בצרפתית: מה אתך, פרנק, אתה מתגעגע הביתה? פרנק ענה לו בחיוך ובקשו להתכופף אליו. טרומפלדור הרכין עצמו ופרנק לחש לו: כן, הוא מתגעגע, אבל הבית הוא שמה, הבית הוא גבוה, הבית עמוק.

לאח"כ אחז בידו של טרומפלדור ונשקה. טרומפלדור התביש ומהר ללכת מכאן. דומה היה כי פרנק מדבר מתוך קדחת, אבל לפרנק לא היה שום חום, הוא פשוט נתקף איזו התלהבות שבלעה את שארית כוחותיו הפיזיים והעלתה אותו עליה רוחנית. הוא שכב לאור השמש ועיניו עצומות, פרנק לא היה זקוק עכשיו לעינים פקוחות שכן בעינים עצומות ראה יותר משבעינים פקוחות. הוא לא רצה לאכול שום דבר, הוא לא בקש שיביאו לו מים ליטול בהם את ידיו.

באמצע היום היינו צריכים להוביל תחמושת וכשחזרנו, כבר לא מצאנו את פרנק. לאן נעלם פרנק? ספרו לנו כי באו אנשי רפואה ולקחו אותו אל האניה ומשם יביאו אותו לבי"ח באלכסנדריה. ספרו לנו שפרנק לא מנע מהם את הדבר: אתם רוצים לקחת אותי קחוני... אבל הוא בקש שיובילו אותו אל תל הקברים שם נפרד מזחר והראה לו מרחוק את הטלית־קטן, כלומר: אינני שוכח אותך זחר...

לאחר מכן שמענו כי אברהם פרנק נפטר באניה, הוא גוע מגעגועים. פרנק המסכן, נועד לו קבר לח. אתה זוכר, אמר כץ, את „הטובע" של פושקין?

כן, אני זוכר. אם ה„טובע" של פושקין הגיע אל חוף, משום שבקש לו קבר באדמה הרי ודאי שגם גופו של פרנק יגיע אל איזה חוף נדח ויהודים יביאו אותו אל קבר ישראל.

*

נשארנו רק שלשה בתוך האהל: כץ, דוד ואני. הדבר התחיל עוד עם סאשה, שנפל בערב הראשון בבואנו אל גליפולי. סאשה היה משלנו, אלו היה חי היה ודאי מתרפק עלינו. כשסאשה נפל היה זה כאחד מן המשפחה. ולאחר מכן — ליב, זחר, פרנק, — הם היו אתנו, הם היו בתוכנו וכשהם נפלו היה הרגש כאלו חלקים מאתנו נקטעו. רק את יחיא שכחנו, נמחק אדם ואיש אינו זוכר אותו, איש אינו חושב עליו.

דוד התהלך כועס: מה אנו עושים כאן? שוב למשוך פרדות ושוב להביא ארגזים מן החוף... דוד טען כנגד כץ: למה הוא שותק, למה אינו עושה דבר? דוד ידע כי כץ יכול לעשות בדיוק כמוהו, דוד, אבל הוא רצה לתבוע ממישהו, לטעון כנגד מישהו וכץ היה הבכור שבינינו והמיושב בתוכנו. כץ לא ענה דבר לדוד, דומה היה כי כץ מקבל עליו את האשמה, אעפ"י שאיננו אשם. דוד אמר: אתה מבין, כץ, הכנים כבר אכלו אותי כמעט, ובינתים לא הספקתי לירות אפילו כדור אחד... מה אתה שותק, כץ?

כץ לא שתק. מה היה קורה, אמר כץ, אלו היית יורה כבר מאה יריות? האם הכנים לא היו אוכלות אותך?

— ודאי שהיו אוכלות אותי ממילא, צעק דוד, — אבל אם אתה רץ עם הרובה ויורק אש לעצמך, הרי שאתה עושה משהו... ואילו כך נמצא שעבודתך היחידה היא לתת לכנים שיאכלו

אותך, ולפצצות — שתאכלנה את חבריך. אני אומר לכם, חברי, כי הענין אינו מוצא חן בעיני.

דוד הוכיח לאח"כ כי הלגיון היהודי הוא בכלל כשלון וכי לא כדאי היה להניף את הדגל הכחול־לבן ע"ג החמורים...

מה אתם סבורים? טען הוא, — כי כשיגיע הדבר לחלוקה עם התורכי ימסרו לנו את א"י בגלל הפרדות שופעות הכנים שלנו?

כן הסכים, כי טוב היה יותר אילו נטלנו חלק בקרבות, אבל לא"י אין זו כל שיכות: העיקר תהיה בכ"ז המדיניות לגבי החלוקה, ובודאי שיגמלו לנו בעד הלגיון כאלו נהלנו את כל המלחמה בדרדנלים. אם המדיניות תהיה כזאת, שא"י צריכה לפול בחלקו של מישהו, לא יועיל הדבר אם נסתער במשך כל המלחמה על הדרדנלים, כהסתער על חומות יריחו, — בשופרות, אבל דבר זה שאנו נתקפים כנים איננו בסדר.

האדם בשעת המלחמה הוא צרוף מורכב של הרבה דברים של מה בכך, אשר בחיים הרגילים אין שמים להם לב. בימי מלחמה חורגים החיים מן השגרה, את הכל צריך לבנות מחדש, אבל לא הכל ניתן להבנות, ואז אתה רואה כי דבר של מה בכך חסר לך ודוקא הוא שממרר לך את החיים ואוכל אותך חיים.

ודאי הדבר, כי להזהר בנקיון בימי מלחמה הוא ענין קשה. די לך אם אתה יכול לרחוץ את ידיך ואת פניך, ולפעמים לשטוף את הלבנים. אבל לאחר זמן אתה מוצא כי כל גופך כאלו מכוסה איזה קרום וכי שרצים שורצים עליך ללא הגבלה. פעמים אחדות התקלחנו במים קרים, שפשפנו בסבון, אבל מיד לכך היו נאלצים החילים לתקוע את ידיהם מתחת לכותנות ולקרוע את בשרם מעל עצמם.

אכן, היה לנו די זמן להתרחץ ולכבס את לבנינו אלא שהכנים שרצו עלינו מכל הצדדים והרחיצה לא הועילה. האסון הגדול ביותר בשבילנו היו חולצות הצמר והכובעים. הכנים קננו בתוך הצמר ופרו ורבו שם. לא פעם ישבנו ליד האהלים והיינו פולים את החולצות. כבר סיגלנו לנו אפילו טכניקה מיוחדת: היינו מוציאים

את השרצים וזורקים אותם על אבן ואחד מאתנו היה כבר עומד מוכן עם אבן ביד והיה קוטל בהם. מלאכת ההריגה היתה מהירה אבל לא נושענו ממנה: אותה שעה התרבו השרצים במיליונים, וכשהייתי לובש את החולצה היה דומה עלי כאלו היא מהלכת על גופי, עד כדי כך היתה „חיה".

החולצות לא היו צבאיות, אלא שלנו עצמנו. אלה היו בחינת שי לאומי שהיהודים האמריקנים שלחו לנו. כשנפוצה בעולם הידיעה כי באלכסנדריה נוצר לגיון יהודי והוא יוצא למלחמה מצא הדבר הד קודם־כל אצל האמריקנים. קודם־כל עזר לנו הג׳וינט עם צלחת מרק ליום ועכשיו שלחו נשים יהודיות טובות־לב מאמריקה חולצות בשבילנו. האמת היא, כי שעה שהגישו לי באלכסנדריה את חולצת הצמר ואת הכובע שגם הוא היה מצמר, סבור הייתי כי הנשים היהודיות באמריקה אינן שפויות. עד אז לא ראיתי בעיני חולצות צמר ולא ידעתי מה זה, והכובע היה בעיני כמין מפלצת. למעשה זה היה כעין גרב צמר שהיו מקפלים אותו והוא הפך לכובע. חילי הלגיון נשאו ברמה את החולצות וטענו כי באמריקה טעו וסברו כי חילי הלגיון הם נשים, חולצות הצמר היו בעינינו כמין חולצות לנשים ובודאי שלא היינו לובשים אותן אלמלי אחד גורדון שהיה אמריקני אשר בא ונאם לפנינו: עליכם להודות לנשים היהודיות באמריקה, ההוגות בכם, ושלחו לכם חולצות צמר אשר יביאו תועלת בימי המלחמה... גורדון זה הוכיח לנו בכל מיני הוכחות כי האדם באמריקה איננו זז בלי חולצה כזאת. באמריקה, הכריז בפתוס, אין האדם אדם אם אין לו חולצה כזאת (סוודר בלע״ז)... בקצור הרגשנו פתאום שאנו הופכים לאמריקנים ואת החולצות לא רצינו לפשוט כל הזמן.

אלא שלחולצת הצמר יש טבע נבזה: אם מישהו מתחיל לשרוץ בתוכו אין להפטר ממנו לעולם. מה גם בשדה הקרב. לא היה מקום היכן לכבס את החולצות ורק יכולנו לאוורר אותן, אבל היתה צרה במעשה האוורור: כשהיינו תולים את החולצות על עץ היה הופך כל

המקום למחנה של כנים וחילים היו צועקים שאנו מזהמים את כל העולם. להשאיר את החולצות באהלים היה אסון, כי אי אפשר היה לעצום עין כל הלילה. מה לעשות בכ"ז עם החולצות האמריקניות?

— הצעתי היא, אמר כץ, שנשרוף את החולצות. אם נתחיל שוב בכביסה, באוורור, בחיטוי, נפסיד את המלחמה ומן הכנים לא נפטר... את החולצות אספנו הרחק מן המחנה שלנו ולא רק הלגיונרים שלנו אלא גם לגיונרים ממחנות אחרים הדליקו מדורה וזרקו לתוכה את החולצות בזו אחר זו. האש בערה מתוך פיצוצים, ובלהבות רקדו בריות חיות שנשרפו חיים. העשן היה צפוף וכמו פקעת. נמשך זמן רב עד שהחולצות נשרפו כליל וכשהיינו מוכנים כבר שוב נישא עשן צפוף. דוד אמר אז: הבאנו שרפה על אמריקה... שרוף תשרף אמריקה, צעק חיל אחד. לא היתה לו חלילה כל טענה לאמריקה אבל הוא שמח לעצם המלים וכל שאר החילים חזרו אתנו מן המדורה עם שיר: שרוף תשרף אמריקה... מוזר הדבר, אבל לי עצמי היתה הרגשה כאלו נצחתי במחצית המלחמה ע"י זה ששרפתי את החולצה שלי. כאלה הם החיים: אם נטפל אליך איזה דבר של מה בכך הוא חוזר אל עצמותיך והופך לעיקר העיקרים. לאח"כ, כשאתה משתחרר ממה־בכך זה, אתה חש כאלו נפטרת ממחצית צרותיך.

בערב, לאחר ה„שרפה" של חולצות הצמר נודע לנו על מותו של י. ל. פרץ. איך הגיעה אלינו ידיעה זו, אינני זוכר, ודאי קבל אחד מאתנו מכתב מאלכסנדריה. הידיעה השפיעה עלינו רושם כבד, — עלינו, כוונתי על שני מיניים שביניינו, שהיו קוראי הספרות באידיש.

כץ קרא לי הצדה ואמר: אני יודע שאתה חולה במחלת הכתיבה ואת פרץ הכרת מוורשה, אז דע לך כי אנו נערוך אזכרה לפרץ ואתה תנאם שם. זכור, אנו נערוך את האזכרה לפרץ בשבת...

אזכרה לפרץ בשדה הקרב בגליפולי, — אני זוכר זאת היטב ההתמונה נצבת כמו חיה לנגד עיני.

*

מה שנעשה בעולם החיצון לא ידענו, כמובן. היינו מובדלים, בלי עתונים, בלי חדשות אפילו לגבי המלחמה בחזיתות אחרות. החילים האחרים, — האוסטרלים, הצרפתים, ההודים, — ידעו בודאי עפ״י המכתבים שהיו מקבלים מהבית. אבל אנחנו באנו מארצות שהמלחמה נתקה אותן כליל מן העולם, רוסיה, פולין, גליציה. אנחנו קבלנו ידיעות מעטות מן הבתים, שאש המלחמה הקיפה אותם. פעם היתה תוקפת אותנו ערגה כזאת לבית, געגועים כאלה ועצבנות שהחיים היו שנואים עלינו. הידיעה על מותו של פרץ גררה אחריה גם ידיעה אחרת: היהודים בפולין נתונים בתוך אש המלחמה. חלק של פולין כבר נכבש ע״י הגרמנים והחלק השני נתון בידי הרוסים, אבל הם מגרשים את היהודים מערי מגוריהם.

פרץ, כך ספרו לנו במכתב, הקדיש את החדשים האחרונים של חייו לילדים של יהודים, יסד בשבילם מועדונים, בתי־ספר וכתב בשבילם שירים. פרץ באמת מת תוך כדי כתיבת שיר למען ילדים. על השולחן נשאר השיר הלא גמור...

— אתה יודע, אמרתי לכץ, — אני מרגיש כי הם עושים שמה אותו דבר שאנו עושים כאן. אתה מבין, הם מקריבים קרבן לעם ישראל.

כץ לא אהב לדבר על „קרבנות". הוא סבור היה כי אדם אינו מקריב את עצמו אלא עושה מה שקרוב ללבו.

— תוציא מראשך — אמר, — שאתה מקריב עצמך. אני אוהב מאד אנשים המתהלכים עם רעיון שהם מקריבים קרבנות. אדם הסבור שהוא מקריב קרבן נהנה מזה הנאה גדולה וע״כ אין זה כבר קרבן. אל תשלה עצמך...

דוד נקש ודבר בהתלהבות נעורים שלו על פרץ ותאר לנו איך פרץ הניח את העט מידו לשעת חרום והיה לאיש עממי. פרץ,

אמר הוא, היה גדול בכתיבתו אבל עכשיו הוא גדול יותר כשנפטר בתוך עמו בין הילדים העזובים בפולין. דוד היה מוכשר להתלהב ויכול היה לפרוש את כנפי דמיונו ולהמריא גבוה גבוה.

— אנחנו גם נדבר על כך באזכרה של פרץ, — אמר דוד.

אנו שלשתנו בחרנו בעצמנו להיות משלחת לטרומפלדור כדי לקבל רשיון לערוך את האזכרה. טרומפלדור שמע על פרץ אבל לא קרא עליו אלא מעט. טרומפלדור לא קרא אידיש, הוא ידע שיש ספרות באידיש וידע על הספרות העברית. אבל סופרים באידיש הוא הכיר רק לפי התרגומים לרוסית. הוא ידע את שלום עליכם, את אש אבל פרץ היה זר לו, את פרץ מעטו לתרגם. והעיקר, נראה לו מוזר הדבר שרוצים לערוך אזכרה בשדה הקרב. לאח"כ השיב כי סוף סוף אין אנחנו חילים רגילים, כי באנו הנה בהתנדבות משום שאנו רוצים להגשים רעיון לאומי. ואם כן, שונים אנחנו מחילים רגילים בכל, ואפילו באזכרה לסופר. ראיתי איך הוצת ניצוץ בעיניו של טרומפלדור, אבל רק לרגע קט; הפנים הקודרים תמיד השתנו, היו חגיגיים, מרוממים. הוא אפילו טפח טפיחת אחווה על כתפו של כץ: הוא היה גאה עלינו.

אלא שטרומפלדור לא רצה להיות פוסק יחידי, אלא לשאול בעצת הקולונל. לא, הוא לא ילך לבדו אל הקולונל, אלא יקח גם אותנו אתו. ניכר היה שטרומפלדור רוצה להתפאר אתנו בפני הקולונל. הפגישה עם הקולונל פטרסון היתה קצרה, אבל מלאה דרמתיות. הקולונל הבין עוד פחות מטרומפלדור בהתחלה, שחילים רוצים לארגן אזכרה לסופר, הוא התבונן בנו בעיניו הקטנות והנוקבות ונענע בראשו. אבל גם פטרסון חש, כי בעצם אין כאן שום פגיעה במשמעת הצבאית, אלא הוכחה כי החילים שלו שונים הם. אלא שהקולונל רצה לדעת מי היה פרץ. כץ הסביר לו בצרפתית והזכיר את שרשרת הזהב. פטרסון האזין בראש מורכן. ליהודים יש ספרות, אמר אח"כ, ולאחרי כן תהיה להם גם ארץ... התנ"ך הוא הספרות הגדולה ביותר שיצרו יהודים... פטרסון לא

הבין שיתכן שיש ליהודים ספרות אחרת מחוץ לתנ"ך, ואם יש ספרות חדשה הרי היא בודאי המשך של התנ"ך...

את האזכרה לפרץ הרשה הקולונל ואנחנו הידענו לכל הגדודים כי כל חיל הרוצה יכול לבוא בשבת בערב אל האזכרה, סבורים היינו שיבואו רק מעטים, כי מי מהם כ"כ מעונין בפרץ? אבל לפנות ערב הגיעו למעלה מ־50 חילים. התברר, כי בין החילים היו כאלה שלא ידענו עליהם אבל הם היו קוראים נאמנים של ספרות אידיש. התאספנו ע"י העץ הגדול שהיה נטוע מאחורי האוהלים. החילים באו לבושי הדר, כמו אל מסדר, היתה זו אספת אנשים אשר נשאו בקרבם געגועים לחיים יהודיים, למלה היהודית. הם ישבו על האבנים, על ארגזים בחצי גורן עגולה וכך דבר ראשון. הערב להט בשקיעה רכה בוערת. על פניו של כך להב פס אדום של השמש ועל כמה פנים אחרים התנחשל האודם ואלו השאר היו עטופים צללים של ערב.

אני ספרתי איך פגשתי את פרץ, איך הייתי בביתו פעמים אחדות, איך פרץ קרא את הספור („לילה בשוק הישן") באולם הפילהרמוניה של ורשה. אבל דוד נדחק ואמר שהוא רוצה להגיד דבר מה. הוא ספר איך בכה כשקרא את הספור „הנער החולה" יהוא חזר וספר את תוכן הספור, הוסיף תמונות משלו, חקה את קולו של הילד החולה ועם המלה האחרונה על מות הנער פרץ דוד בבכי...

בקושי הבלגתי על דמעותי. דוד לא סר מן המקום שבו עמד אלא ישב על הקרקע והשעין את ראשו בין שתי ידיו. כך ישב ונדמה היה כי לפנינו יושב מקונן גדול, כלפנים ביהודה, בשוקים, וקונן על העם.

כך שסע את הדממה: כדאי היה לקרוא בקול רם שיר של פרץ או ספור, אבל מי זוכר בע"פ? מבין החילים קם אחד, צעיר עדין בעל שיער שחור וידים עצבניות. הוא זוכר, יקרא. שם החיל היה ברל, הוא היה עומד תמיד מן הצד, ורק מרחוק הכרנוהו. מי

יכול היה לשער כי הוא זוכר את פרץ בע"פ? הבחור הצעיר הסיט בידיו העצבניות את שערו על ראשו ובקול מלודי מעומק החזה התחיל לדקלם את „מוניש". והמלים יצאו מפיו עגולות כל כך, צלולות כל־כך, מצלצלות כל־כך. השמש כבר שקעה, אור בין הערביים מעד לאט לאט מראשי העצים, התגלגל על האבנים הערומות וגווע. ברל סיים את הבית האחרון מ„מוניש" ואנו כולנו ישבנו עם ראשים רכונים. התפזרנו בלי דבורים. הפרדות התחילו לנעור, ומעל לראשים עפו רקטות, אשר האירו בניצוצות לבנים את השמים. יש באנשים עצבות המרוקנת אותם, המוצצת מהם את שארית הליח. ויש עצבות כמו אחרי אזכרת פרץ שהיא מלאה. הלבבות היו טעונים זכרונות, מלים, צלילים, עצבות מלאה וחיה.

— ברל, קראתי לקרין הצעיר, למה זה, אתה מתרחק מאתנו?

הלוא קראת באופן נפלא כ"כ את „מוניש" למה אתה מתנכר?

ברל נגש ואני התבוננתי באצבעותיו העצבניות ואפילו בחושך למחצה חשתי ברעד. הוא לא אמר דבר ואפילו לא הביט בי. אבל הרגשתי כי האיש מזועזע. כץ ודוד גם כן נגשו. ברל ספר לנו כי הוא שחק פעם בתיאטרון, אבל תיאטרון הוא שונא, הוא אוהב את צליל השירה. הוא יודע הרבה שירים מאת רייזין, מאת איינהורן. ברל קרא לנו שירים, דקלם בע"פ, היה כבר חושך, הלילה ירד וכמעט לא ראינו איש את רעהו אבל המלים של השירים באידיש, שלוים ומצלצלים, מלודיים, נכנסו אל תוך לבותנו כטפות של גשם רענן וקיצי. אלו לא בא במרוצה כליף עם הפנס שלו וצעק „להטעין!" היינו יושבים כך עד אור הבוקר. אבל המלחמה קראה לנו וברל הלך כפוף להטעין על הפרדות.

בכל הדרך אל החפירות צלצלו בלב המלים: אל תהיה סבור כי העולם הוא בית מרזח...

*

שוב היה „מחותן" שלם עם הקולונל, אבל אפילו נפשו של שוב כלתה לפרוסת לחם. השמעת, ספר לנו שוב, אני מדבר אליו על לחם והוא מצטט לי פסוקים... שוב המסכן זקוק היה לפרוסת לחם כי שוב בעל הגוף רזה הרבה, העור על פניו היה תלוי כילקוט ריק, בטנו התנועעה כריקה ונדמה היה כי הנה הנה תפול ארצה.

— קולונל, אני אומר לו, — ספר שוב, — יהודים אוהבים לחם. ומה הוא ענה לי, סבורים אתם? לא על הלחם לבדו יחיה האדם... ואני עניתי לו: צדקת אין האדם חי על לחם לבדו, אבל גם בלי לחם לא יחיה אדם. ורציתי לספר לו את הספור על אותו בעל עגלה אשר הראה לסוסו במשך זמן רב שבלת שועל בתוך סדור התפילה עד שהסוס הפך לפגר, אבל לא ידעתי איך לספר זאת, שכן בכ"ז יש לו ראש של גוי.

לחם, — לא חדלנו מלדבר על לחם. וראינו איך הצרפתים אוכלים לחם טרי ואנו היינו בולעים את רוקנו, והביסקוטים שאכלנו נעשו מיום ליום יבשים יותר. צ'רקה אמר כי שתי שינים נשברו בפיו מן הביסקויטים וכליף הצעיר התהלך עם לחי נפוחה, משום שביסקויט ננעץ לו בפה, כך הוא אמר. הצרפתים היו בעלי הנכסים הגדולים ביותר בגליפולי. הם עצמם אפו את לחמם, בשלו בשר וטגנו תפ"א. מאות שקים עם תפ"א היו לצרפתים במחסני המחנה וצריך היה כוח ברזל להתבונן בשקים אלה שמהם בלטו תפ"א, — עגולים, גדולים, — ואנו מהלכים סחור סחור. מטבעי אהבתי תמיד צרפתים, עוד ברוסיה, שעה שהמהפכה חרגה מן המחבואים, ואז היה לצרפתים מין חן מיוחד בשבילנו: המרסלייזה היתה בחינת זמר אסור, ולא כ"ש החוברות בכריכה אדומה, שהיו מספרות על המהפכה הצרפתית. האנגלים היו זרים לבחור היהודי ברוסיה. למהפכות שלהם חסרה עלה של גבורה. באלכסנדריה כשהפליגו אניותינו היו החילים הצרפתים בתוך אניה משלהם והם שרו את

המרסלייזה. פרצתי בבכי כשראיתי איך אנשים שרים בחופש את השיר הזה. הצרפתים היו אצלי סמל המהפכה, החופש, התרבות — כל מה שאתם רוצים.

אבל כאן בשדה הקרב נתאכזבתי מן הצרפתים. קודם כל בשל הלחם ותפ"א שהיו להם ואנחנו התהלכנו רעבים. דבר זה דיו היה שהתלהבותי מן הצרפתים תצונן. מלבד זאת תותחיהם הכבדים שהם צחצחו אותם והשתעשעו בהם. אצלם, אצל הצרפתים, מקובל היה שאת המלחמה מנהלים הם ולא האנגלים. מה ערך יש לרבבות האנגלים, האוסטרלים וההודים העומדים בחפירות? העיקר הם התותחים, והתותחים הם בידי הצרפתים.

מובן מאליו, כי עם צרפתי לא דברתי ולא שמעתי מפי צרפתי שיתפאר עם הארטילריה שלו. אבל היה בצרפתים שהם רואים עצמם עליונים בגליפולי, אבל דבר זה הייתי סולח להם. אלמלא היו על המשמר כ"כ ואלו נתנו לכל הפחות פעם אחת בשבוע לטעום איזה לחמניה, או תפ"א מטוגן. איך יתכן, שאלתי את כץ, שעם אשר יצר את המרסלייזה יקמץ כ"כ פרוסת לחם? אפילו תפ"א אחד אינך יכול להוציא מהם... הם, צרפתים אלה יצרו את הקומונה הפריסאית? אינני מאמין.

פעם פגשתי צרפתי ובידיו ככר לחם. כאלו קפאתי ונתקעתי באדמה. הלחם שיתק את רגלי ולא יכולתי לזוז מן המקום. הרהרתי, שמא אבקש ממנו פרוסת לחם. הראיתי באצבעותי: לחם... פרוסת לחם... אבל הוא לא שמע לי, ולא רצה לשמוע, היה במוחי להציע לו את אולרי בעד פרוסת לחם. היה זה אולר טוב, עשוי פלדה אמיתית. הראיתי לו את האולר והסברתי בידי שאני נותן אותו במחיר פרוסת לחם. שלף אולר מכיסו והראה לי: מה נחוץ לו אולר, אם יש לו אולר משלו. אבל ראיתי כי אלו היה לי איזה חפץ שהצרפתי זקוק לו, היה נותן לי לחם. סבור הייתי כי הארנק שלי יקסום לו. הוצאתי מכיס־הפנים שלי את הארנק ובינתיים בשרה תמונה מתוכו. התכופפתי להרים את התמונה ואני רואה

כי הצרפתי מביט בי בעינים רעבות. התמונה היתה העתק של תמונה אמנותית בשם „געגועי־אביב". נערה יושבת בלילה ליד הלון ומביטה החוצה. היא כמעט כולה עירומה. גופה רכון כלפי חוץ. הצרפתי לא יכול היה להסיר את עיניו מן התמונה. הראיתי לו את הארנק, — הוא היה עשוי עור, — אבל הדבר לא השפיע. את התמונה, הראה לי, רוצה הוא. בהתחלה הוא נראה לי כמו פראי, שבמחיר תמונה רוצה הצרפתי לשלם דבר יקר כזה כמו לחם. אבל כשנתתי לו את התמונה כאב לי הלב ואני חשבתי כי תמונה זאת הוא הדבר היקר לי בעולם, הדבר היפה ביותר שהיה בידי אי פעם...

בכאב־לב רב נתתי לו את התמונה והוא התחיל לצבוט בשבילי פרוסת לחם. בעיני ראיתי, כי הצרפתי מתכוון לעסק של מציאה מצדי:

הוא רוצה לתת לי רק חלק מן הככר. הראיתי לו בידי כי זה מעט וכי הוא חיב לתת לי לכל הפחות מחצית הככר של הלחם. הוא שרטט באולרו סימן, יותר קצת מקודם, אבל עדין רחוק מן החצי. הרבה התמקחתי אתו עד שפרץ בצחוק ונתן לי את כל ככר הלחם... ברחתי עם ככר הלחם והדחיפה הראשונה היתה שאשב בפינה ואוכל את כל הככר. אבל מיד נזכרתי כי כץ ודוד רעבים כמוני ולא נגעתי בלחם. מה עושים? לעת עתה אפרוס פרוסה אחת ואטעם... סו"ס זה הלחם ש ל י... א נ י הן שקניתי זאת מידי הצרפתי... מה היה קורה אלו הצרפתי היה נותן לך רק פרוסה קטנה, האם לא היית לוקח? חשבתי לעצמי. אבל הוא כן נתן לך את כ ל הככר, הרי שזה שלך שלך שלך... אבל איך תתהלך עם הסוד, כי אכלת לחם ולא הבאת לחבריך? לא, אסור לך לאכול אתה עצמך את כל הלחם... אסור לך אפילו לטעום פרור אחד ממנו, בטרם הגעת אל חבריך...

אלא שהאולר כבר נגעץ בלחם ועוד בטרם נמלכתי כבר היתה פרוסה בתוך פי... לעסתי את הלחם והבטתי סביבי מכל

הצדדים שמא רואה מישהו את הדבר. בלעתי את הבליעה הראשונה, וכבר רציתי לחתוך עוד ורק מתוך מאמץ עצרתי בידי: די לך, כבר טעמת ועכשיו הבא את הככר אל חבריך. תחבתי את הככר מתחת למעיל ורצתי אל המחנה. רצתי כאדם הבורח מעצמו. יראתי שמא אתעכב, לא אעמוד בנסיון, ושוב אחתוך פרוסה. כץ בא לקראתי, מה אתה רץ? הוא ראה כי אני נלהט, כי אני נושא משהו מתחת למעילי. דוד גם הוא בא והביט בי בחשד.

— בואו, צעקתי, — יש לי משהו. מהר, שם מתחת לעץ... הם לא יכלו להבין, סברו כי יצאתי מדעתי, אבל הם באו אחרי. מתחת לעץ שלפתי את הככר ואמרתי: הבאתי כדי שנחלק ביניגו. שוה בשוה נחלק...

ספרתי להם איך השגתי את הלחם, אבל דוד הבחין כי הקצה של הככר חסר והוא שאל: וכי הוא נתן לך בלי קצה? נכלמתי, הרגשתי עצמי כגנב שתפסו בידו. רק טעמתי, התנצלתי... לא יכולתי להתאפק...

דוד לעס את הלחם, חס על כל פרור שלא יפול ארצה ורטן: כשהדבר נוגע ללחם אין האנשים יכולים להתאפק... חשתי שדוד עוקץ אותי. כעסי בי נדלק: מה הוא רוצה, דוד זה, — של מי הלחם? שלו או שלי? מי נתן תמורתו תמונה יקרה? מי התמקח עם הצרפתי? ש ל י הוא הלחם...

בינתים נשר מידי דוד חלק קטן והוא התנפל לחפשו ברעב של זאב, תפשתי בידו: לא, אתה לא תרים אותו, זה שלי... רציתי ונתתי לך, ואם אני רוצה אני לוקח בחזרה... דוד הרים את עיניו אלי והביט בי במבטי אש להבה. מה אתה סוחב את ידי? עבירה היא על אבוד פרוסת לחם...

זה הלחם שלי, צעקתי, ואני ארים את הפרוסה. אבל דוד היה חזק, הוא הוציא את ידו מידי ושוב רצה לקחת את הלחם. הכיתי אותו בפניו. הוא התנודד אבל בידו השניה הכה אותי ברקתי. כץ לא השיג מה קורה כאן. אנחנו, — אני ודוד, — עמדנו על

רגלינו והרבצנו זה בזה בכל מקום שמצאנו. לדוד נזל כבר דם משניו. אצלי הרגשתי כי המצח מלא חבורות. כץ רצה להפריד בינינו, אבל הזעם שבינינו היה גדול כ״כ עד שלא יכולנו להנתק זה מזה.

הרגשתי כי דמי בי לא ישכך אם לא אראה את דוד שרוע על האדמה. דמי בי זעק: הכה אותו, הרוג אותו... כל ימי הייתי אדם שקט, אינני זוכר אפילו כי בילדותי הכיתי את מישהו. מה אירע לי?

לפתע פתאום הרגשתי כי ידי נשארה תלויה באויר ולבי חדל מדפוק. תפשתי בשארית הלחם בידי וזרקתי אותו בפני דוד: הא לך, אכול, אכול את הכל... גם דוד עמד כמשותק והתחיל לבכות.

— השתגעתם? התחנן כץ, — מה אתם מתקוטטים? הן תהרגו זה את זה... חילים אתם, אידיאליסטים...

כרעתי אל האדמה והכנסתי את ראשי לתוך העשב. סבור הייתי שאני חיה, כי אני אדם פראי, דוד עוד עמד ובכה, כמין יללה היה הבכי הזה. אל אלוהים, איך אביט עכשיו בפניו של דוד? איך אביט בפניו של כץ? שפל אני, פראי, אני, חדל־אישים אני.

דוד קם על רגליו נגש אלי והתחיל ללטף: מחל לי... אינני יודע מה היה אתי... מחל לי... לא רציתי למחול לו, כי הן לא היה אשם לגמרי, האשם הן אני הייתי, צעקתי: מי צריך למחול למי? דוד חברי, מי צריך למחול? לא עמדתי בנסיון בשל פרוסת לחם יבשה.

כץ, המבוגר אחז את שנינו בידינו ונחם אותנו: אתם ילדים... ילדים אומללים שלי...

מדבריו של כץ הוקל לנו הרבה. הרימותי את ראשי וראיתי את דוד, שפניו היו רטובים מדמעות. הבטנו איש באחיו וצחוק פרץ מגרוננו. הצחוק התגלגל כרעם שבור, כל אברי רעדו, הראש פרפר בעויתות והלחם שאכלתי אותו רק לפני רגעים בהנאה כזאת האלו דחק אל הגרון.

להפטר מן הלחם, להקיא אותו ולטהר את הזוהמה, הקאתי, הקאתי וצחקתי... ורק לאחוז.

הושטתי את ידי לדוד: לא, לא למחול, פשוט לאחוז בידך... לאחוז בידך.

*

שוב בא למחרת היום עמוס סוד: הוא דבר עם הקולונל, ואם אנו רוצים, מותר לנו לגנוב לחם ותפ"א. הקולונל אמר לו, לשוב: אם אתה רוצה כ"כ לחם, קח... וכי מה סבור היה בכך, פשוט שנגנוב. אין זו גנבה... כששמעתי את המלה „לחם" נחרדתי. הרגשתי את הטעם מאתמול, את השפלת האדם בשל פת לחם. שוב לחם? מה נטפל לנו הלחם? עוד נתחיל להרוג איש את אחיו למען לחם. אבל דוד נטפל לענין: למה לא לגנוב לחם ותפ"א? כץ אמר: לחם עם תפ"א? אני סבור, כי יהיה זה מן היושר לגנוב מן הצרפתים כמה שקים תפ"א ולחם, גם כץ? ממנו לא פללתי זאת. אבל כץ אמר בחיוך: אין לנו להיות תינוקות. להתקוטט בשל לחם לא יפה, אבל לגנוב...

„הגיע ברל, הלא זה ברל שקרא בע"פ את „מוניש" של פרץ ויש לו קול היוצא מן החזה, כ"כ הרבה זמר ודבור. הוא תיכף תפש על מה אנחנו מדברים, והוא אמר: גם הוא ילך... הוא רוצה לגנוב לחם...

על פני המחנה נפוץ הסוד: נגנוב לחם ותפ"א מן הצרפתים. מכל האוהלים הגיעו חילים והציעו להצטרף אל ה„גנבים". התנשקו. קבוצות קבוצות נתאספו וערכו תכנית: בלילה נשלח משלחת. כץ נקבע בתור מנהיג. הוא ינהג בנו אל הגנבה... מוזר היה הדבר, עד מה התיחס כץ ברצינות לענין. במשך כל היום המשיך וחקר את הענין, התבונן, מדד ומנה את הצעדים. את הסוד נשא כץ בקרבו בגאוה ובכמיסות. גם אותי כבר משך הענין.

היה חושך ואפלה. מבעד לעננים היה חושך. מן הים נשבה

רוח. העצים זעמו ומרוב כעס השליכו עלים על האדמה. אהלינו, שלבנם הפך מרוב שמש וגשם לצהוב עם כתמים שחורים נראו בחשכה כצללים נוראים.

היינו כ־15 חילים. הלכנו חרש ורק שוחחנו ביניינו באמצעות אותות. הלכנו כהתהלך אל התקפה להדהים את האויב, להתקיפו בחשכת הלילה. ה„שונא" היה המחנה הצרפתי במקום שהיו עומדים שקי לחם ותפ"א. לקחנו אתנו אפילו את הרובים החלודים ובפעם הראשונה נתנסיתי בחוויה של התנפלות על שונא. את הרובה חגרתי באלכסון על כתפי, כל עצמותי היו דרוכות. מכל העברים, כך נדמה לי אורבות עינים אפ"י שהחושך היה דחוס מאד, ממש להמיש בידים.

שוב הלך על ידי וממש הרגשתי את נשימתו עלי. נדמה היה כי שום גורר אחריו משא כבד אבל הוא לא נעצר, נשם בכבדות אבל המשיך ללכת. לפני הלך דוד והיה רכון, דומה כי הנה יזנק על משהו. את כץ לא ראיתי. הוא הלך לפנינו וכולנו אחריו. נדמה היה כי אנחנו מהלכים כבר שעות רבות, אעפ"י שההליכה לא נמשכה יותר מ־20 דקה. לפתע פתאום נשמע רשרוש בין העצים, ונדמה היה כי ה„שונא" תפש את הענין ועוד מעט יזנק הוא עלינו. כץ הזהיר אותנו מקודם שאם נשמע משהו, שנשתרע על הקרקע ונעצור את נשימתנו. אני השתרעתי ושוב אחרי. והרגשתי כי משהו דוחק אותי למטה! בשל החושך לא ידעתי כי שוב נפל עלי וסבור הייתי, כי זהו חיל צרפתי, אז התחלתי לפרפר, שלפתי את הרובה מתחתי ורציתי לירות. שוב כנראה גם כן לא ידע על מי הוא רובץ והוא התחיל לחנוק אותי ולנשום בכבדות. כמה זמן נאבקנו כך אינני יודע, אבל הרגשתי כי האצבעות הרכות לוחצות על צוארי וסותמות את נשימתי. כבר רציתי לצעוק אבל אותו רגע שמעתי את לחשו של שוב: לא תקום מכאן, צרפתי נבזה... שוב, נהמתי בכל כוחי, שוב, אתה תחנוק אותי... סלק את אצבעותיך.

שוב התגלגל וירד ממני, קמתי מן האדמה רטוב מזיעה. שוב לא יכול היה לקום, ואני סחבתי אותו בידיו עד שעמד על רגליו. עוד נחנוק איש את חברו, רטן שוב. אבל המשכנו ללכת, האחרים כבר היו רחוקים מאתנו ופגשנו את הדרך בחושך, צעדנו צעדים רחבים, עד שהרגשתי בקרבתם של אנשים. יש תחושה כזאת של קרבה אנושית שאתה מגשש בה בכל חושיך, אעפ״י שעיניך רואות רק מחשכים כבדים סביבך. הנה כך חשתי, כי יש אנשים סביבי ומיד נסתלק הפחד כהסתלק חלום רע. רק עכשיו הרגשתי עד כמה ער בי כל אבר, שאינני שומע באזנים אלא גם בידים וברגלים.

לפנינו קמו קירות. עמדנו מללכת. משחתי את ה״קור״ שלפני והרגשתי באצבעותי משהו עגול וקשה, — תפ״א, הלב פעם, שוב, לחשתי, אקח שק על הגב ואתה תסייע לי.. השק היה כבד ושוב דחף אותו מלמטה... הרגלים נשאו אותי עכשיו, דומה כאלו אני מציל איזה דבר יקר משרפה. מאחורי, הרגשתי, נגררים גם אחרים. התהלוכה המוזרה נמשכה דרך היער עם שקים על הגב, רובים על הכתפים, רעד בצעדים. הדרך חזרה, נדמה היה, קצרה יותר, עוד צעדים אחדים ונהיה כבר במחנה שלנו. משיצאתי מן היער שמעתי מאחורי יריות. הלב נקרע בי, עזבתי את שוב וברחתי עם השק, דומה כאלו היה ריק לחלוטין...

8 שקים עם תפ״א ולחם הבאנו אותו לילה. פרקנו אותם וכיסינו בכל מיני מכסות. עיפים רבצנו באהלים.

בבוקר ספרו, כי בלילה הותקפו הצרפתים ע״י התורכים. המשמר הקדמי הצרפתי ירה וגרש את האויב... מובן מאליו, כי אנחנו היינו היחידים שידעו, כי תורכים לא היו, אלא חילים יהודיים שערכו התקפה על לחם ותפ״א — נפוצו שמועות על מרגלים גרמנים, על התקפה, אבל אנחנו שמרנו על סודו של הלילה. שקי הלחם ותפ״א היו מכוסים בברזנטים וקרצו אלינו:

הלוא אתם יודעים את הסוד... שוב בא במרוצה: הוא רוצה לחם, הוא רוצה תפ"א... ברל הסתובב כל הזמן ולא גרע עין מן השקים המכוסים. צ'רקה לטף כל הזמן את זקנו האדום ופזם נגון מן הבית ורק כץ התהלך עצוב. כץ, שאלתי אותו, למה אתה עצוב כ"כ? הן אתה עצמך נהגת בהתקפה שבלילה? הוא לא ענה לי, אבל הבינותי לרוחו, כפי שהבינותי גם לרוחי. הרגשתי כי הלהט הלילי ריפה את כל עצמותי, איזה נביבות הורגשה בי וכאלו איזה בכי היה עצור בלב.

לאחר זמן התירו את השקים, צלו את תפ"א על אש, אכלו את הלחם, שוב חטף תפ"א חמים במו ידיו, נכוה ועיניו להבו, כאודי־אש, שעליהם נצלו תפ"א. צ'רקה רצה רק לחם, תפ"א הוא אמר מזיקים לקיבתו, לעומת זאת לא ידע שבעה מן הלחם. נדמה היה לי כי האיש לא יחדל מלפטם את עצמו בלחם... כשכולם שבעו השתרעו כולם עם הבטן למעלה, עינים פקוחות למחצה, והידים רפויות. נדמה היה כי כך ימשיכו לשכב ולהתחמם אל מול השמש עד סוף כל הימים.

*

החזית שלנו התקדמה במקצת. זה שבועות תמימים עמדנו במקום אחד ונדמה היה כי לא נזוז עוד מכאן, דומה כאלו שקענו בתוך בוץ עמוק יום אחר יום הלכנו אל החפירות ונדמה היה כי לא כבשנו אפילו שעל אדמה אחד מאז הפעם הראשונה שחילינו התחפרו. הארטילריה הצרפתית התאזרחה ולא היה לה חשק לצעוד את צעדיה הכבדים. האנפנטריה הלכה וחזרה, והכל סבב הלך על מקום אחד. ודאי שהיו קרבות של דמים, שבינו שבויים, הובלנו פצועים, קברנו מתים אבל החזית היתה קפואה וגם אנחנו היינו קפואים. שדה הקרב יש לו חוקים משלו,

פסיכולוגיה משלו. החיל בשדה הקרב רוצה לרוץ קדימה, לתפוס, לכבוש, לא להשתקע במקום אחד. החיל איננו להוט להרוג או ליהרג, אבל אם הוא עומד על מקום אחד ורואה כי כל יום נלקחים ממנו חברים, שנפלו, ולא הושג דבר, משתלטת עליו אדישות וכעס נסתר.

אנחנו החילים היהודיים, שלא השתתפנו בקרבות פעילים, גם אנחנו סבלנו מן הקפאון. אלו לא היו הרגעים המתוחים במלחמה, של ריצה קדימה, או אפילו נסיגה אחורה, היו הענויים קשים הרבה יותר. ההתרגשות, ההכרה שהנה אתה כובש עמדות, חדשות, הנה אתה מגרש את השונא ומתקרבים אל המטרה של הנצחון — הכרה זו מעודדת את החיל, העמידה במקום אחד מורטת את עצבי החיל, הוא נעשה נרפה, יש לו פנאי להרהר ולחזור ולהרהר, להזכר שיש לו בית ומה תהיה התכלית? עד מתי יעמוד כאן ולא יזוז? כשהחזית זה יש אשליה כי סו״ס נגיע אל הקץ. אבל אם עומדים על מקום אחד דומה כי לא יהיה סוף לדבר. זהו סבך פסיכולוגי: כדי להפטר מן המלחמה רוצה החיל להשתתף בקרבות. כדי להשאר בחיים נמשך החיל אל האש, במקום שם הוא מסכן את חייו אל מול כדורי האויב...

היה קפאון כזה, שאפילו האוסטרלים התהלכו עצובים. האוסטרלים הם מטבעם בחורים עליזים. ואפילו הם היו בימים האחרונים אחרים, עליצותם הקודמת נסתלקה מהם, הם התהלכו בצעדים כבדים וראשיהם כפופים, וכבר קרה כמה פעמים שהאוסטרלים הכו זה את זה, ואפילו ירו זה בזה. אוסטרלי אחד ירה ברובהו והתיז אצבע אחת מרגלו הימנית, הוא לא רצה בזה להנצל משדה הקרב אלא להיפך, — לחוש בחריפות היריה, להתנסות בכדור שצריך היה לקלעו אל האויב, ורק ההודים היו שאננים, שתוקים בתוך עצמם.

היה יום, מעונן. האדישות חדרה לעצמות שאותו יום היתה גדולה מבשאר הימים. השמים רבצו בכובד של עופרת ונמשכו

למטה. נזכרתי בשורותיו של משורר רוסי, אשר שאל ברגע של יאוש: מדוע טהורים השמים כ"כ וצחים, האם הם רחוקים כ"כ או קרובים כ"כ? השמים באותו יום בגליפולי היו קרובים ובכבדם דחקו את האדם אל האדמה. באותו יום זה החזית ובכל המחנה הורגשה נשימה חדשה וחפשית.

הסימן הראשון, כי אנו זזים נראה לנו מן הארטילריה הצרפתית. היה זה כ"כ מפתיע שפשוט לא האמנו למראה עינינו, התותחים נתלשו מחפירותיהם. הסוללה הצרפתית קמה פתאום לתחיה: נרתמו סוסים גדולים, ששה ששה לכל תותח, הגלגלים החלו לחרוק, עשרות חילים דחפו את התותחים ובצעדים מדודים זזו כולם. יום שלם „זזו" התותחים אחד אחרי משנהו וזחלו על קרקע קשה ואבנית, הסוסים נתכסו קצף לבן, האנשים מאחורי הסוסים נשמו בכבדות. הארטילריה התקדמה, החזית שלנו זזה קדימה וביניהם לבין עצמנו דברנו כי אנו מגיעים עכשיו יותר ויותר קרוב אל הצד השני של הדרדנלים. היכן „הצד השני" לא ידענו בדיוק. אבל הבינונו שאנו חיבים להגיע אל הדרדנלים מאחור, לעקוף אותם ולגרש את התורכי מן ההרים, התופשים את המעבר הקצר. אסתרטגים גדולים לא היינו ובכ"ז היו הדרדנלים משהו ידוע, ואנו עצמנו עשינו חשבון: אתה, התורכי, נצבת בהרים ואתה שומר ששום אניה לא תוכל לעבור את פס המים הצר. אבל אנחנו נערים עליך. נגרש אותך מן ההרים וממילא יהיה פס־המים שלנו. אצלנו נראה הדבר פשוט מאד ולא יכולנו להשיג מדוע זה נמשך כ"כ הרבה זמן גרוש התורכי מן ההרים המעטים. נראה כי התורכי בכ"ז לא היה דבר מבוטל ולא נתן שיגרשוהו משם, מה גם שהגרמנים באו לעזרתו ושתי אניות קרב גרמניות לא הפסיקו להמטיר פגזים. פגזים אלה הטילו פחד משום שהיו ענקיים והיו חופרים בורות עמוקים במטח אחד. פגזים אלה היו באותו זמן ידועים מאד בשם ג'ק ג'ונסון, על שם הצ'מפיון האמריקני לאגרופנות.

עד היכן נסעה הארטילריה לא ידע איש, אבל ההקלה הרוחנית שהתזוזה הביאה עמה השפיעה כגשם רענן ביום של שרב. צ׳רקה הרגיש כי הוא מחותן קרוב מאד לארטילריה, — הן אותו כמעט שהוציאו להורג בגללה — והוא הגיע כל פעם עם בשורה חדשה: נתחיל בהתקפה חדשה, אנחנו נפגיז את הדרדנלים ישר אל תוך הלוע... מהו הלוע של הדרדנלים ידע צ׳רקה היטב. הוא הסביר את הדבר עפ״י השכל: אתם מבינים, הדרדנלים כמוהם כמו פה, מין פה, שהמים הן בין שניו... כשנגיע אל הפה נתן לו מהלומה כזאת, עד שיראה את סבתא שלו בחלום... כששמעתי את פרושו של צ׳רקה לדרדנלים, נזכרתי איך היו יהודים מסבירים בבית הכנסת את ענין הדרדנלים, הנה הם על כף היד, אני סוגר את הכף והדרדנלים סגורים... כן, היהודים ידעו היטב מה זה דרדנלים...

התותחים נמשכו כל הלילה, ובבקר לא היה כבר כל זכר לסוללה הצרפתית. לנו נתנו פקודה שנארוז הכל. חפצים משלנו לא היו רבים אבל צריכים היינו לארוז את הארגזים, את הפחים ואת הרובים ולעלות על מכוניות, דוד אפילו שר בשעת מעשה וברל הפשיל כל הזמן את בלוריתו...

טרומפלדור התבונן מרחוק ועל פניו נתפשט חיוך עצוב. לכץ אמר הקפיטן: החילים שלנו אמיצים, הם נמשכים לקרב. אך הוא היה עצוב, שהמרץ מוצא על סחיבת ארגזים. טרומפלדור נשא עדין בלבו את העלבון שאין הלגיון משרת שרות פעיל ואיננו עומד בחפירות.

לא הרחק הוזז המחנה שלנו, רק קילומטרים אחדים. ושם כבר מצאנו את הארטילריה הצרפתית, את האוסטרלים, את ההודים ואת המרוקנים. אנו באנו אחרונים. במשך היום הסתדר המחנה הצבאי החדש. הצרפתים שוב נעשו בעלים, האוסטרלים נשאו את כל מטענם על הגב...

אהלו של טרומפלדור לא נטה עדין. במשך השבועות שהיינו בשדה הקרב נוצר קשר אליו ועכשיו התוכחנו בנוגע ליריעה, ליתדות, לרצפת העץ: כל אחד רצה לתת יד להקמת אהלו של הקפיטן. טרומפלדור עמד מן הצד ונדמה היה לי שעיניו לחות. בשדה הקרב קשה להכיר ברגשי מסירות ואהבה לאדם כשהכל נעשה קשה מכוח האש, טרומפלדור ידע, כמובן, כי הגדוד מסור לו, אבל ביום יומיות הכבדה לא היתה הזדמנות להוכיח לו זאת. עכשיו ראה זאת בעין עד מה נאמנים לו וכל אחד רוצה להוכיח: אני שלך...

הדברים הגיעו כמעט לכלל קטטה בין דוד וברל בשל בול עץ, שכל אחד רצה לסחוב אותו, טרומפלדור נגש ולטף את גבו של דוד: לא כדאי להתרתח... אני יודע... דוד נכלם מפני טרומפלדור, אבל התחיל לשיר: הנה מה טוב.

נטינו את אהלינו והשתרעה עייפות מוזרה, דומה כאלו עבדתי עבודה נעימה ללב. ירד הלילה ושוב נשמעה תרועה: אנו הולכים שוב אל החפירות.

צ'רקה התעסק באיזה רובה. צ'רקה נמוך הקומה לא היה אף פעם חסיד גדול של רובה, ועוד באלכסנדריה טען ואמר כי אין הרובה הולם יהודי מבוגר. מילא, אמר הוא, אם ילד משתעשע ברובה, עדין אני מבין, אבל יהודי מבוגר, אב לילדים?.. צ'רקה מרט את זקנו האדום ורתח: גם זו עבודה, הרם את הרובה הורד את הרובה, מה אני? ילד של בי"ס? ל"ג בעומר היום? אני חוזר ואומר לכם: פוי, הרובה איננו בשביל יהודי...

— צ'רקה, — צעק אליו כליף הסרג'נט, אין אלה רובים של ל"ג בעומר, ברובים אלה יורים בבני אדם ולא בצפרים.

— הרי שזה גרוע יותר, רטן צ'רקה — מה זאת אומרת יורים בבני אדם? וכי מי אני, רוצח ביער? קח ממני את הרובה...

ודאי שצ'רקה ידע היטב מה זאת מלחמה, שהרובים עשויים כדי לקלוע לשונא וגם להורגו. אבל הוא רצה בדרכו שלו,

בתמימות מלאכותית להביע את מחאתו נגד המלחמה. את הרובה שנתנו לו באלכסנדריה הוא ראה כראות שרץ, בחילה היתה תוקפת אותו להחזיקו ביד, לכליף היו צרות אתו עד שלמד אותו איך להחזיק את הרובה „כמו בן אדם". צ'רקה היה מרים את הרובה למעלה ומכוון אותו ליריה, נושא אותו על הכתף וארשת פניו היתה כאלו הוא מתיסר בחבוטי הקבר. כליף היה מריץ אותו עם הרובה יותר מאשר חילים אחרים, אבל תוצאות לא היו לכך. צ'רקה ראה את הרובה כשונאו הגדול ביותר. מילא, יש לו רובה? טוב, אבל בשום פנים לא אירה בו...

ועכשיו התעסק צ'רקה ברובה. הוא התאמן בו הפעם במרץ רב. התברר כי צ'רקה יודע את כל התרגילים עם הרובה. זקנו האדום להט מאור השמש, כל שיער בו הבריק. ידיו התחממו וירדו בזריזות וגופו הקטן היה עכשיו מלא חן, שעה שרכן על ברכיו וכוון את הרובה. וכשצעד עם הרובה היה נראה גבוה מקודם, רגליו הדקות צעדו באון, — אחת, שתים, שלוש...

צ'רקה, שאלתי אותו, מה אצלך היום? ל"ג בעומר? צ'רקה אפילו לא הביט בי. עד כדי כך עסוק היה עם הרובה וראיתי כי הרובה הוא אחר מאשר הרובים שלנו. היה זה רובה חדש, הפלדה בו הבריקה בברק כחול והעץ של הנצב היה צבוע בצבע זהב. צ'רקה, צעקתי אליו, איזה רובה זה?

צ'רקה העמיד את הרובה ודפק ברגליו, נמתח ונצב כמו למסדר. ברגע זה נשתנו פניו של צ'רקה, זה היה חיל, ואפילו עם אטימות של חיל בפנים. הבטתי בו ולא יכולתי להבין מה קרה עם הפנים המקומטים והמעוכים של צ'רקה.

לאח"כ הניח צ'רקה את הרובה וקרץ בעיניו. האינך רואה איזה רובה זה? ודאי שאני רואה, אבל מאין לך רובה כזה? צ'רקה שמר סוד, הוא רצה להוציא את נשמתי וכבר החלטתי: ישמור על סודו, יותר לא אשאל אותו. אבל כשראה צ'רקה שאני מסתלק אחז בידי: חכה, אספר לך. התברר שצ'רקה מצא את

הרובה, היה זה רובה גרמני וכנראה השאיר אותו איזה תורכי שנהרג במקום...

אתם מבינים, היה טוען, אין זה רובה כרובים שלנו. אתם רואים כמה הוא מבריק, הביטו וראו את הפלדה, חדישה לגמרי, מבריקה כאולר פלדה מצוחצח...

תקפה אותי קנאה, גם אני רציתי שיהיה לי רובה חדש. הרגשתי עצמי כאותו ילד שחברו הראה לו שיש לו אולר חדש והוא רוצה לקנותו אצלו במחיר פרוסת לחם עם רובה. צ׳רקה, אמרתי לו ובקושי הבלגתי על הרטט שבקול, למה לך הרובה החדש? אתה הלוא שונא רובים, אני זוכר זאת עדין מאלכסנדריה. תן לי אותו, צ׳רקה...

— מה? נעץ בי שתי עינים תמהות, — לתת לך את הרובה החדש? מה אתה סבור לך? זה רובה של ל״ג בעומר? הלוא זה רובה אמיתי. הבט כמה הוא טעון, 9 כדורים, ואפשר לקלוע על ידו... ראה, אני קולע...

צ׳רקה כוון את הרובה, עצם את עינו הימנית ובשמאלית הביט בכוונת. בינתים הגיעו עוד חילים, ורובהו של צ׳רקה הפך לכוח מושך בכל המחנה. גם כץ נגש וראה איך אני מושיט את ידי לרובה, ראה שכל איברי רוטטים, אחז בידי ואמר אלי חרש: מה אתך? מה אתה נמשך אל הרובה? הבטתי בו ובהתחלה לא תפשתי מה הוא שח. ולאח״כ התעוררתי כהתעורר משינה של סיוט: באמת, לשם מה לי הרובה? ולמה נמשכתי אליו? כץ, אמרתי אליו נכלם, אינני יודע בעצמי איזה שגעון תקפני. אנחנו נהפכים כאן לחדלי־אדם, נאבקים על לא דבר. איזה רובה אוילי מלהיב אותך... כץ, התחננתי לפניו, חזקני... אך כץ עצמו התבונן מרחוק ברובה. הוא, המבוגר שבינינו, עזב אותי ורץ לעבר צ׳רקה. ברחתי משם ולא רציתי לחזור ולהביט אליהם, מאוחר יותר הגיע כץ בחזרה. הוא דבר על כך איך אנשים יורדים, מאבדים את שווי משקלם המוסרי. הוא הודה

כי הוא עצמו חשק ברובה ורצה להבין מהותו של אדם. רובה, שהניח אחריו תורכי הרוג, — דבר אלינו, — מגרה את יצרינו. זכור, כי אדם נהרג, ואחד מאתנו הרג אותו ואנו נלחמים על הרובה שלו... פו, הייתי יורק בפני עצמי, אני מבקשך תירק אתה בפני...

צ׳רקה החביא את הרובה. התהלך שני ימים ולא חדל מלדבר עליו. כל החילים חפשו ביער בכל השבילים רובים תורכיים, גם בחפירות וגם בנקיקי הסלעים. מין שגעון לרובים תורכיים תקף את כולנו. פעם נעלם דוד לשעות אחדות והוא הודה לאה״כ כי חפש רובה... מין כח נסתר השתלט על המחנה, שהפך לקבוץ אנשים מחפשי זהב, מין קדחת חדרה אל כל העצמות. רובים... רובים... ורק צ׳רקה נעשה שקט יותר, התכנס אל נפשו, וחדל לדבר על הרובה. בלילה השלישי נשמעו במחנה שלש יריות רצופות. קפצנו מן המטות ורצנו החוצה. הלילה לאחר היריות היה שקט יותר ורק היתושים זמזמו והעצים רשרשו.

כליף הגיע במרוצה, נבהל בהלת מות, וצעק: מי ירה? טרומפלדור גם כן בא לבוש למחצה: היכן ירו? איש לא ידע זאת. ורק מרחוק נשמעה אנחה. הלכנו בעקבות הקול. כליף העמיד זרקור. ברל לא היה פצוע אבל היה אחוז בהלה. ישבנו ע״י ברל, דברנו אליו, נענענו אותו כנענע ילד קטן. אחזה בו שינה ארוכה, הרובה היה דבוק לידיו ואפילו מתוך שינה לא יכולנו להתיר את הרובה ממנו.

בבוקר קם אותו ברל עצמו כמו תמיד: פרוע שיער, עינים שוחקות, אבל חורון נשאר אצלו מן הלילה. הוא הביט בפחד אל הרובה: קחו אותו ממני, קחו אותו ממני...

מה קרה אתך, ברל? והוא ספר: בלילה התגנב אל אהלו של צ׳רקה, נגש בחשאי אל משכבו ולקח את הרובה, לשם מה נחוץ היה לו הרובה? הוא עצמו איננו יודע. שני ימים התהלך עם הרעיון לגנוב את הרובה. הוא התהלך כמו בתוך חלום בלהות.

מה שלא דבר ומה שלא שמע, אבל כל הזמן תקוע היה במוחו: הרובה... הרובה... וכשאחז את הרובה בידיו ברח אתו החוצה, והרגיש שהוא מוכרח לירות... הוא לא זוכר אם הוא ירה, אבל הוא הרגיש כאב בבטן כאלו כדור נקב אותה. הוא היה בטוח כי ירה בעצמו. הוא אפילו הרגיש איך חתך הכדור את בטנו... הוא אפילו ראה דם...

ימים אחדים לאח"כ התהלך ברל כהתהלך אדם המתרפא מפצע. את הרובה סלק כליף וסלק בכך את הכשוף המסעיר את המחנה. איש לא חפש עוד רובה תורכי. צ'רקה התהלך שוב מרושל, עוד יותר מאשר קודם לכן, שכח פעמים רבות לקשור את שרוכי נעליו. אבל נשתיירה מין עצבות שנשתקפה מכל העינים, — עצבות של אנשים שרובה כמעט טרף את דעתם. הרבי הצרפתי בא עם בקשה: כיון שאנו מתקרבים לחג השבועות, הריהו רוצה לערוך יחד אתנו את החג, הרבי היה איש צעיר, בעל זקן קטן ומרובע, בעל עינים חומות נדיבות ובעל פנים אשר דומה כאלו הם אומרים: אני חף מפשע, אפילו בכך שאני רבי, אין זו אשמתי. האיש הצעיר ידע על עניני יהדות פחות מאשר על קצה המזלג. הוא ידע כמה ברכות בע"פ ונהל את חשבון החגים. בין הצרפתים היו יהודים מעטים, אבל יהודי מרוקו היו רבים, והרבי התהלך ביניהם כזר, ולא היתה בשבילו כל עבודה, ולא ידע בעצם מה הוא עושה כאן בשדה הקרב.

פעמים אחדות בא אלינו הרבי, שמע בהתלהבות איך חילינו מדברים בינם לבין עצמם באידיש או בעברית. את המלים העבריות המעטות, שהוא ידע אותן הוא חזר עליהן בלי סוף, אם כי לא היה להן כל מובן. הצליל של המלים העבריות היה מספיק בשבילו, ולא צריך היה להבינן, הוא חזר עליהן בשפתים קמוצות, דומה כאלו הוא שותה יין טוב ועתיק. בהתחלה השתעשעו בו חילינו — הלוא הוא יהודי צרפתי — אבל לאט לאט התחיל לשעמם אותם בבקשותיו שידברו אתו עברית. אחד החילים

קשר לו את התואר „בטלן צרפתי", כשראוהו מרחוק היו מתחמקים ממנו.

עכשיו בא ה„בטלן הצרפתי" בשליחות מיוחדת: שנערוך חג השבועות. הוא הכין, כך אמר, תפלה לשבועות שתמצא חן בעינינו... הוא אפילו יזמר באזנינו — כן, הוא יודע לזמר, הוא מזמר בביהכ"נ. שלחנו אותו אל הקולונל, ואם הוא ירשה נערוך מסדר של שבועות. הרבי הלך אל הקולונל וחזר בשמחה: הקולונל הרשה. הקולונל אמר לו, כי הוא עצמו ישתתף במסדר של שבועות. עד לשבועות נשארו עוד שלשה ימים, והמחנה היה מלא הכנות למסדר זה. מוסכם היה, כי החילים היהודיים ממרוקו וכן שאר היהודים בשדה הקרב ישתתפו אתנו בחג.

ערב שבועות עלתה מחשבה בראשו של דוד שנקשט את אהלנו בירק. אם אנו יודעים כבר, שעכשיו שבועות, אמר, למה לא נערוך את החג כדבעי? עם לביבות ועם ציקוריה? דוד התיחס לענין ברצינות והביא כל היום ענפים של עצים. הוא קלע מגן דוד גדול מענפים ותלה אותו על אהלנו. הוא קלע מגן דוד עוד יותר גדול ותלה אותן על אהלו של טרומפלדור, טרומפלדור הביט בהשתוממות על המגן דוד, זה היה לגבו מנהג של ירק בשבועות יצריך היה להסביר לו לשם מה קשט דוד את אהלו במגן דוד, הקפיטן עמד שעה ארוכה בפני אהלו והתבונן במגן הדוד.

הוא הזמין את כץ ואמר לו ברוסית: כשנהיה בא"י. יהיה תמיד מגן דוד של ענפים תלוי בשערנו... היום הראשון לחג השבועות היה בוקר צח, שמש נדיבה שפכה עלינו את אורה. שני מגיני הדוד הבריקו לאור השמש בירקותם והוסיפו למחננו חגיגיות מיוחדת. ביום זה היינו משוחררים מכל חובות צבאיות, מהשכמת הבוקר התחלנו להתקשט, לצחצח את הכפתורים, לנער את המעילים, לצחצח את הנעלים, אפילו רונדו — זה היהודי האנגלי שהיה מביט עלינו בבוז — אפילו רונדו התקשט ופניו העגולים נראו כמו לאחר אמבטיה.

הרבי בא עם כמה מאות חילים מרוקנים. הם צעדו בצעד צבאי. הצרפתי הצעיר היה זוהר, וקד לפנינו בדרך־ארץ. הוא צעד לפניהם בראש מורם וזקנו הערמוני זהר בשמש. וכשראה אותו צ׳רקה קרא בקול רם: הביטו וראו באיזה גאון הוא מתהלך „הבטלן הצרפתי״. הוא דוחק את זקנו כאלו זה הזקן היחידי בעולם. צ׳רקה קנא ברבי שהשיג כבוד גדול כזה בזכות זקנו ואלו הוא, צ׳רקה, בעל זקן יותר יפה ואין איש שם אליו לב. משום כך דחק את עצמו צ׳רקה שהכל יראו את זקנו ושמא יתיחסו גם אליו בדרך־ארץ...

צ׳רקה, צעק אליו כליף: אתה יודע כבר את מקומך? וצ׳רקה הביט בו מבט מלא בטול והוסיף להדחק אל השורה הראשונה, היה בכך משום עבירה ברורה למשמעת שכן צ׳רקה צריך היה לפי שעור קומתו לעמוד בשורה הרביעית וכליף ראה כי דבר זה הורס את כל הסדר החילי, והוא נגש אל צ׳רקה, משך אותו בכוח ואמר: לך אל מקומך... צ׳רקה היה נבוך ונדמה היה כי עוד מעט יפרוץ בבכי. אבל הציל אותו הרבי הצרפתי. זקנו של צ׳רקה השפיע עליו רושם. סבור היה כי אצל כל יהודי אשכנזי יש זקן — על כל פנים אצל רב ואצל תלמיד חכם צריך להתיחס אליו בדרך ארץ. הרבי אחז בידיו של צ׳רקה והעמיד אותו בשורה אחת אתו. „שא וואוט״, הוא אמר, גדול יום טוב, אתה רב, צ׳רקה הביט מבט של נצחון בכליף ועמד בצורה כזאת, דומה כאלו בל־עדיו לא היה כל טעם לכל החג. הוא התחיל להבליט עצמו וזקנו האדום התפרע למשב־הרוח.

הקולונל בא ושוב הלך אחריו. בחג יהודי כזה אי אפשר היה לו, לקולונל, להיות בלי שוב. שוב נראה עכשיו גבוה יותר מקודם, ומאז רזה ובטנו ירדה, היה נראה בכלל גבוה יותר. הוא זהר כולו בתוך מדיו המצוחצחים והכפתורים המבריקים, טרום־פלדור עמד לידינו, מתוח, זקוף ושותק. רונדו חש את עצמו כאלו הוא מצוי בחתונה זרה. הוא ידע היטב, רונדו זה, כי עכשיו אין

הוא האדון, החג הוא יהודי והיחסנים אנחנו, ולא הוא, בעל היחוס הוויטצ'פלי.

הרב הצרפתי נגש אל הקולונל נצב לפניו כלפני נעלה ממנו, ומסר לו בצרפתית את פרטי עריכת החג, הקולונל פנה אל שוב ושאל אותו אם כך צריך להיות. שוב העמיד פנים שהוא שוקל את הדבר, שוקל בדעתו ונענע בראשו, כאומר: מילא, מה אני יכול לעשות אתו? הרי אין המסכן אלא יהודי צרפתי... אבל צ'רקה התערב, אמר משהו באידיש ורובין צריך היה לתרגם. לא, אין זה די יהודי, אמר צ'רקה, הוא ייטיב לעשות זאת. הרב הצרפתי נבוך, כי צ'רקה קלקל לו את הענין, חתר תחת סמכותו. רבים מאתנו שעמדו כבר בשורה התבוננו במשחק והתאפקו מלצחוק.

— הלמדנים מתפלמסים שם בנוגע לאיזה דין, — אמר לי כץ וראשו ישר, דומה כאלו איננו מדבר כלל — מענין מה יחליטו שם... אבל על הצרפתי המסכן רחמנות גדולה.

„הבטלן הצרפתי" נצח, כנראה. הקולונל הסכים לנוסח שלו וטרומפלדור קרא מיד: ישר עמוד.

הרב עמד בחזית ופניו חציים אל השמש וחציים בצל, ודומה היה כאלו אין הבדל לאן מביטים, אם ימינה שמשם זורחת השמש או שמאלה ששם הסתירו אותם העצים. הוא השתעל שעול קל, צווח קצת, אבל קולו יצא מן החזה מלודי מאד, הוא פתח בנאום, בצרפתית שלב את המלים „הר־סיני" „תורה", „משה..." הדבר נראה היה אקסוטי עם מלים בלתי מובנות משולבות עם מלים שכיחות, אבל הרב לא הגיע במהרה כ"כ אל הסוף, והדבר התחיל לשעמם, הצרפתית נשמעה כמלודיה מוארכת ומשעממת, היוצאת מן הנחירים ונחנקת בפנים; מתי כבר יסיים?

באופן בלתי צפוי סיים הרב את הנאום ובאופן בלתי צפוי התחיל לשיר. את עשרת הדברות הוא שר, אלתר איזה נעימה שהיו בה דרגות שקטות שופעות געגועים. מובן, שהדבר היה מוזר בעינינו, כי בפעם הראשונה שמענו שישירו את עשרת הדברות,

אלא שהנעימה היתה כ״כ רוטטת עמוקה ולרב היה קול כזה מעודן עד ששכחנו כליל את המלים והתחלנו לזמר אחריו. הקולונל, כך ראיתי, זהר מנחת. הוא התכופף אל שוב ולחש לו איזה דבר, שוב נענע בראשו, נראה שהוא אמר כי זה טוב וכי כך עורכים את חג השבועות אצל יהודים...

ורק צ׳רקה עמד כמו נדהם. צ׳רקה ראה בעין כי הפסיד את המערכה, זקנו לא עמד כנגד כוח הזמרה של הרב. הוא הביט בנו בעינים שכאלו אמרו: גזלנים שכמוכם, אתם הלוא יודעים היטב כי „הבטלן הצרפתי״ מוליך אתכם שולל...

הרב גמר את הזמרה והקולונל יצא ועמד בחזית. הוא היה הרבה יותר רך, נדיב מכל פעם אחרת. הוא קרא אליו את רובין שיהיה מוכן לתרגם לנו את דבריו. הקולונל גלה הרבה למדנות ביחס לגוי כמוהו. הוא אמר, כי כשם שאלוהים נהג את היהודים ממצרים לא״י דרך המדבר כך מוליך אותנו עכשיו אל ארצנו דרך הדרדנלים אבל אנחנו לא נהיה דור המדבר, כי אם אנו עצמנו, בעינינו נראה את הארץ. היתה חמימות בדברי הקולונל, וכשגמר רובין את התרגום פרצה מלבותינו הקריאה: הידד... הקולונל לטף את שוב על גבו, סימן שהיה מרוצה מן ההידד.

צ׳רקה חרג מן השורה בטרם נתן טרומפלדור את הפקודה, שנתפזר, והתחיל לשיר. צ׳רקה שר אקדמות בנוסח מקובל ושגור. ורק עכשיו התחממנו והתחלנו לשיר אחריו את האקדמות. עכשיו שרנו בקול רם ובהתלהבות. הרב לא יכול היה לעמוד במקומו, כי הוא ראה כי סו״ס ידו של צ׳רקה על העליונה, אפילו שוב התחיל לשיר והקולונל הביט בו תמוה כי לא ידע ששוב יודע לשיר. החילים המרוקנים הביטו בנו בדרך ארץ: הללו יהודים אמתיים, חשבו בודאי בלבם, והבחורים המרוקנים הצעירים התגעגעו בכל יושר לבם ל„יהודים אמתיים״.

דוד ישב על גבי אבן ופזמן נעימות ידועות, דוד לא רצה לדבר אלא לשיר לעצמו. ברל נגש ועמד, התחיל לדקלם קטעים מ„שרשרת הזהב" של פרץ. ברל דקלם את המונולוג של שלמה: יהי יום טוב, תחי שבת נצחית... כך אנו צועדים, יהודי יום־טוב... המלחמה נרדמה עכשיו אי שם הרחק מאתנו, כהרדם חתול עצלן. הגעגועים ליום טוב צעדו כאן צעדי משי. דוד שר נעימות שנשמעו כהשמע תפלות.

צ׳רקה חזר. הוא ספר, כי הרב הוא אברך משי. מי יכול היה לשער, כך טען, שהצרפתי הוא יהודי יקר כזה. צ׳רקה היה ברקיע השביעי, הוא ספר נסים ונפלאות. עכשיו יכול הוא לבוא אל המחנה של הצרפתים כמה שהוא רוצה, כי כולם מכירים אותו כבר ויקחם השד, איש לא יעיז לגרור אותו אל המצודה. צ׳רקה המתיק לנו סוד: הוא עוד יקבל אות הצטיינות מהצרפתים... כן, הרב עצמו אמר לי כי יקבל אות הצטיינות מידי הצרפתים. לאח״כ התחיל צ׳רקה לקרוא בע״פ קטעים מ„תקון שבועות", היה לו זכרון ברזל, לצ׳רקה זה, ולא לשוא אמר עליו הרב כי הוא „גאון". אך לבסוף התעצב צ׳רקה, ואמר: מה אני עושה פה? אני הופך כאן עולם ומי יודע מה קורה לאשתי ולבני. הה, שבועות בבית, נאנח הוא, מה יודעים הגויים? אשתו היתה מבשלת לביבות בחלב שהיו נמסות בפה... וצ׳רקה דפק בלשונו. שכן חש בטעם לביבות אשתו.

לפנות ערב נתקבצו עננים על השמים שתעו ככבשים תועות, הנה מתקבצות והנה מתפזרות...

*

מצאנו כפר, כפר תורכי קטן, עם בתי חימר, שהיו כל כך נקיים, דומה כאלו עקרות הבית רק זה סידו אותם. הבתים היו מפוזרים. גגות־הרעפים האדומים דלקו בשמש והחלונות הקטנים זהרו בצחותם. באמצע הכפר עמד מסגד אבנים קטן, ומגדלו נראה

היה כגוף עירום. הלכנו לקראת חזית חדשה והכפר צמח לקראתנו באופן בלתי צפוי, וכל החילים נצבו ועמדו מרוב השתוממות.

בשובנו נתעכבנו בתוך הכפר. בשביל אנשים החיים ימים ושבועות מתחת לשמים יש בבתים משום משיכה רבה. ספגנו לתוכנו את ריח הישוב. לא היתה כל בריה חיה בכפר, וכל הבתים עמדו ריקים, אעפ"י כן מורגש היה שכאן חיו אנשים, נהלו משק, חרשו שדות, שבהם רעו עדרים.

— אם אתה רוצה, אתה יכול לקבל דרישת שלום מאנשים חיים, אמר כץ, תאר לעצמך כאלו הם באים לקראתך עם לגימת מים.

הכרתי, כי כץ עצמו תאר לעצמו מה שהוא יעץ לי. הגעגועים „לאנשים חיים", אכלו את נפשותינו. החיל איננו „אדם חי", הוא אדם במדים, ההולך לפי קצב, אוכל את ארוחותיו כשהחצוצרה מריעה, עומד בשורה שעה שהוא צריך לעשות את צרכיו האנושיים. החיל רעב פשוט למלת אנוש, לבית שיש בו קירות, למבט שאין בו פקודה אלא קרבה מאדם לאדם. אני סבור כי בגליפולי היה האויב הגדול — הבדילות מישוב. לא היתה לנו שם שום חוות של חיים, אבדנו את מדת האדם. אבדת את החוש לכל דבר המקשר אנשים למשפחות.

כשעמדנו בכפר התהלכנו בין הבתים, חפשנו שרידים של אנשים, בדקנו בארונות ריקים, בעליות גג, בשברים של כל מיני כלים ואם מצאנו איזו צנצנת, היה זה בשבילנו מציאה גדולה ושמחה רבה. כץ היה עצוב והתחיל להגות בזכרונות ואמר לפתע פתאום:

— התורכי איננו יכול לעמוד עוד כנגדנו, עד מתי אפשר להיות בחינת „האיש החולה באירופה"? חולה מסוכן מוכרח סוף סוף למות.

לעיני קמה התמונה של אותו יום קיץ אשתקד על החולות של יפו. באתי ברגל מבן־שמן ונתעכבתי כדי להציץ בים, בתכלת המנוחשלת שלו. עוד בטרם הגעתי לתל אביב הגיע אוירון. הטיס

התורכי הראשון, נורי ביי, שטס בכל הפרובינציות כדי להוכיח עד כמה מבריא והולך „האיש החולה מאירופה": יש לו אפילו כבר טיסים. לא"י הוא הגיע לפני שלשה ימים, יסדרו למענו הפגנה שהיתה בה משום שמחה מעורבת בהיסטריה.

אם נורי ביי צריך היה לחזור משליחותו כדי לעורר את הפטריוטיזם המוסלמי, או שהוא רצה סתם להראות את יכולתו, אינני יודע, אבל בהיותו מעל פני המים, ליד החוף, הוא נתקל במשהו. האוירון התחיל צונח, עשן שחור פרץ ממנו, כנפיו הזדקרו והוא צלל בים. המים מסביב לאוירון שנפל בעבעו דומה לדוד רותח. רסיסים מצפור הפלדה המרוסקת קפצו למעלה ושוב נפלו. לאח"כ היתה דממה סביב. המים, המנועים שנשתתקו, הקצף שרתח סביב, והכל שקט. זה היה החלום העגום של הטיס התורכי.

מדוע זה נזכרתי בכפר התורכי הריק במקרה העגום של נורי ביי, לא ידעתי; אבל משהו נקשר אצלי עם ריקות זו של אותה חויה רחוקה ביפו. ידעתי בבירור, כי תורכיה צריכה לפול, כדי שא"י תקום לתחיה, כך הרגשתי אז. רק הבתים בכפר היו כל כך ריקים, העזובה בהם היתה בוכה כל כך עד שעצבות המפולת מלאה אותי ובכתה בקרבי.

כן, אמרתי, מי יודע אם לא עומדות כך ריקות גם המושבות בא"י. אתה מתאר לך את ראשון, רחובות, פתח תקוה, שבתיהן עזובות ואין בהם נפש חיה, איש איננו יוצא אל הכרמים, איש אינו שר שירים, איש אינו רוקד הורה, איש אינו מקלף את השקדים, — ריקות אחת גדולה.

כן לא רצה להתפאר. הוא סבור היה שחברים עומדים שם על המשמר. יודעים אתם, אמר הוא, העמדות שלנו כאן הן בחינת שעשוע ילדים בהשוואה לעמדותיהם שם. ודוד אמר, כי אפילו היום היה חוזר לא"י. וכי מה? אצל התורכי אפשר לגדל זקן, לתת שוחד ולהתחמק משרות בצבא. דוד היה מלא חרטה וחרטה זאת

גברה עם כל יום עובר. הוא לא יכול היה לסלוח לעצמו: מה זאת אומרת עורקים? כשנמצאים בסכנה? מי, שואל אני?..

עזבנו את הכפר הריק ובמשך כל הדרך טען דוד כי הוא מוכן לחזור. כץ גער בו: אל תהיה נער, דוד. אתה מצוי בשדה־הקרב, למען א"י אתה מצוי כאן, אל תתפנק בחרטות... רק דוד שהקשיב תמיד לכץ חדל עכשיו לרטון: פחדן עורק מארצו ומולדתו... על פניו השזופים של דוד עלתה עגמה. כמין צעיף, שכסה על חויותיו. הוא התהלך שקוע בהרהורים, המעיט לדבר, התרחק מאתנו. כץ התבונן בו מן הצד, דוד, אמר הוא, גלה קודם לכן יותר מדי על עצמו ועכשיו הוא מדבר יותר מדי אל עצמו. כץ הניח לדוד אבל מרחוק שמר עליו. דוד צעיר היה, החויות היו בשבילו תקלות הוא השתומם עליהן וחשש כי ע"י מלים יעלה רושם על משהו שהיה חדש בשבילו.

החרטה היתה בשביל דוד חויה חדשה. ילדים מתחרטים על דברים של מה בכך, אנשים צעירים מתחרטים על מעשים הקשורים עם חיי עצמם. לסוג זה של חרטה מתרגל האיש הצעיר אבל החרטה הקשורה באידיאל, חרטה זו יש בה משום חויה גדולה, שהיא גדולה ועולה על האיש הצעיר, אוחזת בו בידיה הצעירות ומענה אותו. אבל האדם הצעיר חש אז כי הוא מתבגר, כי יחד עם החרטה מתבגר בו האדם. דוד גלה בתוך עצמו אי שקט, קרע פנימי, שאין להסתירם בעזרת מלים ולא ע"י נחומי הזולת אלא באמצעות הרהורים עצמיים ועקשניים. הקרע מציק, אלא שהרפוי יש בו כוח מפליא המבגיר וקורא את האדם, ממלא אותו ומשביע בו את הרעב לאנשים.

התבוננתי מן הצד בדוד ונדמה היה לי כי בהתבדלותו בימים האחרונים מצא אחיזה, וכי הוא נשען על גלמודיות. גם אני עצמי חשתי בי יסורים, אני עצמי חייתי את רגש החרטה של דוד. למה עזבתי את א"י? ימים ולילות יסרה אותי שאלה זאת.

העמסנו ארגזים ליד המים. פצצות התחילו נופלות. כולם ברחו

אל החפירות. היו אתנו גם קצינים אנגלים. הם רעדו, כמו קודחים, ופחדו להתקרב אל הדלת. דוד היה יוצא החוצה לאחר כל פצצה שנפלה. הקצינים הביטו בו בחשד. הם ניסו לעצור בו, אבל אותו משך לצאת כל פעם אל הפצצות. דוד, גערתי בו, מה החכמה? הן רואה אתה, האנגלים אמיצים ממך וראה איך הם מתחבאים. מה אתה רץ אל מול הפצצות? אבל דוד לא שמע לי, כאותה צפור קיץ הנדחפת אל האש כן נדחף אל הפצצות. אחד האנגלים אחז בדוד והתחיל לנער אותו. דוד נתק ממנו בעקשנות ובמרירות. הקצין סטר לו פעם ופעמים, ודוד ענה על כך, אבל קצין אחר הכה בו באגרוף על ערפו, דוד נפל ונשאר שוכב כמתעלף...

לאחר מכן החזרנו לדוד את הכרתו והבאנו אותו למחנה. הוא ידע כי אגרופו של הקצין הציל אותו ממות, אבל העצבות בעיניו התעמקה עד שיכולתי לשאוב מהן די עצבות גם בשבילי.

במשך הלילות היה דוד מתעורר מתוך פחד, עם זעקות שהטילו אימה. יחד עם סיוטיו הליליים של דוד גברה גם בי המבוכה.

התורכים השבויים היו נגררים מדוכאים, פניהם מגודלי השער היו נוקשים, ובהכנעה היתה שנאה כמוסה. ידענו כי התורכים הם לוחמים עקשניים ואין הם נכנעים והם יודעים רק ברירה אחת: מות לאויב או מות לעצמם, ועל כן יש כ"כ מעט שבויים בקרבות. ועל כן כשהם נופלים בשבי הם מדוכאים ואתם מגלים בעיניהם איזה להבה האומרת לכם כי בתוכם הם לא נכנעו וכי עכשיו הם ממשיכים את הקרב בדרך אחרת: בשתיקה זועמת ובנוקשות. בכלל יש משהו בלתי נעים בראיית חילים שבויים, יש בהם משהו מצפרים שצנחו במעופן וכנפיהן נשברו. ועוד יותר בלתי נעים לראות שבויים תורכיים. בלי רובים, בלי מזון, — ואעפ"י כן נדמה היה לך שהם חמושים. הנשק שלהם היה יחס הבטול אל האויב. הם השקיעו את עיניהם באדמה וכשאחד מהם הרים את ראשו היה מבטו זר, דומה כאלו איננו רואה שום דבר, כי לא רצה לראות.

העשרות המעטים של שבויים שאוסטרלים שמרו עליהם עם

רובים טעונים נשארו במחנה שלנו, וכאן נתנו להם לאכול. הבטנו בהם מרחוק וראינו איך הם נוטלים את האוכל ואינם מרימים אפילו את עיניהם, רק צ׳רקה נתקרב אליהם. צ׳רקה ידע כמה מלים תורכיות והוא הריק באזניהם את מטענו הדל. השבויים לא שמו לב אליו והביטו אל תוך הקערות. צ׳רקה לא ידע יותר תורכית והתחיל מחדש ולי נדמה היה שאני רואה אצל אחד מהם כעין חיוך, כעין גל דק והוא נתפורר מיד. צר היה על צ׳רקה, הוא רצה להתפאר בפני האוסטרלים עם התורכית שלו. האוסטרלים הפכו זאת לשעשוע ועודדו אותו שימשיך לדבר אל התורכים. היה זה משחק אוילי וידם של התורכים היתה על העליונה, צ׳רקה הזיע מאד...

לפתע פתאום זעק צ׳רקה זעקה, אשר דומה היה כאלו הוא רואה את אביו. אחמד! רעד קולו של צ׳רקה מרוב שמחה. אחד השבויים הרים את עיניו וגם הוא צעק: יהוד! הוא היה צעיר ורק עכשיו ראיתי שאיננו תורכי, אלא ערבי. אחמד הביט סביב, פחד מפני האחרים לנהל שיחה עם צ׳רקה, אלא שהסקרנות גברה בו, כנראה, על הפחד. אחמד הגיש ידו אל לבו, לאח״כ אל מצחו, וברך את צ׳רקה בתוך טרגיות של פגישה. והיתה כאן מדה גדושה של קומיות. צ׳רקה שפשף את ידיו ולא חדל מלומר: אחמד, אחמד!! הוא לא יכול היה לתפוש איך הגיע אחמד הנה. אחמד הראה לתורכים על צ׳רקה: יהוד. הוא שלב שתי אצבעות והסביר להם כי הוא וצ׳רקה כמוהם כשתי אצבעות.

ערבית דבר צ׳רקה היטב, האוסטרלים הרשו לו עכשיו להתקרב, הוא ישב, רגליו תחתיו, דבר בלי הרף, המטיר שאלות לאחמד ולא המתין לתשובות. אחמד התקרב אליו והערבי הצעיר מיפו טפח לשונאו היהודי על כתפו, צחק ושמח.

צ׳רקה עזב אותו, רץ אלינו ואמר: הוא היה שכני... מה אתם יושבים? בואו תגשו אליו... הוא לא המתין שנלך אליו וכבר רץ וחזר לאחמד ושוב שקע אתו בשיחה.

השבויים האחרים נתרעשו, החליפו מבטים ומלים קטועות וחזרו

לשתיקתם. שמעתי את צ׳רקה מספר לאחמד מה קרה אתו במצודה שעה שהצרפתים רצו לירות בו, אחמד תפש בידו, דפק בלשונו ולאחרי כן פרץ בצחוק. לאח״כ ספר אחמד לצ׳רקה איך נפל בשבי ואיך עזב את חמורו היקר, שעליו הוביל ירקות למכירה ביפו ות״א. צ׳רקה לא יכול היה להנתק מאחמד אפילו כאשר בא כליף במרוצה וצעק ששומה עלינו ללכת אל החזית. כליף גרר את צ׳רקה: הבט וראה כמה נטפל אל הערבי... מה אתה שח? התחנן לפניו צ׳רקה, הן הוא היה שכני... גוי יקר, אני זוכרו עדין כנער והוא גר בבית גדול כזה...

בדרך לחזית ספר צ׳רקה איך אהב אחמד יהודים, היה הולך בשליחות במחיר גרוש אחד ומסוגל היה להפוך את הבית. גוי יקר, אחמד זה. רחמנות עליו, שדוקא הוא יהיה שבוי. עם התורכים אין הוא יכול להגות אפילו מלה אחת... כשנחזור, אמר צ׳רקה, אבקש את הקולונל שישאיר את אחמד אצלנו. אין דבר, הוא ירויח את לחמו... אך בשובנו, לא היו כבר התורכים, כי הובילו אותם אל האניה וצ׳רקה התהלך זועם. מה, כבר חטפו אותם? פו, — הדבר לא מוצא חן בעיני. מילא, כשיש לתורכים רובים, צריך לירות בהם, אבל שבויים? מה חוטפים אותם, וכי לא בני אדם הם? לו נתנו להם לכל הפחות ללון כאן לילה אחד.

הפגישה עם אחמד זעזעה את צ׳רקה. הוא לא חדל מלספר עליו, כעס על שאין אנחנו מתעסקים אתו כמוהו, צעק כי ילך אל הקולונל, שיורידו אותו מן האניה, את אחמד, כי הוא היה שכנו, במחיר של גרוש אחד יכול היה להפוך את הבית ועוד להודות לך...

צ׳רקה, גערתי בו, חדל כבר עם האחמד שלך. מה היית רוצה שאם היה שכנך ילבישו אותו הדר? ודוד הפתיע אותו בשאלה: מה היה קורה צ׳רקה אלו היית יורה באחמד? בשכנך? וכי לא יכול היה לקרות כדבר הזה במלחמה?

עצבות תקפה את צ׳רקה. הוא נשתתק. הוא לא יכול היה לתאר לו מעשה כזה. וכשהרהר קצת בכך קפץ ואמר. מה אתה

סבור? איזה המצאה, שאני אירה באחמד? במה חטא? גוי יקר, היה עושה שליחויות, במחיר של גרוש אחד יכול היה להפוך את הבית...

אבל התמונה, כי הוא יורה באחמד הביאה את צ'רקה במבוכה. הוא אחז בדוד וטען כנגדו: הוא שאמרתי, יהודים לא צריכים מלחמה. ראית המצאה, להביא את המשיח עם רובים? לגאול את א"י בתותחים? זה מוחך המציא את זאת, אתה רצית את הלגיון, אין אתה מאמין באלוהים, אין אתה סומך עליו, ועל כן צריך רובים ותותחים כדי להרוג בני אדם.

דוד עמד אשם, דומה כאלו הוא באמת הממציא של הלגיון. ראיתי איך דוד מרכין עצמו מתחת לזרם העוקצני של דברי צ'רקה. צ'רקה, פניתי אליו, מה אתה רוצה מדוד? מי בקש ממך להרשם ללגיון? איש לא כפה זאת עליך. ומאימתי הפכת להיות בעל אמונה כזה, סומך על אלוהים? צ'רקה עזב את דוד. הוא תפש את קצה זקנו ותחבו אל תוך פיו והתחיל ללעוס.

כשנשארנו יחידים, אמר דוד: אתה סבור שאיננו צודק? תאר לעצמך שאנו נתקלים כאן במשהו מא"י, הן הלכו יהודים מא"י למלחמה, איזה צורה היתה לזה? הייתי קובר את עצמי חיים. מילא, הוא מוכרח היה ללכת, כי הכריחו אותו, אבל אני הן הלכתי מרצון. אבל יכול היה לקרות שלא אחמד יפול בשבי, אלא חבר מחברינו. ואני שואל אותך היתכן כדבר הזה? היה בזה כאותו מעשה עם 17 ערבים ממצרים. היה זה מעשה יפה, האם לא כן?

מעשה עצוב ונורא היה זה. הדבר קרה בראשית המלחמה. תורכיה הכריזה על מלחמת קודש בשם מוחמד הנביא. הכליפות קראה למאמינים המוסלמים להציל בחייהם את אמונתם. ההתלהבות בין הערבים היתה עצומה. במסגדים שרו המואזינים את זמר החרב השלופה. הכליפים טפחו במצחיהם באדמה והפליגו באכסטזה: אללה, אללה! ברחובות תופפו בתופים, הקישו במצלתיים, להבת אמונה קנאית הקיפה את האוכלוסיה הערבית. קשה היה לחיות

באוירה זאת, האויר היה משופע דתיות לוחמת ובתוך כל אלה היו רגעים של השתוממות: השתוממת למראה התרוממות הנפש של אנשים פשוטים, אמונתם באיסלם שיכבוש שוב את העולם. אנשים התהלכו מלאי הכרה כי נועדה להם שליחות, כי הוטלה עליהם משימה נעלה ועל כתפיהם ישאו את העול הקדוש עד למותם. אבל עם כל הקנאות שלהם חשו בכ״ז הערבים כי האויב חזק מהם, וכי האיסלם הוא שיה חלשה מול אריה אנגלי. פעמים רבות נדמה היה כי האמונה שלהם היא רק העמדת פנים, שהם נאחזים בה בשעת יאוש. פעמים אחדות באו ספינות מלחמה אנגליות אל חופי יפו, הן הטילו באפרוריותן אימה גדולה. הערבים הביטו באניות אלה וירידה איומה היתה נכרת בפניהם. אוירונים אנגליים הסתובבו בשמי יפו, איש לא הפריע להם ושוב נכר היה כי האיסלם מתפתל בפרפוריו האחרונים.

ה„אנגליז״ הטיל מורא. הוא עומד על סף א״י, — ומצרים, — ומשם הוא שולח את שליחיו ומודיע: דינכם נגזר.

יום אחד התפשטה הבשורה: חילים ערביים במצרים שמעו את הכרזת מלחמת הקודש. הם מתקוממים נגד אנגליה, הם עורקים מן הצבא האנגלי ועוברים אל צבא האיסלם. ליפו באו 17 חילים ערביים, אשר ספרו כי אחריהם יבואו אלפים. הם ברחו ממצרים על גמליהם ונשקם. יפו ערכה הפגנה לכבודם. זקן וטף נתאספו בככר השוק. הקאימקם על רגליו הקטנות והעקומות התרוצץ נושם בכבדות, דחף וקרא: חכו רגע, הם באים. מאות עורים התאספו בחזית. קדושים למחצה הם עורים ונתנו להם מקום נכבד בקהל — הם שרו שירים מונוטוניים, שצלצלו נוגים ובו בזמן נשמעה הקריאה שהיתה מלאה מלחמתיות. המבוכה גדלה בראותך כי אלפים אלפים נדלקו והם מוכנים לכלות, להרוג ולהשמיד.

החילים המצריים הגיעו. הם רכבו על גמלים, אלא שאלה היו גמלים אחרים, לא רזים, לא מלוכלכים כאלה שבא״י, רחוצים, חפופים, עם עור מבריק, מטופחים, היה אצלם אפילו חנחון, החילים,

הלבושים במדים חדשים וכובעי פקק צהובים ישבו זקופים על גבי הגמלים. השובע רנן מפניהם, לא כמו אצל חילים תורכיים שהרעב זעק מהם. ההמון הערבי נדם ועצר את נשימתו. דומה כאלו אחים, ערבים, אלא שהם באו מעולם אחר. אח"כ נשמעה קריאה שהיתה דומה למין חרחור: וואל'אלה לאזים! אללה חזק וגבור... הצעקה התנועעה, הבקיעה את הערבים ונפלה על הראשים כנפול טפות גשם כבדות. העורים התחילו להתלבט, ההתלהבות שלהם היתה צורת ופחד גדול היה בתוך זה כמו בכל כוח עור.

לערבים המצריים היה קצין והוא פקד עליהם. הגמלים התכופפו בכבדות והחילים קפצו מאליהם. הקאימקם נגש. הוא דבר אל הקצין בנמוס ובדרך ארץ ולאח"כ דבר בקולו הצעקני אל העם והזכיר כל פעם את אללה. ההמון שסע אותו בצעקות. העורים התלבטו ונפלו עם מצחיהם לאדמה, היתה זו שמחה פראית קנאית, והרגשתי כי מתחת לעורי נוהרים זרמים קרים ועוקצים.

בדוי זקן יצא לחזית. הוא היה זקן, אולי בן שמונים, ופניו היו חרושים קמטים קשים. אבל הוא היה גבוה, זקוף, בידו הימנית היתה לו אבן מסוקסת, הבדוי דבר: חזק הוא אללה ובא לעזרת מאמיניו. ברוכים יהיו בני מוחמד הפונים עורף לכופרים וחוזרים אל חיק הנביא. גדול הוא האיסלם, קדוש הוא האיסלם.

המבוגר שבין חילי המצרים נשק במצחו של הבדוי הזקן והוא כרע נפל לרגליו ונשק בהכנעה קדושה.

לאח"כ הפגינו החילים המצריים תרגילי שעשוע עם הגמלים, רכבו עליהם, התכופפו עליהם, קפצו מהם וחזרו ועלו. השמחה געשה וההתלהבות גברה כאש ביער יבש. נדמה היה כי הערבים ישארו בלי כוחות מרוב צעקות, ילדים נפלו מרגליהם, דרכו עליהם ואיש לא שם לב. הקאימקם קפץ כמה פעמים אבל בהביטו בגמלים המטופחים היה נשאר נדהם ומתפעל מהם. לאחר שני ימים מלאה יפו עצבות ויותר מאשר בעצבות, מלאה בושה. החילים המצריים לא היו כלל עריקים לאיסלם כי אם מרגלים אנגליים. הם באו

לרגל את יפו, השלטון הצבאי הראה להם כל מה שהיה כביכול, לראות, ולאח"כ הם חזרו למצרים. בדרך חזרה הרעילו את הבארות והאיסלם התהלך בראש מורכן. הקאימקם נסה לכנס את הערבים, השיכים קללו את „הבנים הכלבים" אבל את הבושה לא יכלו למחוק. היה זה אות ראשון כי הכליפות אבדה את השפעתה על העולם המוסלמי.

אחים כנגד אחים, אמר דוד, אינו רק צער גדול, אלא גם בושה גדולה ושמא הבושה גדולה מן הצער, אתה רואה, צ'רקה פגש בערבי, שכן שלו, ואחד בוש מפני השני שהגם שונאים לשוא זה לזה. מה גם אלו פגשנו חבר שלנו אשר עבד כמונו בא"י? אני שואל אותך, אמור... דוד היה מחפש בימים האחרונים את כל המעיק. הוא התיסר ורצה שגם אנחנו נתיסר. אפילו כך התחיל מאבד את אורך רוחו כלפיו וגער בו. כך השלו תמיד גרש אותו אפילו מן האוהל, — ילך לו עם השטויות שלו. אבל בצאת דוד כנער אשר אביו העניש אותו אמר כך: דוד בכ"ז נער, וגם אני חש כי העופרת מעיקה עלי יותר ויותר.

האמת היא כי כל הגדוד התרופף בימים האחרונים. יש דבר כזה ששמו מצב־רוח חיילי או מוסר חיילי, כמוהו כמו חידק הנפוץ מעצמו, אם מצב הרוח יורד, יורד כל הצבא. הלגיון שהתחיל בהתלהבות רבה כ"כ, עם שירה, עם חלומות, כי הנה אנו הולכים, הנה אנו כובשים, — נפל עכשיו ברוחו כנפול אצבע המד־חום לדרגה הנמוכה ביותר. מלכתחלה צריכים היינו להתעודד, להתגבר על ההתנגדות למלחמה, אבל זה חזק את האמונה כי נסע לכבוש א"י וע"י כך להיות צד מדיני בארץ. לאחר מכן באה ירידה: לא שלחו אותנו לא"י, אלא לגליפולי. שוב היינו צריכים להתיסר בחויה קשה, לדבר על לב עצמנו כי גם כאן, בגליפולי, אנו נלחמים כדי להיות צד. אבל שבועות אחדים עם הפרדות שהיו נגררות אחרינו ואנחנו נגררים אחרי הצבא, לאחר שבועות אחדים דחפו את הכספית בתוכנו עוד יותר למטה. התחלנו להרגיש עצמנו

כמיותרים. נדמה היה לנו כי החילים האמתיים מביטים עלינו מבט עקום ומבט של בוז. התחלנו להתבייש בפני האוסטרלים, בפני הצרפתים ואפילו להודים היה בעינינו ערך רב יותר מאשר ערכנו. טרומפלדור חש כי חיליו מתמוטטים, לטרומפלדור היה רצון ברזל, הוא היה ממשמע את עצמו, — קודם בצבא הרוסי ולאחר מכן, כאשר עזב אותו, גדם ביד אחת; טרומפלדור היה הנלהב ביותר בינינו, אבל הוא נשא את שתיקתו כשאת שריון. אך הוא נעשה יותר עצוב שעה שראה כי החילים נרפים יותר ויותר, איך מתבזבזים רגעי ההתרוממות ואיך גוברים רגשי הנחיתות והירידה.

בין טרומפלדור לבין המטה של הקולונל שררה גם כן זרות. רונדו שנא את טרומפלדור, לבחור מויטצ'פל היה זר האידיאליזם ועל החילים הביט כעל „ניטיבס" הוא הלשין בפני הקולונל כי החילים חדלו להיות ממושמעים. הוא נטפל, אם צ'רקה לא קשר כראוי את השרוכים של נעליו, או שדוד לא הדק כראוי את החגורה. את הספרדים המעטים הוא רדף ביתר מרירות ופעמים רבות אף נסה להכות.

הוא נטפל גם אל כץ. הוא ידע כי כץ הוא המבוגר שבינינו אם כי אין לו דרגה. רונדו רצה להשפיל את כץ וע"י כך לירוק בפנינו. סוף סוף מצא חטא אצל כץ: הוא יצא מן השורה. רונדו נגש אליו בפנים לוהטות: מי אתה? למה אינך עומד במקומך? כץ לא ענה לו דבר. הביט בו בשלוה. במבט שאמר ברורות כי הוא מזלזל בו. רונדו נדלק עוד יותר, פניו העגולים והשמנים הסמיקו בסומק מזוהם. שעתיים עם הרובה תעמוד, הרעים עליו. כליף הופיע מיד והוליך את כץ. גם הסרג'נט כליף רגז עלינו, שכן בטלנו אותו בטול גמור, הוא הרגיש שהוא נחות מאתנו ורק שהוא סרג'נט. עכשיו הופיע כליף בנכונות מלאה למלא אחרי פקודתו של רונדו.

בכל המחנה נתפשטה החדשה: כץ עומד עם רובה... כץ עמד עם הרובה עם רגלים צמודות, זקוף, שריר אחד לא זע בפניו. את

מבטו כון קדימה לא ראה שום איש. כליף שמר עליו, אבל כץ לא שם לבו אליו. השמש בערה, כץ היה לבוש במדיו ותרמיל על גבו.

טרומפלדור ידע כבר גם כן כי כץ עומד עם רובה. ראיתי איך פניו רעדו אך הוא נשך את שפתיו ולא אמר דבר. קפיטן, אמרתי אליו, למה אתה מרשה שיעליבו אותנו? כל הגדוד מרגיש כאלו ירקו בפניו. נדמה היה לי כי עיניו של טרומפלדור נתכסו בערפל לח, רק לרגע זה היה, אבל הדבר עשה עלי רושם מדכא. התאפקתי הרבה כדי לא לפרוץ בבכי. קולו של טרומפלדור היה עכשיו רך מתמיד. צריך לעמוד בכל דבר, אמר, אבל את שלנו נשיג. ולאח"כ פנה ונכנס לאהלו. לאח"כ ראיתיו שוכב על הרצפה, פניו למטה, וכותב. במכתבים הביע את הדברים שאותם השתיק אצלנו.

השעתים עברו, כץ חזר, הוא שכב על הרצפה ועצם את עיניו. כץ, אמרתי אליו, זו דרך קשה. טרומפלדור כמעט בכה. כץ פקח את עיניו ומבטו שפע טוב לב. מה ערך לשתי שעות של עונש? אמר. העצמות כואבות קצת, הראש לוהט: ולפתע פתאום ישב וקרא בהתלהבות: הערב עורכים אצלנו נשף ארצישראלי... תשובתו של כץ על הרשות היתה טובה, התאספנו לפנות ערב, שרנו שירים של א"י, שוחחנו על א"י, רקדנו הורה, וכץ רקד בלהט יותר מכולם ונדמה היה לי שהוא רוצה למחוק את הבושה ברקודו. שרונדו וכליף טפחו בנו. הקפיטן יצא מאהלו ובאודם של שקיעת השמש ראיתי חיוך חולף את פניו הנוקשים. הקפיטן הבין. גם רונדו הבין וגם כליף, הם ראו מרחוק מה שנעשה אצלנו ונסתלקו תיכף נושכי שפתים, מדוכאים.

רק למחרת היום היינו עיפים, שרידי הרוח הטובה נגוזו אמש בערב, כץ נראה היה כאלו הזקין, דוד גרר בקושי את רגליו, שערו השחור של ברל היה פרוע. צ'רקה עצר כל פעם אדם אחר וטען כנגדו: אני רוצה לדעת למי נחוצה המלחמה?.. אותי תקפו געגועים כאלה עד שחשתי כעין כאב פיזי, אל מה התגעגעתי?

ודאי אל מדת מה של טוב־לב באדם, המתחלל כאן במלחמתנו הקטנה.

צ׳רקה תפש את געגועיו בגרונם. הוא רץ החוצה וטען בלי הרף. לשם מה בכלל מלחמה? דוד ענה: בלי מלחמה איך תכבוש מידי התורכי את הדרדנלים? אבל צ׳רקה הפך בן רגע לאפיקורס. מי בכלל זקוק לדרדנלים? ואם יש לתורכי הדרדנלים אז טוב לו? אוי ואבוי לו יחד עם הדרדנלים. בנוה שלום לא היו לו הדרדנלים ובכ״ז לא היה לו רע. וא״י? שאלתי אני, סתם כדי להתגרות בו. הגדוד שלנו הן הוא למען א״י... הוא קפץ למעלה וזקנו האדום דמוי מברשת גם הוא רקד באויר. הניחני עם א״י. בשום מקום לא כתוב כי משיח צריך לבוא בעזרת הדרדנלים. אבל צ׳רקה היה הראשון אשר הריח שיש איזה תל, תל חשוב, וכי נכבוש אותו. הוא ספר בסודי סודות כי תל זה עומד על דרכו של כל צבא בני הברית. ומיד עם הכבש תל זה תתפנה מיד הדרך ישר לקושטא. וכי אותנו ישלחו להרעיש את התל.

היתה זו בדיה משונה מאד. אם התל כ״כ חשוב מבחינה אסטרטגית איך זה יטילו עלינו שליחות זאת? דוד הסביר: הגנרל יודע כי הלגיון שלנו איננו סתם ככה, כי אנחנו אידיאליסטים, אנחנו נלחמים למען א״י. משום כך דוקא יחלוק לנו את הכבוד וימסור לידינו את התל הזה.

דוד נאחז בתל. הוא הוכיח באותות ובמופתים כי יש עדיין ישר וקצת שכל הישר. הוא הסביר, שכיון שהאנגלים רוצים לכבוש את א״י ולמסרה ליהודים, היא זקוקה לתרוץ: אתם רואים יהודים כבשו את התל ופתחו דרך לפנינו אל קושטא. מה, אינכם משיגים עדין את השכל שבדבר זה?

כץ לא האמין וגם אני הסחתי את דבריו בתנועת יד ואמרתי כי זו פנטזיה של דוד. דוד מתהלך בזמן האחרון עם רעיונות טרופים והוא שבדה את ענין התל. איזה יורים אנחנו שימסרו לנו פתאום את התל... אבל ברל נאחז בכך: אתם סבורים באמת שזו

אמנות גדולה לירות? במלחמה יורים סתם ככה, אם קולעים קולעים, וקולעים משום שאם לא אתה קולע, קולע השני והכדור פוגע במשהו. ברל הראה בידיו: אתם רואים הנה אנחנו עומדים כאן אנשים ומשהו קולע ממרחקים, הכדור לא יגע בי אז יגע בך או בו ובינתיים הצביע על דוד, כלומר — הכדור יגע בו. דוד נסוג אחור דומה כאלו נכווה מן הכדור, אבל דוד נכלם במהרה, ופרץ בצחוק. הוא כבר היה רוצה לעמוד פנים אל פנים עם כדור, אמר הוא, יותר טוב מאשר כאן בלי תכלית כל שהיא ואתה מתמלא כנים ואנחנו אוכלים איש את רעהו ואתה אוכל את עצמך.

לא האמנתי במעשיה על התל אבל איזה חגיגיות מלאה אותי. נדברנו לא לספר לאיש. הדבר צריך להיות בסוד, אמר דוד. אבל אנו התרגשנו והיתה לנו התרוממות הנפש, המחשבה כי נפגש עם האויב, נעמוד בפני כדוריו ונשלח לו כדורים משלנו, — מחשבה זאת העלתה את חשיבותנו בעיני עצמנו. כל זמן היותנו בגליפולי הצטערנו מחמת רגש של מיותרות. מאלכסנדריה יצאנו עם חלום כי בשדה הקרב נהפוך עולם, נזכה בכבוד של גבורים והעיקר נזכה בא״י. לבסוף התברר כי אחרים סכנו את חייהם, נהלו את המלחמה ואנחנו היינו רק בחינת נגררים. עכשיו, כך סברנו, נראה באמת, כי בשביל א״י אין החיים יקרים לנו, וכבר תארתי לי את הקרב, וכבר ראיתי בעיני את הפגישה עם החילים התורכיים, חנית מול חנית. התמונה זעזעה אותי ובכ״ז היה בה משום פנטסטיות שנמזגה אל תוך עצמנו כהמזג משקה חריף.

בלילה הלמתי על התל, ראיתי את התורכי, את התורכי הפרטי שלי, שאתו עלי להפגש חנית מול חנית, — אבל בחלומי הוא לא נראה כל כך טוב לב כמו בדמיוני ביום, התורכי לא רצה לנעוץ את חניתו באדמה אלא דוקא בלבי... זעקתי זעקה גדולה ונתעוררתי. זיעה כסתה אותי. כץ נענע אותי: מה אתה צועק כמשוגע מן השינה? מי שחט אותך?

התורכי, אמרתי, הוא דקר אותי... וכשחזרתי ונרדמתי ראיתי

חלום הפוך: אני נעצתי את חניתי בלב התורכי. הרגשתי את דמו נוזל עלי, והוא דביק וחם. הזעזוע היה עוד חזק מקודם, שעה שהתורכי דקר אותי ועכשיו געיתי כפר מתוך השינה...

התל יטרוף את דעתך, אמר כץ וטען בחושך. תעקור מראשך את כל הבדיה הזאת. אבל איש לא יכול היה לעקור ממני את התל הזה. אדרבא, כולם כבר דברו על כך.

לאח"כ המתיק עמנו סוד טרומפלדור בעצמו: אנו נכבוש את התל. עלינו להתכונן ליום הגדול. טרומפלדור הפך לאדם אחר מאז החדשה על התל. טרומפלדור נשא בקרבו כל הזמן צער, הוא נשא אותו כל הזמן באופן ממושמע. ניכר היה שהוא נטל על עצמו להבליג על כל הבושות, אפילו על כל ההשפלות, ובלבד שלא לתת פתחון פה ושלא יגידו כי היהודים אינם חילים טובים. אבל אותו אכלו הרפיון והרשלנות עוד יותר משאכלו אותנו. כל כמה שהיה רזה, היה נעשה רזה יותר. יבש עד העצמות. עיניו בו שקעו והלסתות נעשו חדות. טרומפלדור לא ספר לאיש על חוויותיו, אבל כשראיתי את הקפיטן שלי בעמדו לפעמים בפתח אהלו והוא מביט בעינים עצובות אל המרחק, דומה היה כי אני רואה בעיניו טרגיות מסותרת.

הוא חי את היאוש ואת ההשפלה בשם כולנו. למה אנו נמשכים כ"כ לקרב של אמת? האם היינו לגבורים שבלי קרב עם התורכי איננו יכולים לחיות? או שהפכנו לצמאי דם כאלה, שנפשם יוצאת ליריות, לנעיצות חנית, לשפיכות דמים? לא אנחנו היינו אותם יהודים שלומים, אבל נעלבים עומדים על סף של חלום שנגוז.

טרומפלדור בא לפטרסון ודבר אתו. הוא אמר שהוא חושש לגורלו של הגדוד. הוא מזועזע, הוא מתפורר, לא רק בני הגדוד מתפזרים, אם כי אין לאן להתפזר אלא שהכל מתפורר מבפנים.

אני יודע שאתה מסור לרעיון של א"י בשביל היהודים, ממש כמוני, אבל אתה רואה שהגדוד מתבזבז, המוסר ירוד, הם נמשכו

לקרב בשביל א״י ודומה עליהם כי רמו אותם, הם מרגישים שאינם חילים אלא נהגי פרדות.

על השיחה שבין טרומפלדור והקולונל נודע לנו מפי שוב, שוב זה ידע הכל מה שנעשה אצל הקולונל, הקולונל ספר לו ושאל בעצתו: מה דעתך, שוב, האם חילי הלגיון ירודים כ״כ? שיב ספר לקולונל כי החילים מלאי מרירות, כי ההתלהבות פגה אצלם והיא הלוא היתה אצלם קודם־לכן.

וכי מה, שוב, האם גם אתה רוצה ללכת עם רובה לקרב? שאל אותו הקולונל בחרון אף מסותר, אבל שוב ענה, כי לו לא איכפת הוא מרוצה שהנו משרת את הקולונל, מכלכל את סוסו ומצחצחו. אבל הם, הם הלוא צעירים והם התרגלו למחשבה, כי חיל צריך לירות... הקולונל טפח על כתפו של שוב כאות לאהבה ונחם אותו: הם עוד ילכו לקרב. אבל אתה אמור לי, בבקשה, מה זה בקע לגולגולת... שוב התחמק שוב באמתלה שעליו לעיין בתנ״ך, הוא רוצה לדייק.

התחלנו להתאמן למען „היום הגדול״. טרומפלדור בעצמו פקח ויצא לראות איך הסרג׳נטים מאמנים אותנו, יצא אתנו לתרגילים, ולמד איך לאחוז ברובה ואיך לקלוע. אבל הרובים עדין היו הישנים, החלודים. כשנצטרך ללכת אל החזית, אמר טרומפלדור, יעניקו לנו רובים חדשים, אבל לעת עתה למען האמונים, מספיקים רובים אלה, חיים חדשים הופחו לחיי הלגיון. הקדמנו עכשיו לקום מאשר קודם לכן, הובלנו את התחמושת אל החזית, השגחנו על הפרדות ובאותו זמן היינו מתאמנים.

רולו התבונן בסתר לראות איך אנו מתאמנים, איך אנו קולעים ברובינו ופניו התעותו. או שמא היה זה מין חיוך, דבר זה קשה לי לדעת, אבל נראה היה כי הדבר אינו מוצא חן בעיניו. רולו זה היה כמין פקעת פסיכולוגית. הוא עצמו יהודי, אבל רצה שידו תהיה עליונה על „פוליש־ג׳וים״ כל כמה שנהיה

פחותים וכל כמה שלא ישגיחו בנו, כן יהיה הוא יותר אנגלי, כך סבור היה.

פעם אחת חטף מידי דוד את הרובה וצעק בבטול שלו: לא כך אוחזים ברובה... אלא שטרומפלדור מדד אותו במבט טוב לב עד שרולו נכלם וברח, הקולונל בא גם כן להתבונן ולראות ונענע בראשו לעבר טרומפלדור: הם הופכים אצלנו לחילים... לסרג'נט כליף היה אח צעיר ממנו, שגם הוא היה בגדוד. וכשם שכליף המבוגר היה אימפולסיבי ונרגש כן היה הצעיר רפה־אונים. גבו העגול היה מקושט בחטוטרת ואת גופו הכבד היה משתדל למשוך למטה למטה. לנהוג בפרדות היה אצלו דבר לא חשוב כ"כ, אבל לאחוז ברובה, כדי לירות, בעיקר לירות, לא למד בשום פנים ואופן.

הסרג'נט כליף התביש שאחיו, בשרו ודמו, הוא חסר־אונים כזה. וכאן התרחש מאבק בין אח לאח, — מבאק שגילו כגיל העולם. הסרג'נט היה גוער באחיו, רקע ברגליו והיה תוחב לו את אגרופיו הקמוצים בפניו. והאח הביט בסרג'נט בעינים של אשמה. מה אני יכול לעשות? היה מתחנן. שאין ידי מתרוממות. לא, רגז הסרג'נט, אתה רוצה להכעיסני, תמיד בקשת להכעיסני, עוד בבית כשהיינו הולכים לחדר וספרת לרבי, כי אני תולש את כל הכפתורים אצל הילדים. אני הלשנתי עליך לפני הרבי? היה האח בוכה כמעט, תדבק לשוני לחכי אם ספרתי פעם עליך... אבל הסרג'נט נזכר עכשיו במרירויות ישנות. הזוכר אתה, הרים כנגדו אגרוף, שהייתי נלחם עם שקצים, ואתה ברחת הביתה וספרת לאבא. אבי הכה אותי מכות רצח בגלל זה. ואני רציתי להציל אותך, אמר האח, כי השקצים המטירו עליך מכות מות... מי בקש מידך שתגן עלי? נתרתח עכשיו הסרג'נט, דיסה מדויסת שכמותך אינה צריכה להולד...

רחמים התעוררו על שניהם יחד. שני האחים ענו זה את זה עד שכליף הצעיר לא עמד עוד בנסיון, התנפל על הסרג'נט והכה

אותו במלוא אגרופיו. הסרג׳נט עמד לכתחילה נדהם, ולא תאר לעצמו כי אחיו, הדיסה המדויסת, יעז להכותו. לאח״כ הרביץ לאחיו מכה בראשו וזה נפל משותק. הסרג׳נט הביט בו וראה אותו שרוע על הארץ, מפיו, נגר דם, עיניו פקוחות למחצה, והוא ברח, הוא ברח וחשש להביט אחורה. כליף הצעיר שכב דקות אחדות על האדמה, לאח״כ קם, נגב את הדם מפיו ואמר: וכי אינו צודק? אני ביש מזל. והסרג׳נט, לאחר שחזר, היה קודר מאד, התביש להרים את עיניו. אחיו נגש אליו ואמר: אין דבר, רק הראש קצת מטושטש... אבל אני אשם. אני התחלתי...

הקיץ בגליפולי הוא קיץ מוקדם, בהתחלת יוני היו כבר הימים מלאים אש ובלילות היו הכוכבים מתיזים חום. הצמחים הסובטרר פיים היו נמשכים בתאוה כלפי מעלה, התפשטו לרוחב. הריחות שכרו אותנו והטילו עלינו מעין תרדמה. נשמת לתוכך את הניחוח הקהה־מתקתק ואיזה ערפל עטה את עצמותיך.

כל כך מעורפלים היינו בשל התל עד שלא ידענו. מה הנו באמת. פעמים כשהייתי מושך בהדק הרובה היה נדמה לי שאני מרגיש בריחו של התל. היה לו ריח של חבצלת השרון אשר בשיר־השירים. לא היתה זו החבצלת שהייתי קוטף לפעמים בשרון של היום, אלא החבצלת שהיה לה הטעם של שולמית בזמנה.

אבל אנחנו מתהלכים עם רובים. אנו מתארים לעצמנו את התל, איך אנו מתקיפים אותו ומכתירים את העם היהודי בגבורה, אבל אין כל זכר לתל הזה. מתי, מי, מה?

צ׳רקה שהביא ראשון את הידיעה כי נכבוש את התל התהלך בימים האחרונים דומה כאלו רגליו לא היו שלו. כל ההתלהבות של הימים הראשונים, כשהתחלנו להתאמן, ללמוד לירות, — פגה עכשיו. הוא חדל לסרוק את זקנו האדום והמרובע והוא היה נראה כמין צמח פראי, הצומח ללא סדר כל שהוא. עיניו השחורות היו מכוסות תמיד ערפל דק והמצח הצר היה מלא קמטים. צ׳רקה היה הראשון אשר הבחין כי החלום נמוג.

כל המעשיה עם התל אינה מוצאת חן בעיני, אמר הוא. היכן התל, רוצה אני לדעת. ואם יש כבר תל, מה המציאה בכך? כאן הרסו מבצרים ואנו נזחל על גבי תל כזחול נמלים.... ברל טען בכעס: אתה היית הראשון אשר הפכת עולם עם התל. בעיני ברל לא מצא התל חן כל אותו זמן. הוא סבור היה, שאין בכלל שום תל, אלא שבדו אותו בשבילנו כדי להשלותנו. אלו היה איזה תל לא היתה אנגליה מחכה לנו עד שנלמד לירות ונוכל לכבוש אותו... לפני כן לא היה איש שם לב לדבריו, כי החזון קסם לנו, ולא רצינו אפילו לשמוע על דבר אחר אלא על זה שהנה הנה נהפוך לחילים אמתיים ונראה לעולם איך יהודים יודעים להלחם. אבל עכשיו התחיל להשפיע לאט לאט הגיונו של ברל. ובאמת, מה זאת אומרת שיש איזה תל נסתר וסודי והוא מחכה לנו? אפילו דוד כבר התחיל להתפכח, הוא חדל לדבר על מבצר, והוא הפך אותו לתל פשוט. אבל לותר כליל על החלום לא רצה בכ"ז, הוא חשש על הריקות בלבבו הוא. לא, הם לא מחכים עלינו, אמר הוא, אבל לעת עתה הם לא הגיעו לקרבת התל וכשהם יגיעו אל התל נהיה כבר אנחנו מוכנים לזנק אל הקרב. אבל דוד כבר לא האמין בעצמו בכך. הוא כבר התעמק בתוכו עצמו, פניו היו מכוסים ענן קל, צעיר וקיצי. כן היה שקט כמו תמיד. דומה הדבר כי כן לא שמח גם קודם לכן עם התל ועכשיו לא היה מיואש ממנו. הוא נסה לעודד את החברים, לנחם אותם, מילא, אז אין תל, אבל א"י ישנה, יש לנו תלים יפים בא"י ואותם נכבוש. לא עם הרובה ולא עם החרב אלא עם המחרשה נכבוש את ההרים שלנו.

טרומפלדור, שהיה ער ימים אחדים, שוב נפלה עליו רוחו, את האמונים מסר עכשיו כליל לידי כליף ורק היה יוצא להציץ. שוכב שעות רצופות באהלו, פניו למטה, הראש מורם וכתב בעפרון. איש לא אמר כי „התל" הפך לעורבא פרח, טרומפלדור לא דבר עם איש על כך, הדבר נתמזמז מעצמו. האמונים חדלו לפתע פתאום, הרובים שוב התגוללו באהלים כנשק מיותר ובלתי יעיל.

רק ברל, הבחור בעל השער השחור והעינים החלומות ולסתות גבוהות שידע קטעים שלמים מפרץ בע"פ, ברל זה נתקף מרה שחורה. הוא רבץ שעות רצופות באוהל או מתחת לעץ לא דבר עם איש ועיניו קדחו. ברל, אמרתי, אליו שעה שישב תחת עץ וראשו בין ידיו השעירות, מה אתך? וכי אניותיך טבעו בים? ברל זקף את ראשו וידיו נשארו פשוקות וראית שהראש חסר מתוכן, הוא הביט בו בצלילות כזו שבעיניו עד שרעדה אחזה בי. ולאח"כ אמר: אתה זוכר את שרשרת הזהב של פרץ? יהודי חג, עם שירה ועם של שבת נצחית... ואולם, ברל, געגתי בו, הן אתה לא האמנת כל הזמן בתל... מי זה אמר לך שלא האמנתי, אלא שחששתי להכריז על אמונתי, ולשוא הוכחתי עפ"י שכל כי לא יתכן, כדי לא להפריע את החלום שנשאתי בתוכי. אבל האמן האמנתי, כי אנחנו נהיה יהודי החג אשר יגיעו באש אל השבת הנצחית. ועכשיו כ"כ ריק כ"כ כבד עד שהייתי רץ אל מרחבי עולם.

ברל אמנם רץ אל תוך העולם. היה זה לילה אפל, אני עמדתי בחוף עצבני, מלא ערגה. שמעתי בחושך איזה רשרוש שהיה שונה מכל רשרוש בלילה — הדבר היה מוזר ולבי בי היה חרד. לאח"כ ראיתי אדם המתחכך בין העצים. הכרתי את דמות הפלד של ברל ולבי אמר לי, כי משהו מתרחש עם ברל, הלכתי אחריו, בזהירות, — כדי לא להבהילו ולא לעורר את הישנים במחנה. אבל כשנגשתי, כבר לא היה, דומה כי הלילה בלע אותו. רצתי אל אהלו ועוררתי את כץ משנתו. משהו קרה לברל אמרתי בקול רותת, ראיתיו מתחכך בין העצים ולאחר כך נעלם.

מה אתה מדבר שטויות, נדמה היה לך, אתה בעצמך עצבני ואתה רואה דברים שלא היו ולא נבראו אבל כץ יצא אתי החוצה, התהלכנו בין העצים, חפשנו ואיש לא היה. כל אותו לילה לא ישנתי עוד, ובבוקר חפשתי קודם כל את ברל

והוא לא היה. הוא לא היה באהלו, הוא לא היה ליד הפרדות ולארוחה לא בא.

בכל המחנה כבר ידעו כי ברל הלך לאבוד. טרומפלדור חקר לדעת מי ראה אותו לאחרונה, ואני ספרתי על הלילה ואיך נדמה היה לי שברל התהלך בין העצים. איך יכול היה ברל להעלם? לאן לרוץ לא היה. מצד אחד הים ומצד שני החזית והחפירות. איך יכול היה ברל „לברוח אל העולם?" טרומפלדור הועיד כמה מאתנו לחפש אחריו. עברנו את כל המחנה לארכו ולרחבו ולא מצאנו לו זכר. היינו ליד הים, בכל הפינות, חפשנו בבורות ובנקיקי הסלעים ולא היה כל סימן וזכר.

לאחר שלושה ימים חזר למחנה אדם מגודל שיער, פרוע שיער, עם עינים אדומות ופנים קרועים ושותתי דם. בהתחלה לא הכרתי את האדם, אבל אח"כ צעקתי: ברל. אני חשתי בו, אבל לא הכרתיו. והוא ענה לי בקול חלוש: ואם ברל אז מה? ברל הוא ברל... היכן היית שלושת הימים? הבט וראה איך אתה נראה. והוא בקושי אמר: לאכול... הבאתי לו ביסקויט והוא עטה עליו וידיו רעדו. הוא לעס את הביסקויט היבש מרעב חיתי, צר היה לראות את הלחיים הגרומות בהתרוממן וברדתן. הבאתי לו מים, רחצתי את פניו, השקיתי אותו. עוד אוכל, הוא אמר. ראיתי כי ברל חולה, כץ ודוד נגשו וכולנו הכנסנו אותו לאוהל והשכבנו אותו. הוא התכוץ ושכב כקפוא.

היכן היה ברל במשך שלושת הימים? הוא התרוצץ על פני יערות והתחבא בין סעלים. הוא היה על שפת הים ועיניו תרו אחרי אניה, בדמיונו החולה תאר לעצמו כי תעבור אניה, תוריד סירה קטנה ותעלה אותו. בינתים רעב וכוחותיו כלו, הוא אכל עשבים שדקרו בחכו, שתה את מי הים וצמא יותר בשל המלח. ביום השלישי תקפו אותו חזיונות שוא, נראה היה לו כי אביו מוליך אותו בידו. לאן אתה מוליכני אבי? אל תוך העולם, בני... אך אמו הגיעה במרוצה ולא נתנה להם, היא

לא רוצה שילכו סתם לעולם, היא רוצה את בנה שיבוא אצלה. בחזיונותיו נהל ברל מלחמה עם התורכים, טפס ועלה על הריס ודקר בחניתו צפור גדולה. אבל הצפור ירדה אח"כ עליו ונקרה לו את עיניו. הוא הרגיש כי הוא נתעור... איך הגיע למחנה לא ידע, רגליו הוליכוהו והוא הלך, לו נדמה היה כי הוא ממשיך והולך אל המים.

ברל ראוי היה לעונש גדול, אלא שהוא היה כ"כ חולה, עיניו קדחו וידיו ורגליו רעדו. ברל שכב באוהל כאדם שנחרב. קשה היה לראותו נתקף חזיונות, מדבר דברים שקשה להבינם ופתאום הוא מתעורר ומתחיל לדבר בלחש ובקול חלוש: מה קרה אתי? למה לא יכולתי לעמוד בנסיון? הגד, דוד, למה לא יכולתי לעמוד?

הולכנו את ברל אל האניה, כהוליך ילד חלש, הנה הנה נדמה היה כי יפול, הוא נפרד מאתנו. איני יכול לומר לכם כי תעמדו, אמר אלינו, לי לא היה כוח. אבל אני מתפלל לאלוהים שנתראה בא"י. צר היה לאחוז בידו הגרומה והשעירה שאין מרגישים בה כמעט. הוא ישב בסירה קטנה ולא הפנה אפילו את פניו אלינו. דמות כפופה, ישישה, ישבה בסירה. הבטתי אחריו עד שנעלמה הסירה. כן, עלינו לחזור כי שומה עלינו להמשיך ולשאת בגורלו של צבא יהודי. בשובנו ראינו את טרומפלדור עומד ליד אהלו, נשען אל עמוד. הוא הביט עלינו ולא ראה אותנו. קודם לכן הוא לוה את ברל בעיניו ועכשיו הביט למרחקים, דומה כאלו עוקב אחריו. הוא עמד כך ארוכות, הקפיטן שלנו. לאח"כ הזדקף, דומה כאלו צריך היה להשתתף במסדר ובצעדים מאוששים הלך אי לשם. ונדמה היה כי במקום, ליד העמוד עוד עמדה דמות שתוקה וצערו של אדם נצב נשען אל עמוד.

טרומפלדור חזר לפנות ערב. הוא הזמין אליו את כץ ואותי. הוא החליט, כך אמר, לפנות ללונדון שיתנו הוראה

להעביר אותנו לשרות פעיל. טרומפלדור אמר: אל תהיו סבורים כי רמיתיכם. באמת היינו צריכים לכבוש תל, וכן נקבע הדבר, אלא היה מי שהתערב, אלופים וקצינים מגדודים אחרים. הם טענו: מה זאת אומרת, הלוא אין הם חילים. ממילא אנחנו עומדים כאן זמן ממושך ולא עשינו דבר, גם לקולונל היתה זו מהלומה. הקולונל הוא אתנו, הוא יודע שאנו נמשכים לשדה קרב אבל הצבא צבא, ומשמעת וסדר מוכרחים להיות.

דברים אלה היו רבים מן השכיח אצל טרומפלדור. הוא נפנף בידו ואנחנו הסתלקנו מתוך שתיקה. אבל כשהיינו כבר על הסף אמר כץ: קפיטן, מעולם לא סברנו שכונתך לרמות. טרומפלדור חיך באפלה למחצה ונראה היה שהוא שבע רצון אבל על פניו עוד פרוש היה הצל שהשתרע עד לעינים, ורק העינים היו מאירות. הלכנו משם והשארנוהו לבדו.

לגיונרים כבר חכו לנו. מה הוא אמר, הקפיטן? צ'רקה נסה ללעוג: שוב איזה תל? אלא שדוד דחה אותו וצ'רקה נכלם, הוא יכתוב ללונדון, אמרתי אני, ויבקש שיחליפו אותנו, שישלחונו לחזית. דוד ספק בידיו: ללונדון? לגיונרים אחרים נועצו עינים של תמהון: הקפיטן יכתוב ללונדון? הוא מדוכא מאד, אמר קצנלסון, הוא נעלב בגללנו. בדברי קצנלסון היה ים של אהבה לקפיטן. טרומפלדור הפך להיות אב מסור שלנו, המחמם בתוך לבו דאגות לבניו.

מפי דוד פרצה צעקה: יחי הקפיטן! האחרים החרו החזיקו אחריו ועל פני כל המחנה נישא קול: יחי הקפיטן! מאליה קמה שירה, שרו שירי בית, שירי עדוד, שירי עצבות עליזה. כולנו שרנו לקפיטן והרגשנו כי הוא יושב באוהלו ומקשיב לשירתנו, חש באהבתנו אליו מתוך השירים. הקפיטן יצא ועמד עמידה צבאית זקופה. דומה היה כאלו הוא מצדיע לפנינו.

לאחר רגע התרוממות נתבלטה יותר ההתפוררות. היתה זאת עליה אחרונה של הלהבה שדלקה בצבעים מופלאים ולפתע פתאם

דעכה. ראיתי שטרומפלדור עצמו אינו מאמין כי מלונדון תבוא הישועה. הוא רצה לעודד אותנו, להגיש לנו קש של תקוה וספר לנו על הבקשה ללונדון. אנו רצינו לחזק אותו ושרנו בפתח אוהלו וגם רקדנו. אבל גם הוא וגם אנחנו ידענו כי עוד התרוממות אחת כזאת, כמו החלום, „לכבוש את התל" לא תהיה לנו.

דוד שרקד קודם לכן בהתלהבות לתל, היה מדוכא כל כך בנפשו, עד שהתביש להביט בעיני זולתו. דומה היה כאלו הוא אשם שחלום התל עבר ובטל ולא הגיע להתגשמות. כדי ללעוג לעצמו קפץ פתאום ורכב על גב פרדה וצעק בצחוק של מרירות:

וכי יודעים הגויים? הם אינם יודעים כלל איך יבוא משיח. עני רוכב על החמור, כתוב אצלנו. שירו כולכם: עני רוכב על חמור.

צחוק המרירות דבק בכל חילי הגדוד וכולם שרו עני רוכב על החמור. היה זה שיר קקפוני שנשא על פני המחנה ביבבה נוראה. טרומפלדור הגיע במרוצה: מה נעשה כאן? הסבירו לו כי לפי המסורת היהודית יבוא משיח רכוב על חמור. הנה כי כן רוכב דוד על גב פרדה וכולם שרים לכבודו.

הקפיטן חייך חיוך עצוב, אבל מיד הזדקף ופקד: ישר עמוד. דוד ירד מן הפרדה ועמד דום יחד עם כל השאר. השעשוע העצוב נגמר.

מרה שחורה כבדה תקפה אותי. קצנלסון, אמרתי, חוששני שלא אעמוד בכך, אני חש כי שארית המרץ גוועת בי, רוחי נופלת עלי ובלילות אני שומע בכי כל עצמותי. קצנלסון הביט בי בעיניו החכמות והבחנתי כי הוא מבין לרוחי, הוא אמר: אתה שונה, היכן חדותך? היכן זוהר עיניך?

קשה לאדם התפוררותה של אמונה שמלאה אותו, אבל יותר קשה הוא הפחד מלפני ההתפוררות. הפחד כי יבוא יום

שגם אני, כמו ברל, אברח אל היער ואתעה שם ימים ולילות, לא אדע היכן אני ולא אשמע את קולי אני, — פחד זה הפילני, בלילה על משכבי, וביום רבץ עלי כמו אבן.

מתוך הראי הקטן נשקפו אלי פנים רזים, עם עינים גפולות ומצח גדול ועצוב. הרגשתי זכות אלי עצמי ופעמים רבות נדמה היה שאני מתנודד על רגלי, אני עומד על רגלי והגוף רועד ועל המוח נמתח קרום, — רגע אחד אינני ורגע שני אני מופיע שוב. והרגע שבו „איננני" נמשך כמו יובל. ולאחר כך נדמה היה לי שנולדתי מחדש, אבל עם עצב יותר בתוכי, עם תוגה כבדה ומדכאה.

האכלתי את פרדותי ובאמצע נמתח הקרום על מוחי. התנודדתי, כנראה, ונפלתי נשען על פרדה. חשתי כאב חריף חד בכל גופי, דומה כאלו סכינים ננעצו בי. לאחר כך הרגשתי כאלו מישהו מכה על ראשי, על עצמותי. קפצתי על רגלי, הפרדה בעטה בי ובעקשנות חשתי מכות בראש ובצלעי, הרגשתי לחות חמה על פני, נגבתי בידי והדבק היה אדום. דם, צעקתי בקול של טירוף, דמי. קפצתי את אגרופי והכיתי את הפרדה. ככל שהרביתי להכות את הבריה כן הרבתה לבעוט בי, עכשיו כבר נזהרתי מפני רגליה המפורזלות שלא תגענה בי. היתה זו קטטה עיקשת ביני לבין הפרדה. דומה היה כאלו כל חיי תלויים בקטטה הזאת.

באמצע הקטטה הצצתי בפרדה ודומה היה לי שגם היא מלאת צער ממש כמוני, כפי שראיתי במראה, אגרופי נפתחו מעצמם, רגלי החלו להתנודד, הרגשתי שאני נופל וברחתי החוצה. התעוררתי בתוך אוהלי, קצנלסון ודוד עמדו עלי, ראשי היה חבוש, עצמותי כאבו, העינים, הרגשתי, מלאות דם. היכן אני? שאלתי. קצנלסון רכן עלי. אתה אתנו, אמר, הרימונו אותך דרוס ופצוע. לאחר כך חייך קצנלסון: מה הגיון להלחם בפרדה? הלוא היא איננה תורכי...

הרופא בא, הביא קוניאק. בשפתים נפוחות לגמתי מן הכוסית והריקותי אותה בלגימה אחת, הרגשתי כאלו זרם חם נשפך אל תוכי, חמימות חמה מתפזרת בין אברי. קצנלסון, אמרתי, לא יכולתי לעמוד בזאת. דוד אחז בידי: אין דבר, רק שהראש פצוע קצת. אבל אני הרגשתי כי לא הבעיטה בראש שברה אותי, אלא רגעי העניים שעה שהכיתי את הפרדה. ראיתי עכשיו בבהירות את התמונה ופלצות אחזתני. ראיתי בעין את כל הירידה האנושית. הבינותי כי בקטטה עם הפרדה פצצתי את האחיזה האחרונה בחיים. עכשיו אני שוכב כולי שבור. עכשיו נקרעו בי החוטים שמהם נרקמה התקוה ונרקמה האמונה. קמתי ויצאתי החוצה. הכל סביבי התנודד. כל העולם דומה היה לסרט, הנקרע כל פעם. — הנה חושך ושוב אור, חושך ואור והכל לנגד עיני.

עכשיו לא אכפת לי אם אני נשאר עוד כאן, או שאני חוזר. לאחר שלשה ימים הגיעה אניה והוליכו אותי אליה ואני צעדתי כצעוד ברגלים זרות, האניה היתה לבנה, עם צלב אדום גדול משני הצדדים. על החוף ראיתי את קצנלסון, את דוד, אפילו את צ'רקה. נפרדתי מהם, והבטחתי כי אמהר ואחזור, אלא שהדברים יצאו מלב ריק.

המשורר אפרים אורבך
בגדוד נהגי הפרדות
במלחמת העולם הראשונה